

ЛИСТИ

Шановному Добродієві, Пану Франкові.

Надсилаючи до Вас 24 власних вірші, прошу надрукувати їх у Вашій часописі «Народ», про котру начитав недавно. Я не маю виображення про цю часопись, але сама назва свідчить мені як за її зміст, так рівно і за напрямок. Маю надію, що коли не всі вірші, то декотрі знайдуть притулок на сторонах Вашої часописі. Прошу теж не відхиляти мого працювання і на будучий час; з щирою готівністю постачатиму до Вас і наперед вірші, коли Ваша ласка друкувати дотепні з них. Попрохав би Вас надіслати часопись, але, здається, вона розповсюджується тільки по Цесарщині. У мене немає таким родом способу дізнатись, чи будуть ушановані мої спробунки і чи надсилати дальш. Тому уклінно прошу, якщо ласка, надіслати мені вироблений Вами переклад Геттєвого «Фауста», за віщо буду щиро вдячний; об перекладі «Фауста» прошу на той раз, коли почнете містити в часописі вірші. Переклад «Фауста» тим більш бажаний та цікавий для мене, що я сам зважувавсь на переклад цього твору і переклав-таки декотрі місця. Надішліть, коли ласка, по такому адресові: «В город Иркутск, губернскае жандармское управление, для передачи государственному заключенному Павлу Арсеньевичу Грабовскому». Це буде свідчить, що мої вірші друкуються, і я надсилатиму далі. Підписувать у друку можна псевдонімом — Г. А. Панько чи як Вам забажається, — мені однаково.

Прошу вибачення за просьбу. З щирою повагою завжди готовий на послугу Павло Грабовський.

[Липень 1891].

До Пана Редактора часописі «Народ» Івана Франка.

Уклінно прошу надрукувати в часописі «Народ» приложені до цього листу 16 віршів, коли вони здатні до друку. Вірші ці суть: I. «Утопленик», переклад із Пушкіна; II. Дев'ять перекладів із Рамшева-Якубовича (1. «Конай один...». 2. «Молитва». 3. «Прочинись...». 4. «Малюнок». 5. «Я не міг ще забути...». 6. «Зірка». 7. «На чужині». 8. «До матері». 9. «Коли полум'я віри...»); III. Три переклади з Гейне (1. «Сонечко гляне — лотос зав'яне...». 2. «Вітер стогне, завиває...». 3. «Пахла липа, сонце гріло...»); IV. Три власних (1. «До сестри». 2. «Вночі». 3. «Мара»). До цих шістнадцяти віршів я додав кілька віршованих стрік з поводу праці проф. Петрова — «Історія літератури української ХІХ століття», — додав між іншим. «Утопленик» є перший спробунок перекладати великого поета. Перекладами з Рамшева я бажав звернути увагу галицької молодіжі на цього поета-гражданина, гірка доля котрого відрізняє його не тільки від усяких Мінських, Фругів, Фофанових, а навіть і від поетів більш талановитих, як ці. Прохав би надрукувати і передмову до цих перекладів. Гейне я, здається, переклав дуже вільно, переклав досить часу, зараз не маю оригіналу поміряти, — віддаю на Ваш суд. Окрім цих 16 віршів, я відіслав до Вас недавно десятків три віршів власних, — Ви, мабути, уже одержали їх. «Народ», коли не помиляюсь, є часопис більше наукова та політична, ніж літературна. То, якщо мої виш меновані вірші не знайдуть притулку у цій часописі, — вельми прошу Вас передати до якого збірничка чи іншого видання; прошу також вибачення за таку незвичайну просьбу, може, прикру для Вас.

Маю бути завжди готовим на послугу — Панько.

В липні [18]91 року, Іркутськ.

Р. С. Друкувати прошу тією правописсю, яку вживаєте завжди самі, але прошу не друкувати, наприклад, замість «житя» — «жите», замість «мерщі» — «мерщій» і не дивіться косо на такі щиро народні вирази, як «аж

осьде», «у-віч», «дитинча» й інші, не вжиті, може, в Галиччині.

Г. А. Панько.

Р. С. Вибачайте — ще одна просьба: прошу відповіді, коли ласка Ваша; відпишіть, чи здатні мої вірші загалом, чи Ви міститимете їх, чого хибує. Адрес такий: «В гор. Балаганск, Иркутской губернии, Андрею Степановичу Журавському», а всередині — «Панькові». Прошу також відповісти зараз по одержанню листа, бо даним адресом я не можу довго користуватись. Вибачайте. Панько.

3. ДО І. ФРАНКА

[Серпень—жовтень 1891].

Вельмишановний Добродію!

Посилаю Вам 15 українських перекладів: 1. «До спокою» (з російського [поета] Губера), 2. «Пташка» (Туманського), 3. З Жадовської, 4. «До Бестужева», 5. «Пісманського», 6. «Хвувський король», 7. «Блоха» («Фауст»), 8. «Криса», 9. «Молитва Маргарити за пряхою», 10. «Лорелея» (Гейне), 11. З московської, 12. «Пташки» (з Беранже), 13. Гейне (по Некрасову), 14. З Гете. 15. Шем'яка (з російського [поета] Міллера). «Пташки» Беранже я переклав не з первотвору, котрого не мав у себе, а з прекрасного перекладу російською мовою д. Михайлова; віршу «О, тільки...» — з Гете — переклав також по російському перекладу д. Мея; останні переклади, крім виш менованого з Гейне (по Некрасову), зроблені з первотворів. Всі оці переклади, хіба окрім «Пташок» Беранже, не підхожі будуть до Вашої часописі. Тим уклінно прошу Вас передати в такому разі кому-небудь іншому з редакторів українських часописів, до кого знайдете способнішим і коли те не чинить Вам зайвої турботи. Я просив би Вас видати усі оці переклади окремим тиском як книжечку «Літературно-наукової бібліотеки». Вони хоч, може, й не відповідають напряму видаваної Вами бібліотеки і не мають ніякої ваги для громади галицької, але громада читачів російсько-українських звернула б, може, на них свою увагу, і книжки б найшли збут у російських книгарнях. Як-

раз би стало на аркуш друку. Казку «Шем'яка» можна друкувати, ламаючи кожен стрічку на двоє, коли того змагає ширина книжки. Особливо мені сподобалася вірша Беранже «Пташки»,— вона багацько каже моему серцю. Навіть така вірша, як «О, тільки той...» Гете, не справляє для мене самого «романтичного вискоку», а нагадує про долю — овсі не романтичну. Пісню «З московської» я почув несподівано, почув у таких обставинах, що вона зразу оживила мене, дала кілька хвиль відраді, — я і переклав її, зі свого самотнього вікна слухаючи. «Шем'яку» я призначив був для вжитку в початкових галицьких школах та читальнях громадських, — вибачайте за таку незвичайну думку, коли казка не здається гожою. Чи не видає подібних творів «Просвіта»? Мені байдуже, що деякі з перекладів уже раніше зроблені галичанами чи українцями; російською мовою зроблено уже кілька десятків перекладів «Фауста», а нові переклади все з'являються й з'являються. Озаголівити можна — «Переклади Павла Журби». Бувайте здорові. Стискаю Вашу руку.

[18]91 року

П. Журба.

4. ДО І. ФРАНКА

[Листопад 1891 р.]

Вельмишановному Пану Редакторові часописі «Народ».

Надсилаючи коротенький розповідок «Українці-сектанти в Сибірі», прошу уклінно надрукувати отой розповідок в виш менованій часописі Вашій «Народ». Покладаю надію, що часопись, займаючись питаннями українсько-народного життя в найширших межах, зверне увагу і на такі появи, як поява українців-сектантів у Сибірі в привідній ролі сектантських рухів.

Падолист [18]91 року

Г. А. Панько.

5. ДО І. ФРАНКА

[Листопад 1891].

Вельмишановний Добродію!

Перш над усе мушу подякувати Вам за прихильну відповідь, котрою був дуже владуваний. Посилаю на сей раз коротеньке оповідання «Цуценья», з духовного побуту, і 32 власних віршів: 1. «Робітникові»; 2. «Швачка»; 3. «Дайте!»; 4. «Квітка»; 5. «До сіячів»; 6. «На спогад»; 7. «На морі»; 8. «До дитини»; 9. «До України»; 10. «До брата» («Не зітхай так безнадійно...»); 11. «До товариша» («Не скаржись...»); 12. «Пустка»; 13. «Мета»; 14. «До друга» («Не хились...»); 15. «Над могилою»; 16. «Попуски»; 17. «Сон»; 18. «Послання»; 19. «До українців»; 20. «До...»; 21. «Стогін»; 22. «У сні»; 23. «До Русі»; 24. «Прокид»; 25. «До товаришів»; 26. «До галичан»; 27. «Єврейському народові»; 28. «До братів»; («Оце я думаю, брати...»); 29. «Думка»; 30. «Кругом...»; 31. «В задумі»; 32. «На прощання». Все оте прошу надрукувати в ушанованій Вашій часописі, а вірші, крім того, видати у світ окремою книжечкою «Літературно-наукової бібліотеки», коли знайдете їх дотепними. Якщо Ви не бачите рації друкувати разом і в часописі, й окремо, то я прохав би видати останнім чином, вважаючи і на громаду російських читачів. «Цуценья» посилаю на видаку, — до правди мовить — я з неохотою берусь за прозу, не чуючи кебети писати нею. З виш менованих 32 віршів, а саме: 1. «Квітка», 2. «До сіячів», 3. «На спогад», 4. «До України», 5. «До друга» («Не хились...»), 6. «Над могилою», 7. «Попуски»; здається — 8. «Сон», 9. «Послання», 10. «До українців», 11. «Кругом...» і 12. «До Русі», — я одсилав до друку в «Зорю», але ніякісінької відповіді не одержав; надруковані вони чи ні — не знаю; думаю, що ні. Всі вони потім були — декотрі цілком — перероблені мною; тим-то посилаю для окремого друку, не вважаючи на те, що могли бути уже надруковані в «Зорі», — останне Вам мусе бути відомим. Маю тільки звістку, що кілька віршів було надруковано в 21 ч. «Зорі» (падолист [18]90 р.). З них — «Стома» і «Щасливому» я прохав би помістити і окремо, коли будете друкувати таку книжечку і коли надрукування в «Зорі» не завадить тому. Перекладів з Рам-

шева зараз не посилаю, бо нема ще в руках і первотвору. Про «Утопленик» я казав, що то перша моя проба перекладувати Пушкіна, бо знаю, що в «Правді» друкувалися переклади Старицького, читав звістку в «Покажчику» д. Комарова. Скажу Вам щиро правду, — мені жаль, що переклади мої, як-от «Утопленик», не побачать світу; читачам російським ми, українці, мусимо подавати принаймні що можемо, — і може, не тільки «Утопленик», а й той самий найчудовенний «Лотос» Гейне, від котрого при інших умовах я б одвернувся, як від чуми, натхнув би часом думку читачеві про своє рідне письменство, а від «Лотосу» він перейде вже й до іншого. «Утопленик» бачиш у кожній великор[уській] читанці, нема сливе такого школяра в Росії, щоб не знав його; тим я і взявся перекласти, не вважаючи навіть на огидливе вражіння. Нам доводиться гадати не тільки про зміст та напрямок письменства, а й про саме існування його. Я розумію, що громаді галицькій треба не «Лотос» подавати, а щось більш дійсне; розумію, що друкувати Вам отакі забавки немає ніякого резону. Розумію також, що часопись Ваша, займаючись переважно питаннями суспільного життя, не мусе давати місце кожній вірші, хоча б вона і мала навіть невеличку щиро літературну вартість. Прошу Вас вибачити за такі твори, як «Утопленик», коли і на будучий час надсилатиму (у мене є чимало перекладів з Гейне, Гете (уривки з «Фауста»), Байрона і деяких російських писателів); прошу в такій разі, коли те не затрудить Вас, передавати в часописі щиро літературні, де вони зможуть знайти собі місце. Вам же я постараюся прислати невдовзі переклад першої глави Пушкінового «Онегіна», для окремого видання, — недавно почав перекладати. Чом українці перекладають те, а не се, — я міг бивідповісти тільки а ргіогі; я стою оддалік усякого літературного руху, я не маю зв'язків ні з ким з письменників українських, кільки вже років я не чую ні рідної мови, ні милого гуку, не бачу життя, що одне дає реальний зміст і щиро сучасні мотиви твору. Тим-то хай Вас не вражають усі ті «До...», що стоять в заголовку трохи не всіх моїх віршів, — оті переспіви власних мотивів, котрі сам часом мушу спостерігати. Хай Вас не вражають також і москалізми, від котрих не спостережешся іноді при таких умовах, як-от той москалізм, на котрий вка-

зували Ви. От що: коли часом стрінете в котрій з моїх віршів яку-небудь яzikову незграбність, не друкуйте, а вкажіть мені на неї при нагоді, щоб завчасу міг виправити. Коли найдете можливим помістити в окремім виданні моїх віршів і прежні, то віршу «Вночі» переробіть так: «Ніч панує непроглядна, Тьма усе (або «Пітьма все...») заволіка... О, яка ж ти безвідрадна, Моя тюрмо, та тяжка!..» Таким робом пропада москалізм, хочь і вчувається неприємний цокіт — «яка — тяжка» всередині, крім рихми (притока). Що тичеться до мови, то це така річ, що не мусе різнити ширих діячів слова, існих прихильників родини. Мені здається страшним та чудним непорозумінням, як то можна виступати з насьміхом та погордою проти галичан з боку українців чи навпаки; я не розумію вчинку д. Чайченка. Доволі з нас і того содому, що коять «тверді» та усякі «філи», щоб забувши живе діло народної освіти, і собі причинитися до тії гідкої розради непотрібних та пустих суперечок. Я ніколи не був повітовим патріотом з язикового погляду; я тільки кажу, що мова мусе бути щиро народною, мусе стратити потроху полонізми і всякі другі «чужизми»; я не буду навіть допитуватись, якого вийстя* те чи се слово, мені треба лишень знати — вжите воно народом чи ні. Нар[одна] мова так багата й широка, що задописняти її в рамки вузької граматичності та ще з крайового погляду — овсі не розсудна річ. По-моєму, мова поезій мусе бути граціозною, легкою, звучною, щоб, читаючи, не зачіпався язик, щоб справляла естетичне вражіння. Такі слова, як «плинув», вживаю не тільки я, а й другі українці, наприклад, д. Щоголев, з язикового погляду найбільш бездоганний, ніж інші. Прошу Вас уклінливо відповісти мені й на цей лист, висловити свою щиро думку про мої нові вірші, особливо — що в них, на Ваше здання, є хибного. Ще є одна просьба, від котрої самому стає якось ніяково: чи не можете Ви вислати мені галицько-українських книжок, без котрих самотина почувається ще дужчою самотиною; я прохав би вислати коли Ваша ласка й мога, кільки книжок, переважно по історії українського письменства: Ваші критичні статті, коли є окремо, та історію літератури д. Огоновського (новий період), чи яку іншу, — я чув тільки про д. О. Ого-

* Вийстя — походження.

н[овського]. Був би також радий одержати Ваш переклад «Фауста», бо я овсі незнакомий з поезією галичан, зі складом їх поетичних творів. Прошу тим, що власними дальшими творами та перекладами віддячу Вам за Вашу щирю ласку. Прошу оповідати також, чи надрукована моя стаття прозою, недавно послана до Вас? Вибачайте за такі нечемні просьби та довгий, недбало списаний лист. Для відповіді й посилки, коли буде можливо, докладаю адрес*. Бувайте здорові! Щиро тискаю Вам руку.

Панько.

Падолист [18]91 року

* Адрес: Иркутск. Вдовья ул., д. Миронова. Павлу Ивановичу Торгашову. (Адрес дописаний невідомою рукою.—*Ред.*).

1892

6. ДО І. ФРАНКА

[Січень 1892].

Вельмишановний Добродію!

Уклінно прошу приложену кореспонденцію надрукувати в ушанованій Вашій часописі, хоч вона й не має, може, безпосереднього інтересу для Вашого видання. Я написав коротенько, щоб не займати багацько місця, але бажаючи, щоб вона виявилася хоч у такому виді. Маю надію, що не відхилите цієї просьби. Вістки, може, здадуться дуже пізними, але, вважаючи на далину, вони не пізні навіть для міських часописів. Позвольте вітати Вас з Новим роком по нашому, щирому звичаю та стискати Вашу руку.

Г. Панько.

[18]92 рік

P. S. Назву місяців у кореспонденції замініть вжитою в Галичині, бо я виставив російську.

7. ДО І. ФРАНКА

[Кінець січня—початок лютого 1892].

Вельмишановний Добродію!

Ось Вам і переклад першої глави «Євгенія Онегіна»; коли сподобається — перекладатиму й далі; а поки прошу надрукувати подаваний початок у Вашій часописі, а також і видати окремим тиском «Літературно-наукової бібліотеки», хоть у невеличкому числі примірників (вважаю на читачів російських). Чи вдався переклад — Вам

283

краще судить. Скраю найлете деякі відміни проти перекладу,— друкуйте, як сподобається. Я вжив такі слова, як «мостова», «дрожки», бо вони однак наші, як і великоруські, а також і такі, як-от «пушіть», «зіпати», «желіпання», «зикати», «засикать», що можуть здатись провінціалізмами,— справді я мало стрічав їх у творах, але з дитку я чув їх серед народу, і це найвища підстава для вжитку. Коли видасте окремо (звичайно — як знайдете дотепність), я прохав би послать примірники в російські журнали «Русская мысль» та «Вестник Европы» для критичних заміток. Чи Ви одержали 32 моїх власних віршів та оповідання «Щуценя»? Там був приписаний і адрес для відповіді. Уклінно прошу відповідати по тому адресові й на цей мій лист. Коли знайдете яку важну помилку чи нескладність, напишіть,— я постараюсь виправити. Якщо друкування отаких творів не відповідає програмі Вашої часописі,— передайте, будьте ласкаві, в редакцію «Правди» чи яку іншу. Чи одержали Ви також переклади Павла Журби та статтю пресою Харка Воли? Широ тискаю Вам руку.

Панько.

8. ДО І. ФРАНКА

[Лютій—березень 1892].

Вельмишановний Добродію!

Посилаю Вам 34 вірші, прохаючи видрукувати їх в часописі «Народ», а також і окремою книжечкою «Літературно-наукової бібліотеки», коли знайдете здатними. Вірші: 1. «Шкода—нам рають—і балакать...», 2. «Гадка», 3. «Рано вийшов я в дорогу...», 4. «В самоті», 5. «Сучасникові», 6. «Борцеві», 7. «На пам'ять», 8. «Думка», 9. «Народовцеві», 10. «Ізпоконвіку нас повчали...», 11. «Другові» («Що божий день...»), 12. З Лонгфелло, 13. «По морю», 14. З Шеллі, 15. «В далеких краї» і 16. «Ненароком»,— написані недавно і посилаються Вам уперше. Вірші: 1. «Засмутилась, похилилась...», 2. «Сироти», 3. «Кохав тебе я...», 4. «Розумна хіть», 5. «Піп-ган-

цюра», 6. «З життя», 7. «До великомучениці», 8. «Пісня» («Стрічались ми для сліз та горя...»), 9. «В розлуці» («Не домолв...») — були уже послані Вам в числі тих, котрих Ви, як видно з Вашого листу, не одержали. Вірші: 1. «Без зорі», 2. «Христос воскрес», 3. «Другові» («Україна приснилась мені...»), 4. «В альбом»,— були послані в «Зорю», але як відповіді я не мав, то й не знаю, чи були вони одержані або видруковані,— мабути, ні. Останні вірші хоч написані не зараз, але не тямлю добре, чи послав у «Зорю»,— це єдина галицька часопись, в котрій я був запитувався писати. Всі вірші, як послані до Вас, так саме і в «Зорю», тепер перероблені мною. В кінці того року я одіслав Вам також 32 вірші, а чи одержали — відповіді ще не мав. Про деякі з тих віршів я писав Вам, що були одіслані в «Зорю»; потім я згадав, що сказав не овсі правду: вірші — 1. «Дайте!», 2. «До сестри» («Заранку в холодну могилу...»), 3. «Пустка», 4. «Робітникові», 5. «Сон», 6. «Швачка», 7. «На морі», 8. «Товаришеві», 9. «Мета», 10. «До дитини», 11. «До товариша», 12. «Думка» («Дружили ми»), 13. «Несподівано»,— були в числі тих одісланих до Вас уперше, котрих Ви не одержали,— в «Зорю» я їх не послав. Укажу на декотрі слова, не вжиті, може, в Галичині: «латрига» — пройдисвіт, бродяга, розбишака,— мабуть; від латинс. *latro*; відсіля, певно, й «лотр», у нас не вжите; «вальок» — шматок сірої глини, замішаної з кізяками; «оскліти» — пропасти; «прасувати» — бити, карати; «зікрать», «зіпять» і «желіпать» — відтинки балакати і т. д.; розуміння: кричать, верлять, голосно балакати по «зачумара» — замазура. Уклінно прошу Вас сказати по щирості, як Ви думаете про мої вірші, сказати голу правду, налягти на хиби, а також і висловитись, чи є в них хоч капля того, що звичайно зовуть поетичною вартістю твору, чи вони справляють який вплив або вражіння на читача, чи марно упадуть в повітря, не оставивши ніякого сліду за собою. Я сам трохи бачу свої хиби, а чи вирятуюсь з них — не знаю. Вельми бідний зміст творів, повторювання мотивів, далекість від повної сучасності у всім її об'ємі, зайвість власних тем, загальність думок та почувань, без усякого колориту оригінальності, убогість та штучність (так може здатись) форми, небагатий круг уживаних мною розуминь,— це хиби, що кидаються мені самому на очі; звичайно, можна видобу-

тись з декотрих із тих хиб, але того, що дає безпосередність вражіннь життя та безперестанний дотик з рідним народом і рідною мовою, — того не дасть уже ніщо інше. Хай Вас не дивує вибір перекладів: перекладаю не те, що бажав би, а що ненароком трапляється в руки.

Прошу також при нагоді звістити і про те, що скажуть про мої вірші галицькі часописи, коли що будуть казати. Може, це й самолюбне бажання, але я покладаю, що всяк, хто чим працює, бажав би знати й людську оцінку своєї праці, яка б вона не була мізерна.

Ще маю просити Вас, коли Ваша ласка і видасться зайва хвилинка, ось об чому: живучи отут, я овсі не знакомий з українським сучасним літер[атурним] рухом в Галичині, то був би вельми вдячний, коли б Ви, відповідаючи часом на мої листи, звіщали мені потроху і про події того цікавого руху. На всякий раз, я укажу Вам питання, котрі интересують мене нині: 1. Чи є між молодіжжю галицькою «тверді» русини? Це тим питаю, що Академічне Братство, як начитав я, видало своїм коштом повісті твердого русина Хиляка. Чи се зроблено Братством, вважаючи на літер[атурну] вартість повістей Хиляка? Що б там не було, а мені здається, що не слід би поважати «твердих» русинів. А коли такий русин і напише що путне, так перекласти його народною мовою та й пустить у громаду разом з оригіналом; такі переклади б одбивали потроху хіть писати татарською мовою. 2. Які предмети на університетах читаються руською мовою і що то за мова: щира українська чи мова твердих русинів; чи твердий русин чита по-своєму, а щирий по-своєму? Чи слухають студенти покірно відчити професорів — твердих русинів, а чи нарікають на такі відчити? 3. Чи дуже галицький люд застоює унію, чи до неї прихильні одні попи? Як дивляться на неї писателі-народовці? Це питання для мене овсі не зрозуміле. Мені здається, що треба погубити чуття своєї народності, треба нічого не бачить у минулому, щоб застоювать і нині унію; мені здається, що унія була нашим історичним ярмом, средством пополячити нашу народність і що тільки сліпий не баче, що питання віри тут не мали ніякої ваги, що то була міра державна, міра стисків на нашу народну душу, гидота, від котрої кожен з русинів мусе одвернутись. 4. Які серйозні часописи видаються по-русски для інтелігенції і які для народа? 5. Хто з видатних російських

писателів-українців працює в галицьких часописах, і які є поети та белетристи з галичан, найбільше вшановані громадою? 6. Які з іностронніх поетів-класиків перекладені по-українськи? Чи є переклади «Чайльд-Гарольда», «Дон-Жуана» — з Байрона? Чи переложений Тургенєв? Я так покладаю, що мало в світі є прози, кращої над тургенєвську. 7. Чи багата галицька література драматичними творами? Яких більш — власних чи перекладених? Я давно нічогосінько не читав з україн[ських] драматичних творів, то й не знаю, які вони стали за останній час. Але стрічав по каталогах назви деяких драм та комедій, — і боліло моє серце. Здається, ми недалеко одійшли від «Москаля-чарівника» та «Наталки Полтавки»; різниця тільки та, що Котляревський був писатель з талантом, а сучасні українці думають, що складати драми можна не то що без талану, а навіть і простої літературної вдачі. Драматичні твори — це така річ у нашій літературі, на котру переважно треба звернути увагу критиків. У нас ніхто з писателів, здається, й не поклада, що драма чи там комедія — є перш над усе літературний твір і мусе відповідати усім умовам літературної вартості; що драматичний твір насамперед мусе бути твором художницької цільності, мусе стояти та розвиватись на засновку сучасного життя, зображати його дійсні появи. А ми що бачимо? Трохи не всі українські драми пишуться не писателями, а лише артистами, знакомими з внутрішніми умовами сцени; драма для них не літер[атурний] твір, а средство скоїти сміховину, щоб повеселити скупаючу громаду. Ось чим об'ясняється поява усіх отих комедій, «фантастичних дій», okazій і т. д., автори котрих виїжджають на співах, танцях, потішають убранням, удовольняють громаду всякими викрутасами, котрі овсі не тичуться до штуки драматичної. Пора б нашим писателям драматичним зрозуміти, що народ наш не тільки те робе, що кохається, танцює та співа. Я не читав драм д. Старицького, крім драми «Не судилось», то й не можу судити їх; а що, наприклад, драми Кропивницького? Є прекрасні осібні місця, тим прекрасні, що списані з натури, а що таке в цілому його твори? Стійність їх дуже мізерна. Що ж сказати про такі твори Карпенка, як «Бондарівна»? На мою думку, їх і на сцену становити сором. 8. В якому стані триває в Галичині жіноча просвіта і чи багатько є женщин-писательок? 9. По-якому зви-

[Квітень 1892].

Вельмишановний Добродію!

Посилаю на суд Ваш свій переклад Байронового «В'язня», видрукуйте, коли добрий та дотепний, в «Народі» або — краще — особим виданням, щоб і деякі Українці прочитали. Послав давно колись до редакції «Зорі», а не одержавши ніякої відповіді, передивився та виправив знову і от зважився прохати Вас об цім перекладі. Коли забракуєте, — шкода, кину, хай його кат візьме. Після Вашого листу, що Ви відповідали по одержанні перекладів з Рамшева, писав до Вас шість раз, посилавши вірші й прозу, але й досі не чув, чи дійшла до Вас хоть єдина посилка, чи, може, де загинули. То були: перша посилка — 32 власних вірші та оповідання прозою «Цуценя»; друга — 34 вірші (штук 30 власних, останні — переклади); третя — 15 перекладів з Гете, Гейне, Беранже й інших; четверта — переклад І глави Пушкінового «Евгенія Онегіна» цілком; п'ята й шоста — дещо прозою. Вельми прошу оповідати, чи ви одержали ті посилки, чи ні, — то вірші я б знову переписав та послав; коли одержали, то — друкували чи ні. Мене турбує безвісність, не дам ради, куди повернутись; як то трудно звичайному починальцеві знайти притулок; вбачайте за цю гірку загальну думку, — ні на кого не мав натякати нею. Чи не вийшло, міркую собі, якої плутанини з адресом? Даю новий, уповні певний. («В город Иркутск, Кузнецовская больница, Станиславу Осиповичу Хлусевичу»). Ще раз прошу дати відповідь, яка б вона не була, та коли Ваша ласка і спроможність, не гайно. Перегодом трохи пошлю Вам кілька власних нових віршів, а переклади запитаюсь одіслать до редакції «Правди».

Бувайте здорові! Щиро стискаю Вашу руку.

Г. Панько.

Квітень 1892 року

P. S. В декотрих місцях у зносках виписані інші реченьці проти тексту переклада; оставте реченьці, які, на Вашу думку, більш гожі.

[Травень 1892].

Вельмишановний Добродію!

Посилаю Вам ще одинадцять перекладів з Рамшева і дев'ять віршів власних; видрукуйте, коли сподобаються, у Вашій ушанованій часописі. З Рамшева надішлю другим разом ще з десятків перекладів, щоб вистарчило, вкупі з перш посланими, на окрему книжечку, якщо забажаєте видать. Одержавши Ваш лист, списаний у вересні прошлого року, подав до Вас поштою аж сім (7) посилок (більш шести десятків власних віршів, переклад І глави Пушкінового «Онегіна», переклад Байронового «Шільйон[ського] в'язня», більш п'ятнадцяти дрібних перекладів; одно оповідання, одна стаття і одна звістка — прозою). Але відповіді на жадну з тих посилок не маю. Що б могло бути тому причиною — не розумію; невже всі захарлано дорогою; так хто занедбає — сором перепиняти такі невинні речі? Але я гадаю, що тут, на превеликий жаль, постало гірке непорозуміння; буду ж казати щиро й просто, наперед прохаючи вибачання. В одному з листів я просив Вас вислати мені деякі галицькі книжки, обіцявши віддячити творами; просив, мавши побільшене виображення о книжній справі галицькій та її матеріальнім стані. Тепер, ближче обізнавшись з тією справою (хоть і порядний час пройшов), мені самому прикро згадати про оту нечемну просьбу, котру Ви хіба б з надсильними стратками могли удовольнити. Така просьба з боку невідомої особи, написавшої який-небудь десяток віршів, могла справити неприємне враження чоловіка-користника, — і от чого мені тяжко згадувати про отой лист. Я не кажу, щоб Ви вчували таке враження, а мені самому так учувається, прочитавши дещо про лихі умови та обставини письменства руського. Не мавши спромоги удовольнити мою просьбу, Ви коли б не здумали ще через те саме залишити друкування моїх віршів, — ото б уже зайва річ була. Я певний, що ніякий щирий русин не одхилить просьби о моральне співчуття чи книжну заемогу русинові ж, але коли остатня заемога буває часом неможливою, то се не мусить а ніяким побитом поривать щирих зв'язків; ми даємо один другому, що лиш можемо, і нема в світі

кращого, як просто сказати: «оте для мене можлива річ, а се — ні» і т. д. Вибачайте, вельмишановний Добродію, що ніби забалакав в дусі пророка Іллі, — майте також щиро, як я пишу до Вас. Був би вельми радий, коли б Ви ласкаво причинилися до листовних зносин, відповідаючи на мої письма до Вас. Здумав написати Вам повість прозою («Жертва часу»), — треба обробити ще. Потім приймусь за книжечки для дітвори про людей, що вийшли з народу і працювали на користь йому, як-от Кольцов, Нікітін і другі (біографії з перекладом деяких кращих творів), — може б, хто видав ті книжечки в Галичині. Уклінно прошу відповісти мені на цей лист (В гор. Иркутск, Вост[очная] Сиб[ирь], Кузнецовская больница, Станиславу Осиповичу Хлусевичу). Друга глава «Онегіна» лежить не оброблена ще. Коли Ви не одержали справді нічого з того, що я перелічив у цьому листі, то я вислав би Вам другим заходом. Бувайте здорові! Щиро стискаю Вашу руку. Г. А. Панько.

Май 1892 року

1893

11. ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «НАРОД»

[1 червня 1893]

До Редакції часописі «Народ» (у Коломні).

Посилаючи чотири (4) карбованці грошей передплати, прошу вельмишановну Редакцію вислати мені виш меновану часопись «Народ» на адрес: «В гор. В и л ю й с к, Якутской области, Восточной Сибири, государственному ссыльному Павлу Арсеньевичу Грабовскому». Вислати прошу, починаючи з першого числа сього року; останні чотири карбованці передплати річної надішлю згодом, прохаючи уклінно Редакцію не спиняти висилки, коли б передплата не надійшла завчасу, зважаючи на страшну далечину та неминучу затяглість поштових зносин.

1 червня [18]93 року.

З великим поважанням
Павло Грабовський.

Вілюйський округ, Якутської області.

12. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА

[10 серпня 1893]

(2-й арк.)

...харківських приятелів, а вони відхилили мене від тієї думки, тим дуж що стрік моєї висилки був короткий... Зараз по приїзді в Харків я здибав декого зі старих знайомих, а через них зійшовся з кружком українолюбців (декотрих знав і перше); вони показали мені поклик

292

до громади і брошуру на тему питань українських; мене дуже вразило — тямлю, що обидві оті речі були написані московською мовою, а поклик починався словами: «В имя отца, и сына, и святого духа», і ті слова були випечатані великими церковними буквами (різано на дереві), — як хоче, а я не міг зрозуміти отії дивовижної мішанини. То все були опроче щирі українці; проміж себе вони балакали не інак, як по-українськи, мали прості національні костюми (я також добув собі під той час), а що головніш — склали добру укр[аїнську] бібліотеку, котрою я й користувався; малися тут і галицькі часописи, але я не звернув тоді на них гідної уваги, як і на укр[аїнські] книжки взагалі. Перше те, що я був наскрізь перейнятий іншими думками, гаряче відданий іншому рухові; друге — що українолюбці оті вражали мене консервативністю, вузькістю та нетерпимістю; багато балакання та мало праці. Не сподобалось мені і дещо з книжок укр[аїнських], що я тут прочитав; оте безупинне цькування жидів, оте глузування над нещасливою темнотою людською, отой безглуздий регіт, позичений з давніх часів, оті теми, що вже давно всім набридли і оджили свій вік, брак життєвості та серйозного змісту, — все оте мало якось знажало до себе. Одного часу я навіть ворожо дививсь на українолюбців, натхнений ідеєю спільного працювання на лану знаного руху, але то тривало не довго: чим би я не був, як би на що не споглядав, а в мені завжди жив перш над усе український дух; прихильність до рідного слова та люду перевернула все інше, — то звичайно вплив українського села, — наслідки, яких не збути повік. Мене часто докоряли знайоми, буцім українолюбство — одна панська примха, а що простий нарід і не чув про неї... Що наш простий нарід, як і всякий другий, побивається лихою годиною заради чарствого шматка хліба, не думаючи ні про які «матерії важні», — про це нема чого й говорити; але щоб наш нарід не відчував своєї національної окремістї, — про це, добродїї, вибачте; словом «москаль» у нас лаяють дітей (москалем у нас звать тільки великоруса, а солдата так і звать солдатом); на селі в мене не раз питалися: «Яка в москаля душа?» і навіть — «Чи є в москаля душа?»; серед простих письменних селян мені доводилось трапляти таких свідомих українолюбців, що дай боже кожному з нас; і, навпаки, ніде я не стрічав

293

таких заклятих ворогів українства, як межі інтелігентними українцями; та то вже наша історична болячка: на весь світ ми вславили себе своїми козацькими виблисками, а в ролі підніжків-запроданців ми (треба сказати правду) виблискували ще кращ, виблискуем і донині... Але буду довжити. В бібліотеці згаданого українолюбського кружка я вперше одшукав твори Федьковича, котрі тут ж почав перекладувати мовою московською і дещо з тих перекладів було надруковано. Трохи пізніш я познакомився з другим гуртом українолюбським, був на зборах,— і той гурт мені дужче сподобався; то переважно були студенти та люди з вищою освітою, що зразу намагалися стати на ґрунт вислідів наукових та підстави історичної; на жаль, мені недовго довелось знатись з отим гуртом (один з гуртовиків добув потім поважне місце межі істориками українськими). 1885 року познакомився я в Харкові і з українським писателем Володим[иром] Александровим, що саме тоді збирав матеріали для «Складки» і читав мені дещо в рукописах. Д. Александрів радив мені скласти популярні життєписи видатніших гетьманів українських рідною мовою, і та думка мені припала до серця; але я нічогосінько не міг зробити, бо в падолисті того року був узятий у солдати і мусив виїхати з Харкова до повітового містечка Хар[ківської] губ[ернії] Валок, де мав служити півтора роки. Через три місяці против мене було визначено судове слідство за образу офіцера та ремство на порядки службові; мені грозив дисциплінарний батальйон (воєнні арештантські роти), але мене визволив несподіваний випадок: від головного штабу надійшла бумага, щоб мене, яко чоловіка політично непевного, випровадить на службу до Ташкенту,— мене послали в дорогу, і про кінець слідства я більш не чув. Таким робом я побував у Криму, на Кавказі, за Каспієм аж до Ашхабада (тут мені розказали про пригоду, описану в «Текінці»), відки мусив звернутись до Оренбургу (бо перший шлях був канцелярською помилкою); в Оренбурзі я мав ждати, доки складеться партія, і прожив з місяць, несучи службу. 29-го червня 1886 року мене несподівано зняли з варті, обшукали, посадили на обахту, а через три-чотири дні виправили з жандармами до Харкова і просто — в тюрму; там уже сиділо чимало моїх знакомців, котрих я кидав цілими і «благополушними». 15 лютим 1886 ро-

ку по Росії були розпросторені поклики та брошури, за підписом «Товариства народного», присвячені 25-літньому ювілеєві реформи кріпацької, почалися арешти; було вистежено, що я мав зв'язки з тим товариством, і таким робом опинився в тюрмі до купи з іншими. Тут я зложив поему «Текінка» і низку віршів московських з передмовою українською. «Між москалями живучи, // Балакать став я по-московськи, // То й вірші гну вже по-таковськи, // Мов п'яний плутає вночі...» — казав я у тій передмові; писав опроче і дрібні вірші українські. Все оте загубилося (звичайно, то все були спробунки, не варті уваги); «Текінку» я опісля списав знов по пам'яті, в якому виді вона і надрукована в «Зорі»; то річ, по моїй теперішній думці, дуже слаба, і коли б довелось видавати збірничок своїх творів, я б одкинув її, яко твір недотепний. Часом доводилось писати на шматках бібули, бо не завжди пропускали папір, а коли й пропускали, так зашнуровували, одбирали на ніч і не давали на руки при виході з тюрми; треба було домагатись усього «голодними бунтами», єдино для нас можливими, і бували випадки, що голодовки кінчались смертю. Зимою 1887—8 року я був перевезений до московської центральної тюрми, а 7 мая посланий на Сибір, строком на 5 літ, адміністративним порядком, містом заслання мені був визначений Балаганський округ, Іркутської губернії, де я й опинився в останніх числах вересня... Тут встає світлий, чаруючий образ моєї сестри-побратими, тепер покійниці, з к[от]рою разом довелось міряти Сибір, котру я любив, як нікого в світі вже не любитиму; вона йшла в каторгу за працювання в тайній друкарні і сконала від катових рук, полягла під ударами дубців... здавалось, ніби ангел зійшов між люди,— таку думку завжди прокидала ота рідна, прекрасна істота... Ми помінялись хрестами на вічне братерство... плаче мое серце нерозважне по ній з того часу, як зачув про її долю,— і не знайти йому вже відряди... їй присвячено чимало з моїх віршів, яко нікчемна данина побожної пам'яті... В Балаганському окрузі я знову взявся за перо українське і зіслав збірничок — віршів десятків до семи (тут було багачко перекладів з Шіллера, Гете, Гейне); той збірничок я сам порвав потім, зберігши з його не більш 3—4 власних віршів; мої українські почуття на чужині прокидались з новою силою,— душею я линув до України, котру на-

довго втратив... Але мої митарства не скінчилися... 22-го марта 1889-го року відбулася якутська різанина над товаришами. ...Ми, балаганці, одгектографували протест против тієї різанини і розпросторили по Росії. 7-го серпня 1889 року мене арештовано до купи з іншими і посаджено в іркутську тюрму, де я вибув до порішення справи три з половиною роки. Иркутський суд вирік усім нам по 4 роки каторжних робіт, але Сенат, що мусив переглядати справу, відкинув * той засуд, вирікши: рішення всіх прав стану з поселенням в найдальші країни Вхідного Сибіру,— і таким робом я опинився оце в Вілюйському окрузі, у страшній глушині, серед якутів, не тямлячи ні словечка по-їхньому; через десять років можна буде тільки сподіватись на вороття прав та беззапинне життя по всьому Сибіру, а що тичеться до рідного краю, то я вже не маю надії його побачити... Нас судили за обурювання громади проти уряду державного... Коли я опинився в іркутській тюрмі, з перспективою каторги або вічного поселення в Сибіру, тяжкий сум за Україною стис мое серце; вона являлась перед мене в якомусь надзвичайно принадному світлі, панувала моїми думками. З собою я привіз до десятка книжок українських, але мені не видавали їх до читання (видаються тільки книжки релігійного змісту); я був приневолений викрадати їх зі своєї власної скрині, бравши сорочки тощо, поки не викрав усіх. Тут мені прийшла думка скласти укр[аїнський] словарик — принаймні для себе. Я почав вибирати слова з книжок, заводив через вікно знакомства з арештантами-українцями і списував з їх уст, замовив усі укр[аїнські] словарі, про котрі знайшов звістку в «Покажчику» д. Комара, і кілька нових книжок; але з словарів мені вислано тільки Піскунова, а з книжок не відібрав і третьої часті. Тут тільки я відчув правдиве значення знаних слів славного Міцкевича, що не любив як слід свого краю той, хто його ніколи не втрачував. З надзвичайною жагою накидувався я на всяку книжку, в котрій міг відшукать що-небудь про Україну, її історію, письменство; я перечитав у тому напрямі все, що тільки можна було дістати з волі і що проносилося з необхідності крадькома... Про себе, власне, я перестав з того часу ові вживати московської мови, а

* Після оборони д. Спасовича. (Примітка П. Грабовського).

всякі виписки, замітки тощо роблю не інак, як по-українськи... Я почав писати до вільних товаришів, щоб вони сповіщали мене про всяку річ дотично письменства українського, яку начитають чи вчують. А тим часом зложив поему «Бурятка» і кілька дрібних віршів; почав перекладати «Шільйонського в'язня» за підмогою товаришів, що добре знали британську мову. 1890 року один приятель прислав мені кілька віршів з писем д. Полтавця про галицько-руське письменство, що друкувалися в «Елизаветгр[адском] вестнике»; і не сказати, як мене тоді обрадували оті вірші! З них я вперше узнав, які українські часописи видаються в Галичині, і почав надсилати до «Зорі» свої вірші. Трохи пізніш я відібрав збірник д. Франка «В поті чола» і, найшовши на окладці адрес автора, почав і до нього посилати свої твори, яко редактора часописі «Народ». Посилав я також дещо й до редакції «Правди». Всього по 1893 рік я одіслав до Галичини: 1) більш 150 дрібних віршів — власних і перекладаних; 2) дві поеми — «Текінка» і «Бурятка»; 3) переклади — 1-ї голови «Євгенія Онегіна», «Шільйонського в'язня» і казку — «Шем'яка»; 4) прозою — статті: «Невідомі творці», «Українці-сектанти в Сибірі», оповідання — «На великдень» і «Щуценя»; підписувався цими іменами — Панько, Павло Граб, Павло Журба і Харко Воля. Все оце було написано мною в іркутській тюрмі, крім «Текінки» та 2—3 перероблених віршів із балаганського збірника. Чи все те дійшло, що з того іменно надруковано, а що ні,— я й досі не знаю добре. Першим відповів мені з галичан д. Франко, котрому за те складаю мою щирю подяку. В сьому році одіслав 50 віршів до «Зорі» (більша частина уже тутешніх); посилав до «Правди» початок перекладу Байронового «Чайльд-Гарольда», зладив дещо для часописі «Народ». Замовив кращих поетів слов'янських, щоб перекласти, бо вони здається, у нас найменше перекладались. Оце Вам дещо з моєї життеписі. Чому не пишу прозою? З охотою взявся б за оповідання історичні та книжечки для освіти нашої, за висліди в області письменства українського, але не маю для отії праці ніякісіньких підручників. Оповідання з побуту рідного люду... так треба бути в постійнім безпосереднім дотику з отим людом... Трудно писати, не чуючи рідного слова навкруги, не маючи навіть книжок потрібних, не маючи настільки, щоб хоч з рідним

письменством познакомитись добре. В сих днях одержав з книгарні I том Галицько-руської бібліографії Левицького, а про «Історію літератури руської» д. Огоновського й не знаю, чи одержу коли. Тепер кілька слів щодо моїх перекладів... Марно б читач став судити про мій літературний смак на підставі отих перекладів,— перекладав-бо не те, що завважав найкращим, а що підверталось під руки, що мав спромогу перекладати,— звичайно ці слова тичуться не до всіх перекладів, а тільки до знаної частини. Щодо мови, то я не вживаю повних скінчень у приложниках, бо вважаю їх невластивими нашій мові («милая» тощо),— ніяк до них не навикне мое вухо. Щодо моїх думок, то я дивлюсь так. Інтелігенція кожного народу повинна працювати коло свого народу, надіючись тільки на себе,— і снага, і слабота в нас самих; вона (інтелігенція) не тільки сама повинна стояти врівень з найвищими думками віку, але і зробити ті думки по спроможності власністю народу, розвиваючи тим часом і його національне самопізнання; освіта народу на його рідній мові — то головна засада; інтелігенція повинна стояти на сторожі тієї освіти, як і дбати за економічну безпеку народну; нарід, не піднятий до загальнолюдської культури, не забезпечений економічно,— мусить врешті загинути, яко нація,— йому не буде місця в ряду інших народів; такий невеличкий нарід, як галицькі русини, можуть знести самі еміграції, а такий, як російські українці,— брак націон[ального] самопізнання; а те самопізнання у нас дуже мале, як і завжди в нашій історії, його було небагато; таким робом наша ціль — рятування власної народності через ужиття зобутків загальнолюдського поступу; нарід наш мусить піднятися у розвитку до інших освічених народів, остаючись тим часом народом українським. Націоналізм — конечна умова поступу вселюдського; від загибелі нації терпить не тільки вона сама, а і вселюдськість взагалі, бо кожна освітна народність вносить і дещо свого в скарбницю всесвітню... Лаять жидів та поляків, вихваляти Запорожжя та козаччину, писати «стихи во честь...» — то стара річ, котру пора кинути; література повинна бути жизненною; пора б також зникнути зі сцени отим «співам та танцям», що прикривали собою страшенне убожество наших творів драматичних... Пора б нам надобути хоч трохи такту політичного, бо в нас його

нема й не було,— заходи твердих тому доказом... Наша сила в народі, бо в нас, властиво, і нема нічого, крім народу... Яко вивід, додаю: мусимо бути європейцями на ґрунті українському! На цім я і скінчу.

Вп. Василю Лукичу! Одіслав Вам недавно 50 своїх віршів (переважно переклади), не знаючи, що «Зоря» перекладів не містить. Вдійте ласку — передайте їх до «Правди», «Діла» або якої іншої часописі руської чи збірничка якого. Перегодом пошлю Вам кілька карбованців грошей, просючі роздобути мені та вислати повну (усі томн) «Історію літератури руської» д. Огоновського (не заспокоюсь серцем, доки не відберу отого твору). Коли б (мимо всяких надій) тієї книжки не можна було прислати, то я попрошу Вас за ті гроші вислати мені «Зорю», починаючи з [18]86 року, коли став друкувати свою працю д. Огоновський. Але мені здається, що до Росії ота книжка доходить (бо як би могли явитися критичні оцінки в різних виданнях російських?). «Зорю» замовлятиму й надалі. Бувайте здорові! Попробую зладити що-небудь прозою. Ваш щирий

П. Граб.

Вілоїський округ,
10-го серпня 1893 року

Із. ДО РЕДАКЦІЇ ж. «ПРАВДА»

[10 серпня 1893].

До Вп. Редакції часописі «Правда».

Вельмишановний Добродію, Пане Редакторе!

Посилаю до Вас оці річі: 1. Перекладений початок Байронового «Чайльда-Гарольда»; 2. Повний переклад Байронового ж «Шільйонського в'язня»; 3. Переклад Гребінчиного твору «Гетьман Свирговський»; 4. П'ять віршів власних (з поезій Павла Граба), а то: 1. «На вінчанні», 2. «Панським діткам», 3. «На братній могилі», 4. «До українців» (I—II). Прошу все оте видрукувати в

«Правді», коли здатне. Дальший переклад «Чайльда-Гарольда» постараюсь вислати невдовзі, так щоб можна було видрукувати усю першу пісню в 1893 році. «Свирговського» я уже послав до Вас, в числі інших віршів (під псевдонімом Панька або Павла Журби — не тямлю добре), та не знаю, чи Ви одержали; тут — перероблений, як само перероблений і «Шільйонський в'язень», котрого я послав до «Зорі», але вона не друкує перекладів. Цей переклад «Шільйон[ського] в'яз[ня]» я прохав би Вп. Редакцію видати, коли мога, і окремою книжечкою. Прошу також уклінно відповісти мені на цей лист (Адреса: Гор. Виллюйск, Якутской области, Павлу Арсеневичу Грабовському), чи будуть надруковані згадані твори. «Чайльда-Гарольда» перекладую мірою первотвору. Бувайте здорові!

Щиро поважуючий Вас Павло Граб.

10 серпня 1893 року. Вілюйський округ, Якутської області

P. S. Всього посилаю — чотири поштових аркуші.

14. ДО М. ПАВЛИКА

Падолист [18]93 року.

Всп. Редакторів часописі «Народ» Пану Павликові!

Надісланий переклад прошу видрукувати в «Народі», або «Хліборобі», чи в часописі для робітників, котра має виходити в Галичині (після слів д. Василевського, «Русское богатство»); склад виправте, коли завважите потрібним (перекладав без чернетки). Додаю тут же 5 карбованців грошей: 1) прошу вислати мені твори А. Кримського («Батьківське право» тощо); 2) скільки лишиться по уплаті за згадані твори, те зачислити до передплати на «Народ» [18]94 року (останнє, що слідує, надішлю згодом). І твори Кримського, і «Народ» прошу вислати на такий адрес: В гор. Виллюйск, Якутской области (Восточная Сибирь). Павлу Арсеневичу Грабовському. «Народ» прошу вислати з усіма додатками, які будуть — коли будуть. От замовив я «Народ» на [18]94 рік, а ще не відібрав з пошти ні одного числа цієї часописі за сей [18]93 рік...

Звертаюсь до Вас, Всп. Пана Павлику, ще з окремою, особистою просьбою (вибачайте за незвичайність!): зладнав я збірничок своїх оригінальних віршів (числом 116 — частина з написаного), котрі одсилаю до Василя Лукича, прощучи його взятись за видавництво того збірника: 50 карбованців на ту ціль я вишлю невдовзі власного кошту, — останнього (скільки треба) прошу «Товариства ім. Шевченка» (котре має друкувати) підождати до виручки, а також, поки я ще складусь на якусь суму. Коли б Василь Лукич з яких уваг не взявся за видавництво, я прохав його передати мій збірничок п. Іванові Франкові доразу з моєю просьбою (просторо в листі до Вас. Лукича), як також і грішми, чи не взявся б за ту справу він. То оце прошу Вас передати при нагоді ту мою просьбу п. Франкові: коли б Вас[иль] Лукич доручив йому мою рукопись, — видати її окремою книжечкою. Маю надію, що збірничок розійшовся б по трохи і що таким робом кошти не були б змарновані, — принаймні б звернулись позичені (Товариством ім. Шевченка чи п. Франком власно), а щодо моїх власних, то я не гадаю їх вертати. Адреса п. Франка я не знаю, — тим і звертаюсь до Вас, прощучи великого вибачення.

Г. Панько.

15. ДО М. ПАВЛИКА

[Грудень 1893—січень 1894].

До Всп. Михайла Павлика!

Щиро дякую за лист Ваш, Високоповажаний Добродію! Обидві часописі «Народ» і «Хлібороб» відібрав — ще раз дякую. Пошта зараз іде, не встиг ще нічого перечитати, тільки переглянув — чимало дечого треба було сказати, та хай іншим разом. Посилану статтю «Дещо в справі жіночих типів» прошу помістити в «Народі» чи «Хліборобові», а також і вірші, коли варті (тільки Ви, здається, віршованого не поважаєте, принаймні в часописах немає нічого). Посилці Вашій дуже радий, майте мене на увазі яко постійного передплатника і на будучину. Бувайте здорові, спасибі за побажання! Прихильний до Вас щиро.

Павло Граб.

1894

16. ДО М. ПАВЛИКА

[9 лютого 1894].

(п. М. Павликові)

Високоповажаний Добродію! Посилаю Вам «Лист до молоді української», — дайте місце, коли ласка та коли він має яку цікавість, по Вашій думці. Прочитавши дещо з писань українських на зачеплену тему, і мені забажалося, бач, висловитись, між іншим, з поводу допису п. Ол. Андр[овича]. На разі, коли б трапились які суперечки чи непорозуміння, я готовий відповідати та застоюватись докладніше; не знаю, чи вдалось мені висловитись ясно, чи не зрозуміють читачі в смислі сидіння межі двох стільців, — то була б найгірша річ. Одно турбує мене: кличучи до праці, треба й самому працювати; але який діяч з мене для України? Я мрець, моя пісня одспівана, надій на краще немає... Та й що можна зробити тут? І що знав, забудеш... Трудно писати при таких обставинах... Ось недавно тільки я зрозумів певно, що то за «нова ера», та ознакомився з правдивим станом галицько-руських взаємин партійних — ця річ для мене досі була «покрита мраком невідомості». Щире спасібі Вам, хоть і болить моє серце читаючи, але не будемо ховатись «тьми низких истин» в затишку «нас возвышающего обмана». Здається мені, що часом Ви забалакуєте голосом партійної пристрасті і не караєте досить москвофілів... А втім — Вам видніше. Послав Вам передше статтю «В справі жіночих типів», — получили чи ні? — а також 5 р. грошей, між іншим, і на збірник творів д. Кримського. Поки що бувайте здорові! З щирим поважанням,

Павло Граб.

Вілюйськ, Як[утської] об[ласті],
Лютий, 9-е

302

Р. S. Прошу вибачити, що не переписую чисто, — писання ще чимало, пошта не жде, а одкладати — далеко, бо ходить тільки один раз на місяць. Тож — вибачайте.

П. Граб.

Р. S. Впв. Павлику! Послав я Вам якось переклад оповідання д. Златовратського «Марівники»; коли Вам непридатне, передайте до вісника «Жите і слово».

П. Граб.

17. ДО І. ФРАНКА

[Лютий 1894].

П. Франкові!

Високоповажаний Добродію! Посилаю Вам 10 карбованців, щоб діставати «Жите і слово», — адже можна буде? Вельми порадувала мене чутка про Ваше видання, бо «Зоря», кажучи нишком, вже дуже якась безкритична та вбога. Одіслав я якось д. Павликові переклад повісті Златовратського — «Марівники», — коли не придасться йому, то чи не знайшла б вона притулку у Вас? Просив я також передати Вам свій коротенький розповідок «Христос воскрес», посланий до «Зорі» та не друкований з огляду на побічні обставини. Цим разом даю два переклади — з Кардуччі та М. Михайлова, — може, Вам придадуться. Але коли б Ви згадали містити дещо з моїх речей, посланих до Вас передше, то краще подождіть: трохи не всі старі вірші я поперероблював, написав чимало нових і зіслав таким робом збірничок, котрий назвав «Проліском». Той збірничок я одіслав Василю Лукичеві, просячи видати його на світ божий; відповіді ще не мав, але, незалежно від тієї посилки, дістав лист від д. Костя Паньківського, котрий просить зладити дещо з своїх творів, обіцяючи видати їх власним накладом чи вистаратись про наклад. Та ласка порадувала мене невимовно. Я одписав д. П[аньківсько]му, щоб порозумівся в тій справі з д. Василем Лукичем, але коли б вони не згодились видати мого збірника з якої там ради, на зра-

303

зок побічних обставин, то я прохав передати його Вам, а Вас в листі до Павлика прохав, коли спромога, видати. Опроче я певний у тому, що д. Паньківський видасть мій збірник; а коли так, то містити зайвий раз та ще в необробленому виді, на мою думку, — шкода; а втім — як знаєте. В «Проліску» я зібрав тільки оригінальні вірші, але не містив перекладів, котрим, коли ласка, маєте розпоряджати; опроче і з оригінальних віршів я зібрав не все, а лиш більшу частину (116). Допись «Лист до молоді ук[раїнськ]ої» прошу одіслати п. Павликові, — для Вас певно непридатна. 2 карбованці дішлю згодом. Бувайте здорові! Стискаю Вашу руку,

Павло Граб.

Р. С. Адрес для висилки: Г. Вилуйск, Якутской области, государственному ссыльному Павлу Арсеньевичу Грабовскому.

Лютый [18]94 року,
Вілюйск, Як[утської] обл[асті].

18. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА

[5 квітня 1894].

Високоповажний Василю Лукичу!

Посилаю Вам: 1) «Замок Альва» — переклад з Байрона; 2) три переклади з Гейне; 3) лист перекладів з Гейне («Ткачі» і др.), котрий уклінно прошу передати п. Франкові або кому-небудь з редакції «Життя і слова». Вибачайте, що турбую Вас просьбами, бо мені трудно інак. Посилане до Вас прошу видрукувати в «Зорі» або передати до якого іншого видання українського, коли в «Зорі» бракує місця. П'єси з Гейне, що посилаю до Вас, я вибрав саме такі, що найбільш популярні серед громади російської, положені на музику і всюди виспівуються на зборах та вечорницях громадських. Написав величке оповідання прозою, та не встиг переписати, бо пошта не жде, — другим разом. Прошу оповісти: 1) Чи одержали послані на ім'я «Зорі» 10 рублів передплати на рік [18]94-й і 23 рублів інших? 2) Чи дістали 2 листи

для д. Паньківського, збірник творів «Пролісок» і другі річі? Оповістіть як у «Зорі», так і листом окремо. Адрес на «Зорі» або друкуйте, або пишть розбірніше, бо пропало кілька чисел, я гадаю, що через неясність адресу: можна читати «Якутськ», а можна й «Иркутск».

Коли можна, пришліть мені ті числа «Зорі», де друкувалися «Невідомі творці» та «Текінка». Чи одержали фотографію з листом? Поздоровляю з наступаючим святом, котре Ви якось бажали мені обходити в ріднім краю, да не доводиться! Бувайте щасливі, усього Вам бажаю доброго! Щиро прихильний до Вас, Павло Граб.

Р. С. Чи можна буде вислати «Історію літ[ератури] Руської» д. Огоновського? Коли ні, то я поспробував би звернутись з просьбою до кого-небудь з киян, котрим, може, легше буде те зробити. Щире вітання д. Костеві Паньківському. До іншого разу! П. Граб.

Адрес мій: Гор. Вилуйск, Якутской области, Павлу Арсеньевичу Грабовскому.

5 цвітня (апреля) [18]94 року

19. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйск, 5 мая [18]94 року.

Високоповажному Костеві Паньківському!

В сих днях дістав оце Ваш лист з посилками, велика Вам дяка, Добродію! На превеликий тільки жаль, не все дійшло, може, настигне з другою поштою (сюди й відсіль ходє лишень раз на місяць); не оказалось двох аркушів збірничка, а саме — п'ятого та шостого (65—96 ст.), маю надію, що вони спізналися де, але надійдуть. От ще горе: не дістав досі ні 24 числа «Зорі» за 93 рік, ні за цей рік нічогосінько, — певно, десь у дорозі залежались; боюсь, щоб не пропали, — можлива річ. За «Пролісок» не знаю як і дякувати. Що тичеться дальших видань моїх творів, то я прохав би зробити так: після «Проліска» видати окремими книжечками — 1) Сурика (30 перекладів з життєписсю та поглядом на літературну діяльність послав Вам), 2) переклад «Шільйонського

в'язня», котрий з прошлою поштою також послав Вам на адресу «Зорі»; особливо мені бажалось би, щоб був швидче видрукований «в'язень», котрого, між іншим, я послав до писателя Короленка, і той назвав його «прекрасним». А тим часом я виготовлю томик своїх перекладів з ріжних поетів іностронних, бо надія на Київ пропала: відповіли, що цензура нічого перекладаного на нашій мові не пускає. Для окремих книжечок пришлю Вам також — 1) Першу пісню Байронового «Чайльда-Гарольда» і 2) Історію Січі Задунайської — прозою, після книжки д. Кондратовича (друкувалася спочатку в «Киевской старине»); а може, й останні переклади розіб'ю на окремі книжечки (поети слов'янські, вірші для дітвори тощо). Опроче, може б, гуртове видання коштувало менш, — в такому разі краще видати гуртом. Другий томик власних поезій наспіє, мабути, вже в тому році — спочатку, а може, й пізніш.

Посилаю сим разом до «Зорі» — 1) невеличке оповідання «Червоний Жупан» і 2) експромтик — «З далекої півночі» — може, придасться. Просторійші прозові річі пришлю трохи пізніш.

Чи одержали ви уже 23 рублів, що я послав на адресу «Зорі»?

Спис книжок дістав. Прошу прислати мені, коли спромога та ласка, от сі речі: 1) Пам'яткове число «Зорі» в ювілей «Русалки Дністрової», 2) Книжечку ювілейну «Просвіти» — Ів. Белея, 3) Вибір з творів Маркіяна Шашкевича (звістку про дві останні книжечки знайшов у 22 ч. «Зорі» за 93 рік). Що тичеться праці д. Огоновського, то, на мою думку, краще б попитати в Росії: коли немає книжки, то знайдеться «Зоря», що, може б, земляки подарували мені (в таких городах як Київ, Харків і др., де, напевно, мається по кілька примірників «Зорі», є надія дістати й на мою долю), а за пересилку я б заплатив. До того, у мене маються кілька чисел «Зорі» за 89 рік (земляки прислали в 92 році), а саме: 4, 5, 6—7, 10, 11, 12, 17, 18, 19 і 22 числа). Хотів би я написати декому з письменників українських, та, на жаль, не знаю нічиєї адреси, крім дд. Нечуя та Кониського; доведеться написати остатнім, хоч мені й ніяковсь клопотати тих добродіїв; з більшою охотою написав би Хванькові Кримському або Чайченкові.

Чи одержали Ви ті 5 рублів, про котрі я писав Вам

давніш? Пнтаю тим, що «Словаря» за 93 рік не дістав і досі, а маю тільки всього чотири (4) аркуші — 1, 18, 19 і 22-й остатній. «Зорі» не дістав за прошлий 93 рік отсих чисел — 12, 13, 20, 21 і 24-го.

Чи не краще б та певніше було посилати надальш рекомендованою бандеролею?—зайві кошти я б виплатив.

Чи одержали давню замітку про укр[аїнського] писателя Порфира Кореницького, послану на адресу д. Василія Лукича?

Література «Петрова» в мене є, та який з неї вжиток? Крім усього прочого, вона не торкається письменства галицько-українського, а його-то саме я й не знаю й не читав; з письменством російсько-україн[ським] я сяк-так знакомий.

Бувайте здорові, вельмишановний Добродію! «Пролісок» вишліть, як вийде.

Щиро прихильний та вдячний

Ваш Павло Граб.

Р. С. Про «Історію літератури руської» д. Огоновського або «Зорю», де вона містилася, написав до дд. Кониського та Нечуя, чи допомогли б вони мені в надобуттю тії праці.

Павло Граб.

20. до к. паньківського

К. Паньківському.

Вілюйськ, 5-го червня [18]94 року.

Вельмишановний Добродію! Превелика Вам дяка за «Пролісок». Дістав шість примірників цілих та чотири не вповні,—надійдуть, мабути, з другою поштою. Перше вислані Вами поезії також дістав цілком — сподіюся. Та от — лиха година: «Зорі» не дістав і досі ні собі. Та от — лиха година: «Зорі» не дістав і досі ні однісінького числа за сей рік, як і кількох чисел торішніх (12, 13, 20, 21, 24); «Словаря» дістав досі тільки — 4, а то — 1, 18, 19, 22 — аркушів. Опроче не трачу надії дістати «Зорю» за сей рік: або десь на кордоні, в цензурі, перележує, або сибірська весняна повідь га бездо-ріжжя забарили,—річ у нас звичайна. На всякий раз прошу виразніше писати адресу або навіть друкувати, як ведеться в Росії, бо моя торішня «Зоря» могла заги-

нути її через невправно виписану адресу. Коли б я знав, що не буде забарніш, я просив би послати мені «Зорю» рекомендованою бандеролею, стративши побільшані кошти, але, мабуть, буде йти ще довше. Побачу, що скаже дальша пошта.

Для Вашої «Дрібної бібліотеки» зладжу ще дві книжечки — а) дещо з перекладів, б) Історію Січі Задунайської. Послана до Вас книжечка перекладів Сурика з життєписсю та поглядом на його поезію могла б, по моїй думці, також увійти у склад тієї бібліотеки, як один з причинків до оцінення впливу творів Шевченкових, не кажучи вже про те, що поезії Сурика варті друку.

Торік ще послав я на адресу «Зорі» 5 рублів грошей, просючі, між іншим, вислати мені «На крилах пісень» та «Леваду», та й досі не знаю, чи одержали Ви ті гроші, чи вони десь загинули. «Левади», я нині бачу, мабуть, не можна дістати, та не краща річ і на кошт «На крилах пісень». То «Левади» можна не вислати мені овсі, мене там цікавив головню поділ: «Замітні Румени», а не сама збірка. От «На крилах пісень» радий би був дістати, але те зробити краще з Росії, мабуть.

Сього року послав на адресу «Зорі»: 1) «Замок Альва» — з Байрона і переклади з Гейне. 2) «Іван Сурик» з життєписсю (згадував вище). 3) 23 рублів грошей; збірку слів для Уманця та Спільки; «Шільйонського в'язня»; «Сповідь Наливайка».

Дві статті прозою (оповіданнячко з якутського життя та дещо про пісню українську).

Чи одержали Ви все те, чи ні? Чи дістав також Василь Лукич мій лист до нього з фотографією?

Цим разом посилаю перекладене оповідання «Вороги»; передайте, будьте ласкаві, при нагоді до редакції «Дзвінка», а коли туди не підхоже, так куди знаєте. Бувайте здорові! Щиро прихильний до Вас,

Павло Граб.

21. ДО М. ПАВЛИКА

Вілюйськ, 7 червня [18]94 року.

Дорогий брате, Павлику! Листи Ваші дістаю досі правильно — чимале Вам спасибі! Ви розчинили трохи мої очі на справи галицько-руського життя, бо доти я

блукав у темряві. Та й як було не блукати: одно — через лихі обставини, в яких перебуваю; друге — через свою українську байдужість; третє — ...Староруським брехням, що часом появляються на сторонах російських реакційних видавництв, я не вірив і не віритиму навіть тоді, коли що-небудь походитиме на правду; взагалі я зважаю «твердих» за ворогів; мені чудно читати звістки про якусь «радикальну молодіж москальофільську»; «радикалів», що зрікаються насамперед «народної» мови, я не здужаю собі ніяк уявити; нехай їх лиха година бере отих радикалів!

Що тицється народовців, то я виображав їх «свічадом добротності», високо ставив у своїй уяві, з великим боєм перечитував про «нову еру» і другі події... Мені здавалося, що в запалу бійки Ви, може, й побільшували вини табору народовського, бо ж самі кажете, що тій «ері», як і іншим подіям, причасна гірстка народовців, а далеко не всі вони. Як би там не було, по моїй думці, у радикалів може бути згода де в чому тільки з народовцями, а ніяк не з «москальофілами», отим натовпом зрадників або ретроградів. Найбільш боліло мое серце за «Правду»: я знав, що то — орган крайне українськолюбський, і та річ тільки радувала мене; з «Бібліогранолюбський» я знав, що в ній працював (і не дуже давно) д. Франко, а то було для мене патентом на все гідне пошани та бездоганності. Здається мені, що й д. Ом. Огоновського осуджено занадто; все ж його працю — річ вельми кошовна помімо усяких хиб; д. Франко в «Зорі» видав сприяючий суд, — тим дуж сумно було читати про «шарлатанство» потім. Щодо Ваших власних писань, то мушу нашвидкуруч запримітити ось що: «Спомини» д. Невестюка — річ дуже неприємна для чоловіка, добре ознакомленого з дійсним станом зачеплених річей; зразу видно, що той добродій тільки черкнувся об ті речі, не викоштувавши їх добре на своїх боках. Розправа д. Гр. Римаря з «Хліб[ороба]» про законність існуючого ладу якось не годиться з радикалізмом часописі (стор. 141).

Вибачайте, що так прямо висловився, вибачайте також, що посилаю цей лист «холостим», без ніякої дописі, — згодом вистачу (чи надруковані попередні: «В справах жіночих типів» та «Лист до мол[оді] української?»).

Вишліть мені, коли ласка та мога, свою фотографію.

фію,— мені бажалося б мати хоть її, коли вже не доведеться, може, познакомитись особисто. Чи не могли б Ви також написати до кого-небудь у Росії з письменників укр[аїнських] про мою просьбу — вислати мені по спроможності путячі книжки укр[аїнські], бо діставати з-за кордону трудно, а часто просто неможливо. Можна б вислати «с наложеним платежом», я б сплачував на пошті: а дещо, може б, земляки могли подарувати, бо на все потрібне не маю коштів. Вибачайте, що турбую Вас тією проською. Про книжки написав декому з князя, та не знаю, чи вийде з того яка користь, чи ні. А без книжки укр[аїнської] для мене — нудьга страшна. Чи не могли б з Росії вислати мені Вашу працю про читальні та «Австро-руські спомини», а також і дещо іншого путячого. На конверті до мене можете більш не писати «госуд[арственному] сс[ыльному]», а просто ймення та прізвище. Довго вагався, чи посилати до Вас цей лист, чи ні, та нехай іде: Ви зрозумієте мою нужду, тож оправдаєте влізливість. Поки що будьте здорові! Широ прихильний до Вас,

Павло Граб.

22. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

[Липень 1894 р.]

Впв. Костеві Паньківському!

Ширий Добродію! Оце Вам друга книжечка моїх писань, т. з., — «З чужого поля. Переклади Павла Граба». — Видайте, коли ласка та спромога, і її на світ божий — тим самим робом, як і «Пролісок»: як один з томиків Вашої «бібліотеки дрібної». Хоч, як запримітив я у передмові, добір п'єс випадковий, проте читачі надібають, сподіваюсь, і дещо цікавого (Леопарді, Мур, Гейне, Гребінка, Гаршин, Полежаєв, Плещеев і др.). Викинув, між іншим, «Шільйонського в'язня» та «Замок Альва» — речі Байронові, як багацько займаючі місця, — може, згодом коли-небудь ті обидві п'єски доведеться видати окремою книжечкою. Василь Лукич сповістив, що «в'язня» надрукує в «Зорі»; коли б був надрукований і

«замок», то вже, на мою думку, легко б було перебити їх окремим витиском, — довелось б тільки трохи зкоштитись на папір (а це значно дешевше, як друкувати вдруте). Чи одержали Ви «Івана Сурика»? В передмові до збірки «З чужого поля» я умисне перелічую поетів, з яких переклади подаю, щоб не писати в тексті проти кожного, до якої народності належить, а визначити кожному, до якої народності належить громади знають про нече треба, бо чи багацько з нашої громади знають про Вазова, Ботева, Гарамбашича, Томашика тощо — це раз; вдруге — те, що звісно громаді галицькій про західних та слов'янських поетів, може бути не звісним громаді українській, як уп'ять — остання буде знати про російську літературу те, що буде невідомим для галичан і т. д. Так от, щоб не пістити тексту, а також не подавати в кінці оглаву (змісту), я зважив більш придатним зазначити національність авторів спочатку, щоб читач наперед знав, кого читає і пр.

Розпологу зробіть таку: «З Байрона»... далі як у мене, кінчаючи Ботевим; після Ботева — «З Москова, Гарамбашича, Прерадовича, Змай-Іовановича, Томашика, Ганки»; після Ганки — «З Пушкіна, Державіна, Жуковського» і т. д. (можете з Державіна, Жуковського, Пушкіна і пр. — річ не важна), кінчаючи «З Ольхіна». Після Ольхіна — «З мови болгарської», «З мови чеської» (Заклята дочка) і, нарешті, — «З мови московської» (8 перекладів). Коли відомі автори болгарських творів — «Удова» (Нощь е ужасна, зима студена; // По полѣ вѣтр, бура голѣма; // Встѣкой се крие в подслон да иди, // Домашни свои мили да види) та «Батьківщина» (Оний, който не обича // Свойта татковина драга...), так визначте, після Москова (обидві п'єси я одшукав у читанці болгарській Стателова). Вишліть мені кілька примірників (5--6) збірничка, як вийде, та тільки щоб кож-на посилка становила цілий примірник, а не різнила. Дякуючи за попередні Ваші послуги, пишуь глибоко шануючим Вас, Павло Граб.

Липень 94 року
Вілюйський округ, Якутської губерні

Р. С. Споминки про Шевченка та Александрова про-
шу передати В. Лукичеві (3 листики).

23. ДО М. ПАВЛИКА

Вілюйськ, 3-го жовтня [18]94 року.

Дорогий брате, Павлику!

Оце Вам дописочка, друкуйте, коли придасться, та вибачайте за ляпанину — трудно перебіляти. Не зважайте, що почав з Яреми, а скінчив Хомою, бо просто бажав сказати дещо про справи біжучі — байдуже до формальних вимогів «літературності». Тільки от що: прошу 1) друкувати незабаром після одержання, бо в протинім разі тратиться інтерес свіжості, а 2) не розрізнять, а видрукувати в одному №-рі, — дуже неприємно читати, коли подібні річі розрізняються. Хотів був прикинути Вам ще дещо про сектярів, та хай, може, іншим разом. Наприкінці вибачайте за раду: напишіть кому-небудь з українців, щоб постачав Вам хоч стислу, та повну хроніку життя укр[аїнсько]го, коли не від себе (річ навдаку можлива), так хоч після звісток у часописах російських (коротенько згромаджуючи). Поки що прощайте. Широ прихильний та шануючий Вас.

Павло Граб.

24. ДО І. ФРАНКА

Вілюйськ, 1-го падолисту [18]94 року.

Вельмишановний Добродію!

Спасибі за лист. Переклад билин вистачу. Я сам хотів звернутись до Вас з думкою — видати гуртовим заходом взірці поезії слов'янської і почасти висловив ту думку у замітці про «Слов'янолюбство м[осковсь]ке» (в Правді). Гейне залишу — бог з ним. Що в нас перекладувалось, що — ні, того, на превеликий жаль, я й досі докладно не знаю; не диво, що можу повторятися. Недавно одіслав до друку книжечку своїх перекладів під заголовком «З чужого поля» (90 дрібних віршиків), — там Гейне трохи виправлений, як і Рилеєв. Склалось якось так, що до Вас я посилав менш оброблене, як до інших часописів, — річ цілком випадкова... На Ваше питання про мою долю й сестрину посылаю Вам оце сумну заміточку, — видрукуйте її, якщо мога, окремою книжеч-

кою де-небудь або перешліть Павликові — може, йому здасться. Зладжу для Вас також книжечку про Чернишевського, — видрукуйте або в поділі діячів слов'янських, або окремо. Тепер про себе власно. Буду казати коротко. 82 року, 18-літнім хлопцем, вихованцем Харківсь[кої] дух[овної] семінарії, я був арештований з забороненими книжками тощо і ні на кого не вказав на допиті, за це мене вигнали з семінарії та після царського припису оддали на 2 роки під голосний догляд уряду в рідному селі; бідував; маті плакала (була певна, що з мене вийде архирей); поліційні труси не давали покою; сидів без книжок, марнував час; нікуди не мав права їздити; їздив власним требом, а за те пересиджував двічі у тюрмі. Скінчивши засуд, 85 р. опинився в Харкові знову, жив газетярством; був узятий до солдат і висланий в Ташкент; в Оренбурзі, однак, дорогою арештований і повернутий до Харкова, в тюрму. Обвинувачували за на-лежність до «партії народної», що в лютому 86 р. видала з приводу 25-л. ювілею реформи кріпацької поклики та брошури до громади. Пішов на Сибір адміністративно — на 5 років, в Іркутську губернію; прожив рік. 22 марта 89 р. в гор. Якутську постреляли та покололи моїх товаришів (6 убили, багацько поранили, 3 повісили після суду, 20 заслали в каторжні роботи в Вілюйськ і пр.). Я тоді був у гор. Балаганському і з кількома товаришами написав протестуючий поклик до уряду; він був покритий нашими повними підписами, одгектографований і розпросторений серед громади (був передрукований і розпросторений серед громади в часописі «Free Russia»). За це нас присудив іркутський суд в каторжні роботи на чотири роки; але сенат, куди по закону перейшла справа, зважив на наше довге (3½ роки) пересиджування в тюрмі і після оборони д. Спасовича вирік рішення всіх прав стану з поселенням в найдальші краї Вхідного Сибіру; таким робом я і опинився ось тут у Вілюйську. Питаєте, чи є надія визволитися відси? Святий знає. Закон такий: після 10 років, при добродійних повединах, можливо приписатись до якої-небудь крест'янської громади (коли прийме) та мати дозвіл на беззапинний роз'їзд по Сибіру (тільки — по Сибіру!). Що ж тичеться Росії, так це така річ: є щасливці, котрих нарешті пускають, а є й сіромахи, що повік конають тут; нічого певного немає, як доведеться. Я, власно, не

маю доброї надії; єдино, що для мене певно та ясно, так це моя загибель — більш нічого; та думка не покидає мене, з нею я навіть зжився; хіба все складеться надзвичайно щасливо, от як буває у казках, так, на жаль, казкові часи минули навіки. Найбільше може зробити тут який-небудь маніфест, але все це самісінькі мари. Оце Вам моє поверховне *siggiculum vitae* *; не всі, правда, я полічив Вам свої арешти та пересиджування по тюрмах, слідства та вовтузіння, — цур з ними; скажу коротко, що з 18 літ не бачив майже вільного світу, не переставав мандрувати серед усяких пригід та злигоднів. Нудьгую; здоров'є плохе; тяжко; а жити хочеться, душа просить любови та взаємин... проте мені лишилося одно — загибель.

Скажу Вам по совісті, що коли мене можна було заслати, так хіба за думки; бо що міг я зробити активного 18-літнім хлопцем без ніякої освіти та досвіду? Я болів душею, дивлячись навкруги, як бол[і]ю й нині, — ото вся моя провина **.

...Симпатії та ідеї тягли мене на село, а натура пхала в город з його здобутками цивілізаційними і т. д. Другим разом нехай, може, більш напишу. Треба кінчати. Перекажіть при нагоді Павликові, що послав йому допись про переселенців, — дістав чи ні? З подякою читав Ваші вірші; «з низин» мені сподобалося більше, як «з вершин». Спасибі декому з галичан — не забувають, на жаль, тільки не дістаю й половини того, що шлеться. «Ж[ите] і сл[ово]» одержав тільки 2-й № — єдиний — останні лизень злизав. Даремно, мабути, буде висилати вдруге, все одно — пропадуть; нехай, може, згодом. Прочав вислати Ваш начерк про театр, — мабути, вишлють.

Бувайте здорові, Добродію! Широ кланяюсь Вашій господині та бажаю Вам всього доброго, стискаючи руку.

Павло Граб.

Р. С. По одержанні, будьте ласкаві, звістіть зараз.

* Короткі відомості про життя.

** Далі в автографі рукою П. Грабовського густо закреслено 9 рядків тексту.

1895

25. ДО І. ФРАНКА

Вп. Ів. Фран[кові]

Вілюйськ, 4 січня [18]95 року.

Вельмишановній Добродію!

Посилаю Вам переклад 5 билин великоруських, а саме: 1) «Святогор», 2) «Микула», 3) «Ілля Муромець убива Соловія-розбійника», 4) «Ілля Муромець визволяє Київ», 5) «Як перевелись богатирі на Русі». Треба сказати Вам, що в мене немає ні однісінького збірника билин, та й у всьому «городі» нашому немає; чисто випадково збереглося у мене кілька читанок шкільних (та й то не повних, а пошматованих), а в них я знайшов і де-що з билин, понайбільше — уривки, вибрані з Рибнікова, Киреевського, Кирші Данилова і др. Відти й перекладавав. З різних шматків та варіантів я зробив одно ціле оповідання про Іллю та Соловія, бо ні одна билина зокрема не дає повного переказу, а повторювати те ж саме, перекладаючи кожную, немає рації. Тому-то я й звів до купи різні варіанти та уривки; для читача має головну вагу інтерес літературний, а не бібліографічний, котрого я й не держав на оці. Билину про зрятування Києва я переклав особливо, як річ, що має самостійне місце. Міра, яку я вибрав, по-моєму, найбільш відповідає оригіналові; я зберіг її від початку до краю, хоч те і становило подекуди труднощі, але форму вислову я вважаю річчю першорядною. Коли що завважите потрібним виправити, виправте, але не вживаючи таких форм, яких я не вживаю, наприклад, — «д о б р а я» (замість «д о б р а»), «добрїї» (замість «добрї») і пр. В билині про Іллю Муромця слово «перехожі» я зважив за можливе замінити словом — «мандруючі», щоб не казати

«перехожі» (як вимагає міра вірша), хоч такий наголос і не суперечить вимові українській; також саме вважаю за можливе слово «каліки» замінити словом «старчки», а форму «калік» — формою «старців», так було б, мабути, краще, тим дуж, що се слова рівнозначні; коли хочете, замініть, щоб читач не спотикався на наголосі «каліки»; та й в деяких биллинах великоруських каліки звуться старчиками. Спочатку я хотів поробити деякі примітки, вказати на відмінники різних переказів, але погадав, що Ви ту річ зробите кращ від мене, коли завважите потрібним. Добре було б, коли б Ви, друкуючи, додали хоч коротеньку розправу про биллини великоруські, а переважно видаючи окремою книжкою. Якщо цих п'ятьох билин мало, то я пришлю незабаром на всякий раз ще деякі переклади: є у мене вривок про те, як мандрували Святогор та Ілля вкупі та надибали домовину; є дещо про Олексія Поповича, Дюка Степановича, Вольгу, Добриню, а також про Іллю Муромця. Биллини про Іллю та Святогора (як перший наїхав на другого) у мене немає; та й те, що я сказав, є самі шматочки. Коли Вам конче треба чого-небудь такого, що в мене немає, то зверніться до других; чи не взялась би, наприклад, Леся Українка перекласти що-небудь? Опроче — Вам видніше. Напишіть, чи не треба Вам ще чого, крім билин? Коли спроможусь та здужаю, зроблю. Перед сим послав до Вас оповіданнячко з жіночого життя, а також чотири заміточки — «Слівце на слівце» і др.; дістали чи ні?

Ще про переклад «Мужика-деревенщини», я переклав «Мужика-хуторянина», бо не знаю більш підхожого та відповідного вислову. «Д з и з ь тетивочка...» від дієслова — «дзизчати», що означає саме гудіння тетиви, гуркала тощо — у повітрі. Вживаю і «Солівій» і «Соловейко» — відповідно оригіналові. «Два відра...» у нас, по Харківщині, кажуть — «дві відрі», але я хочу, щоб мова була загальноживаною.

Чи багато перекладувалось у нас з італіянських та англійських поетів? З яких перекладувалось менш? То я б, підучивши мову, взявся спорудити цілий збірник поезій того або другого краю. Є у мене також думка скласти збірничок поезій слов'янських, та не знаю, коли здійсно її, бо не маю ні книжок до перекладування, ні підручників до кращого ознакомлення з мовами. Коли б

не лишилося все в області «побожних маринь», та й тільки.

З глибоким болем перечитав звістку про смерть Омеляна Огоновського; небагацько у нас сил і так, а тут ще ненажерлива могила відбирає нам то сього, то іншого; радикали не дуже шанували небіжчика, я, проте, завжди гарно дивився на його, наскільки знав з тих уривкових писань, що доходили до мене; мені, правда, не сподобалась метода його писання (котру я б назвав формально-літературною супроти історично-філософичної), але завжди я добачав з його боку змагання бути і безстороннім, і навіть ліберальним; крім того, він був гарячим патріотом-українолюбцем, а в наше «время люте», в оцю — «останню страшную минуту», цього не можна забувати. Сиджу оце тут та міркую: хто займе кафедру нашої мови в університеті? Чого б Вам її не взяти? Хіба стрінуться які перешкоди? Або чи не візьме Ол. Колесса? Так він, здається, не скінчив ще наук за границею. Більш я й не знаю кандидатів. Хіба Ол. Барвінський або Вахнянин? А дуже сумно, як кафедра пустуватиме деякий час. Або ще гірш, як на кафедру пустять «твердого», та такого, здається, не станеться, хоч у вас усе можливе.

Бувайте здорові, Добродію! Рамшева зладжу Вам цілий збірничок — віршів 30—40, виправлю вже надруковані, — може, доведеться видати коли-небудь окремою книжечкою; думаю також зладити переклади з Нікітіна. Усього Вам доброго. Щиро стискаю руку. Завжди прихильний

Павло Граб.

26. до м. павлика

М. Павлику

Вілюйськ, 5 січня [18]95 року.

Вельмишановний Добродію! Вибачайте, що сим разом нічого не посилаю Вам. Переклад билин докупи з листом прошу доручити Франкові. Фотографію дістав — велике спасибі! Послав Вам 7-го жовтня статейку про переселенців на коломийський адрес, та й не знаю, чи

Ви її дістанете тепер за виїздом до Львова; шкода, коли лист звернеться назад і доведеться посилати вдруге,— скільки пропаде часу! Франкові з прошлою поштою послав чотири заміточки; коли що непридатне для «Ж[иття] і с[лова]»,— так чи не дали б Ви місця у себе або не видали окремою книжечкою? Побалакайте з ним. Часонись прошу й надалше посилати поки що. Не дістав чомусь № 15-го, хоч маю подальші; мабути, пропав десь дорогою і не прийде. Зладжу дещо — трохи згодом. Бувайте здорові, всього Вам доброго, а мені його — не ждати.

Щиро прихильний та шануючий П. Граб.

27 до К. ПАНЬКІВСЬКОГО

6 лютого 1895.

Дорогий, вельмишановний земляче!

Велике Вам спасибі за видання дальших моїх писань — Сурика та перекладів, про которі оце недавно начитав. Посилаю до Вас сим разом статейку «Дещо про московські переклади творів Шевченкових» та два віршики — власний («Сироти») і перекладений з Пушкіна («Два ворони»). Треба подякувати Вам за думку видати збірки писань таких старих письменників наших, як Кулик та Олелькович, твори котрих розкидані по різних окремих виданнях, через те цілком невідомі громаді українській. Я якось збирався навіть писати Вам про таку думку, що мені не раз спадала на ум, та все не зважувався; та ця думка, мабути, спадала не одному українцеві, тільки що не могла чомусь здійснитися досі. Добре б було видати всіх наших найкращих, особливо старих, поетів, містячи при збірках хоч коротенькі життєписі, а то й п'ятретики, як водиться в чужих літературах. Хто у нас не знає Петренка, Писаревських, Корсуна, Лиманського, Кореницького, Чужбинського і других? Є московське видання Чужб[инсько]го, але страшенно дороге.

Уклінно прошу вислати мені «Писання В. Кулика» та «Поезії О. Маковея», а також ч. 21 «Зорі» з додатками, коли останні мались. Вибачайте: гроші вишлю з першим листом — невдовзі.

Статейка моя про переклади Шевченка, хоч, може, й запізнена, але, по моїй думці, доторка речей, що для нас ніколи не втрачають своєї цікавості. Тим дужче що, скільки мені відомо, справа ця не була ще обговорена в письменстві нашому.

Бувайте здорові, Добродію!
Щиро прихильний Павло Граб.

P. S. Чи дістали попередні вірші «З весняних пісень»?

П. Гр.

28. до В. КОСТЮРИНА

Ві.лойськ, 27-го лютого (февр.) [18]95 р.

Щире спасибі Вам за лист, шановний Віктор Хведоревичу! «Сибирский вестник» дістаю, маю, між іншим, і те число, в котрому видрукована моя допись про рохід. Шкода, що Ви не передали туди й замітки про колонію, для таких часописів, як «Неделя», я не призначав її, тож зіклав без ніякого огляду, з єдиного помаху, як складаються звичайно чернетки та кореспонденції, яким сам автор не надає жодної ваги. Коли ще не послали, так передайте краще до рук д. Прейсмано-ві — нехай друкує хоч без грошей, бо ніяковсь діставати часопись даром. Напишіть йому при нагоді, що складу для нього кілька листів про наш край, але буду писати навдогад буряків, не визначаючи власних імен та назв; буду також посилати часом деякі переклади з української поезії та краснопісі; тільки надалш бажав би якого виплатку. Зараз нічогісінько не можу післати, бо збираюсь їхати до товариша в гості за 300 верстов, — іншим часом. Про «Сиб[ирский] листок» я такічки й здогадувався, що якісь непереливки. Та, по моїй думці, нічогісінько й путнього не могло витекти зі спілки з такими добродіями, як пан Зубковський. Досвід на ділі ствердив ту думку. «Неделя» на цей 95 рік буде до нас приходити, а за той передивлюсь у Краніхфельда, до котрого оце зібравсь їхати. Я, властиво, нічогісінько не пишу московською мовою, а беру участь у часописях

українських. Вийшло з друку вже три збірнички моїх українських віршів. Критика поки що досить прихильно повітала мої спробунки. Може, згодом будуть ляяться, тепер «все обстоит благополучно». Цікаво буде перечитати Вашу статтю про переселенців; на сю тему я сам зладив замітку для однієї української часописі (на підставі газетних джерел), та не знаю ще, не мав звістки, чи вона дійшла та видрукована. Пам'ятаєте, я писав Вам, що один з товаришів післяв також статтю про колонію в «Русские вед[омости]»? Статті тієї не надрукували, тож моя замітка, що нині у Вас, була б саме до ладу. Додам ще кілечки слів. В деяких сибірських і російських часописах появились кореспонденції про колонію вілюйську, найнеприхильніші та розносні для докторських та ольокминських, не знаючи ні Гіммера, ні тутешніх справ, обкидають лайкою нас, вілюйців; вважають Гіммера, мабути, жертвою нашої недоброхитності та лічб особистих, «благородно возмущаються», як кажуть москалі. Дурні, дурні! — тільки й можна сказати. Майте на увазі, що все, що писалося про Гіммера та тутешні порядки, все то — чиста правда, або, певніше, — лише двадцята частина тих безпутств та неладів, які панують тут. Нема ні єдиної крихітки лживої, а, навпаки, багацько замовчаного, такого, що, може, ні одна часопись не надрукує, що тут робиться. А вони пороззявляють верші та порозвішували вуха... Дурні, дурні! Гіммер — це така падлюка, а доразу й психопат, що здатен витворяти і справді витворяє найнеймовірніші речі. Досить сказати Вам, що з серця він зробив донос на сестру милосердія про зносини з державними та непевність політичну. Що гидкіш, так те, що сестра справді ніякого знаомства з державними не вела, а навпаки, вів його та підлизувався до державних сам Гіммер, поки не розплювався (а розплювався він з усім городом); сестра іноді стрічала держав[ених] в домі Гіммера ж, у котрого дехто з наших бував, так що як кого винуватити за знайомість, так самого хіба Гіммера. Гіммер добре знає, що бреше свідомо, але бреше і тим робить подвійну підлоту. Лічити не лічить, сестру звав — «сволоч» і др. підхожими виразами, лаяв остатніми словами, збирався бити без свідків, вигнав при найлихших обставинах, в кореспонденції й натяку немає на всі ті

пакості, які він їй заподіював, як і хворим. Хворі не раз тікали з колонії, приходили натовпом до города жалуватись на Гіммера. А наші «дорогі» благородні душі посіпають нас за кореспондентську сверботу. Діло ясне: бувши в Якутську, Гіммер познакомився де з ким з наших, одпустив кілька загальних фразок, а наші дурні та дурочки (не в гнів їм!) превознесли його до небес, прокричали яко людину науки (о дурні, дурні!) і пр. і пр. Але ми, що на власні очі бачимо і Гіммера, і його події, ми, що маємо непохвальну вдачу бути скептиками супроти гримких, а пустих фраз, — ми мусимо «сметь своє суждение иметь» і відноситись по-своєму. До ряду: крім замітки, що у Вас, я ні стрічечки більш не написав про Гіммера та колонію, з Гіммером ніяких зносин ніколи не мав, тож можу безсторонньо писати про сю справу Вам. Напишіть, коли вважаєте можливим, почастино Прейсманові, як на свій лад керманичеві думки громадської, що все, що пишеться в сій справі, — чиста правда. Бувайте здорові! Шануючий Вас

Павло Граб.

29. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйськ, 7 марта [18]95 року.

Вельмишановний Добродію!

Посилаю Вам коротенький нарис «В тайзі» та заміточку про те, про се. Нарис прошу видрукувати в «Зорі», а якщо непридатний з якого погляду, то передати до рук Ів. Франкові; в «Зорі» ж видрукуйте, коли годиться, і заміточку. Спасибі Вам щире за видання моїх збірників; на жаль, тільки я не дістав ні другого, ні третього й по примірнику, хоч і хотілося б мати. Чи не загубилися дорогою? Дістали гроші чи ні? Дійшла замітка про ся перекази творів Шевченкових? Сумую, переживаю тяжкий час, а до того, й нездужається щось. Напишіть, будьте ласкаві, по одержанню цього листу та звістіть, чи дістали попередні. Чи друкувалася моя статейка про переселенців, чи ні? Хотів ще докинути кілька віршів, та нехай другим разом. Поки що — бувайте здорові, до-

рогий земляче, нехай Вам щастить доля. Щирий поклон
Вас. Лукичеві.

Завжди прихильний до Вас
Павло Граб.

P. S. Додав ще одну невеличку заміточку про пере-
клади творів українських.

30. ДО І. ФРАНКА

[Травень 1895 р.]

ІЗ ДНЕВНИКА НЕВОЛЬНИКА

...Такого важкого часу, такого хоробливого стану ду-
ховного, як саме тепер, я, здається, не переживав. Як
на те й з рідного краю — ні словечка, ні однісінького
числа часописі, а без українщини мені просто смерть...
Останню зиму я не жив, а просто мучивсь, особливо
перед кінцем; не знаю вже як і видержав...

Брак духової цільності спиняє руку, нічого не дає
робити. А зробити б хотілося і те і се, всякі думки оши-
бають голову... Цілий місяць я звичайно нудьгую та му-
чусь, не дам собі жадної ради, не нахожу ні місця, ні
спокою, гадаю хопитись до револьвера... Потім прихо-
дить пошта — раз на місяць, привезе часописи, листи,
книжки, вісті... відживеш душею й серцем, замариш, за-
хочеться жити й працювати. І я хапаюсь, роблю і се і те,
прихапцем, поспішаючи... а потім знов починається нудь-
га, нудьга без краю, без розваги...

Все, що пишу нині, визначається перевагою власних
мотивів, виявом власного горя, носить слід дрібносуб'єк-
тивного настрою. Нехай се буде нравственне (не люб-
лю слова «моральне») пониження! Нехай се буде озна-
кою часового упадку, нехай! В мені прокинулася душа
з пекучими запитаними власного щастя, земних благ...
Хіба я не маю права? Хіба як людину зв'язать, так тре-
ба її й добити? Може, мені сором буде згадати колись
все те, що переживаю нині, але тепер я тільки відчуваю
страшний біль, відчуваю, що так довго не може три-
вати, що так або інак мусить скінчитися.

До свого горя зачини дверці,
Бо коли сльози поллються в тебе,

Защемлять рани на хворім серці,—
Кожен згадає тільки про себе.

Не шукай в світі ніде розваги,
Бо хто простягне на поміч руку?
Не жди, не думай! Дурні забаги...
Усяке втопить тебе в багнуоку.

Життя нелюдське, життя жорстоке
Панує вколо, панує всюди;
Кругом болото грузьке, широке,
Труйне повітря вдихають груди.

Великий світ наш, нема ж до кого
Ні пригорнутись, ні забалакати...
Самотне серце з болю важкого
Не перестане довіку плакати...

Та вже недовго, вже дочуваю:
Находить сумно кінець дочасний...
Прощай, мій любий, коханий краю,
Як я — забутий, як я — нещасний!

Брожу, тиняюсь, як потороча,
Тужу день божий, ввечері, вранці...
Чи ж приголубить душа жіноча
Хоч на хвилину, хоч наостанці?

Стою, питаю... нема ні гуку.
Мутиться розум, слабнуть сили...
Я тільки чую пекельну муку,
Я тільки прагну швидше могили.

А колись... Боже! Невже минуло?
Бажав покласти за других душу.
Те почування ще не заснуло,
З тим почуванням спочити мушу.

Зберіг я свято юнацькі мари,
Не відступлюся від них ніколи;
А тільки шлях мій окрили хмари,
Бажає серце хоч крихти долі.

Та вже недовго! Вже зачуваю:
Находить сумно кінець дочасний...
Прощай, мій любий, коханий краю,
Як я — забутий, як я — нещасний!

Воно, може, й ніяково порівнювати нещастя нашого
краю до свого. Я й не гадав того робити, я бажав тільки
зазначити ті обоє нещастя разом...

Як складу на грудях руки,
Перерву журливий спів,
Щоб не знати більш розпуки...
Як складу на грудях руки,
Не накликайте попів!
Тільки хрест, ознаку муки,
Затешить серед степів*.

Як скінчу життя зелене,
Спогадайте інший раз
Чи там піпів, чи там бєпе —
Як скінчу життя зелене,
Щоб не чути більш образ,—
Киньте часом і про мене
Пару щирих, теплих фраз.

Живий дума об живому,
Бо й живим він є на те.
Піде кожен з вас додому...
Живий дума об живому,—
Так і ви заживете:
Все почнеться по-старому,
Мертвому спокій дасте.

Вам нова засвітить зоря,
Я ж складу в німу труну
Нестерпучу вагу горя...
Вам нова засвітить зоря,
То я очі вже замкну,
Наче човен серед моря,
В чорних хвилях потону.

* Степів тут майже немає, але я все ж бажав би лежати де-небудь в боці від тайги, тайга-бо дуже вже якось давить серце,— хоча б капельку простору! (Примітка П. Грабовського).

Хай щастить вам, мої милі!
Ждїть цілющої води...
Я ж вкінєць заслаб на силі...
Хай щастить вам, мої милі!
Прилетить гїнець сюди...
На моїй сумній могилі
Віддихнїть вряди-годи.

Як сладу на груди руки,
Залишу на світї все:
Пізнї жалї, раннї муки...
Як складу на груди руки,
Хто менї чи те, чи се
Після вічної розлуки
Про вас, любї, донесе?

Зву своє життя «зеленим», хоч не знаю, чи можна
так сказати, але воно справді осталося навіки зеленим,
недостиглим, хоч мені вже 30 літ. Уявіть собі: 9 літ жит-
тя на селі більш або менш вільного, 9 літ по школах,
в чотирьох стїнах, потім 12 літ без перерви в тюрмі, сол-
датській казармі і знову в тюрмі та на заслання. Не
думайте, що я плачу або жалкую, що я шукаю спів-
чуття, нарікаю на долю. Певно, мені тяжко, певно, я
нарікаю, та не на те, що не мав щастя, а що так дово-
диться нївечитись не одному мені нині, нарікаю на ті
обставини життя, що вбивають живу душу в людині і
здорове тіло. Що тицється до мене властиво, так усі мої
муки, може, єдине, що є й було світлого та чистого в
моєму житті. Я людина нездатна до живого, творчого
діла; я лишень мукою, так сказати, суперечно можу за-
значити все своє гидування проти сучасного ладу. Я один
з тих, на долю котрих випадає жереб «гарматного м'яса»,
і тільки. Я той пловець (чи, по-Вашому, пливак), про
котрого я отсе недавно зложив такий вірш:

Пам'ятаеш мудру раду:
Не пускатись в згубний мир?
Ти ж подався без огляду
І налучив просто в вир.

Закрутили в своїй пащі
Тебе піняві вали,

Поривання твої кращі
Тебе в прірву затягли.

Але й гинучи зарані
В бórвах виючих отих,
У добра та зла пізнанні
Ти відшукував утіх.

Сумує душа моя, рветься серце на простір, а свідомість, що не вирватись йому, може, довіку, знесилює думки. Журно, то й пісні мої не кращі. Ось Вам ще перерібка з чужого:

Не згинайся, угамуй своє горе!
Вір, надії твої чарівні
Згоють серце зневірене, хворе,
Розцвітуть, мов квітки, навесні.

Не довіку конатимеш в горі.
Потривай лиш: розтануть сніги,
Запестріються луки просторі,
Закрасують поля навкруги.

Зникне швидко пануюче горе,
Обновить твою душу весна;
За водою спливе в сине море
Все, чим дійсність гірка та сумна.

Як безплотно носитися з горем,
В піснях виспівай краще його:
Певно, й ми своє серце поборем
І притулим хоч раз до твого.

Подивись: пронеслось твоє горе,
Як проносяться хмари густі!..
Ти заблисла, сподівана зоре!
Знов воскресли ви, сни золоті!

Сей віршик розшукала та показала мені одна приятелька, бачучи мій тяжкий настрій духовий; він так сподобався мені, що я його отсе й переклав не гаючись. Та тільки легко казати, трудно послухатись! Ніколи ще, здається, безнадійність та зневіра не огортали мене

таким сумом, ніколи не захмарювали так мого зору, як саме нині. Кругла самотина ніколи не дошкуляла так; та, здається, ніколи ще я й не марив нишком так безумно, так наївно не ждав чуда, як тепер. Часом мені мариться, що яка-небудь невідома українка, прочитавши мої суми-туги, напише до мене в далечинь, забажає листуватись... біжу на пошту з таємною думкою, хоч даремне проказує, що всі ті сподівання дурні, шалені, що даремно я «как преступник перед казньо ишу кругом души родной». Такі мари виникають, мабуть, тільки в тюрмі, коли людина навіть стратить надію стрінуги «рідну душу».

Тяжко дихати! В голові нема
Ані одної думи ясної.
Навкруги, куди б не поглянув,— тьма.
Я блукаю сам... Ти не йдеш з ума!
Мру без тебе я, зорі красної.

Я конав, ридав; глух за гуком гук;
Я шукав, молив душі рідної —
Та нема її! Я упав від мук,
Захитався стяг в слабім стиску рук
Серед темряви непрохідної.

Сумно, радоньки не знайду ніякі
Доки ж доля та буде мариться?
Проти власних мрій я лихий вояк!
Доки ж вештатись мертвяком і як?
Доки сонечко буде хмариться?

Вічно мучитись — та всьому є край!
Та хоча б яка мета малася!
Не дігнати літ як пташиних зграй!
Не вернуть надій, хоч кладись, вмирай!
Нитка прядена увірвалася.

Небагато ждав від людей собі,
Але й те мале не справдилось...
Легше б згинуги враз було в борбі,
Аніж тратити день за днем в журбі...
Де завзяття те, де поділося?

Не мені цвіли запашні квітки,
Мій садок проріс скрізь бугилою.
Нічий милий зір не запав втямки,
Не простяг ніхто за весь вік руки,—
В самоті стою над могилою.

Не судить мене, не ганьбять мене!
Де людина та загартована,
Що поборе вмить все гірке, сумне
Або каменем без жалю шпурне,
Чужим стогоном роздратована?..

Та що там! Буде, що буде. Я при звичаївся до думки,
що згину тут, серед тайги, в самотині, не діждавшись
кращої днини. Що найгірше — се одиноцтво, кругле,
страшенне, без надії, що воно коли-небудь скінчиться,
одиноцтво, що заставляє навіть тратити всяку жит-
тя. Коли б ще блисла яка певна година, після котрої
все піде по-іншому, а то... без краю! А я — людина сла-
бого загарту, людина, що завжди жила серцем, шукала
другої людини, проте навіки засуджена бути одинокою,
згинуту, не бачивши жодної ласки людської, не чувши
жодного теплого слова...

Через місяць прийде пошта... невже й на сей раз ні-
чого сінько не буде? Аж подумати моторошно! У Вас нині
цвітуть садки, красує весна, починається май, а в нас...
Та буду краще казати віршами:

Весна, весна! Надворі май,
А в нас лежать сніги,
Панує стужа навкруги...
Весна, весна! А в нас — гай-гай!
Дріма похмуро чорний гай
Та додає нудьги.

Весна, весна! Надворі май,
А в серці жаль та сум...
Справляє небо якийсь глум!
Весна, весна! А в нас — гай-гай!
Хоча б малесенький розмай
Для нерозважних дум!

Весна, весна! Надворі май,
А в нас замісто чар
Густий серпанок темних хмар.
Весна, весна! А в нас — гай-гай!
Далеко зором не сягай,
Згаси остаток мар!

Весна, весна! Надворі май,
А в нас — ні круть ні верть:
Якась німа, нелюдська смерть.
Весна, весна! А в нас — гай-гай!
Все кличе: до труни лягай,
Бо чаша повна вщерть.

Так і є: все кличе до труни!

Годі, годі! Злої трути
Досить випив за життя,
Досить вивчивсь шию гнути,
Сповідатись без пуття.
Сумні літа — їх не стерти;
Тяжкий досвід — з ним лягти!
Тільки й щастя: чесно вмерти,
Хрест без плями донести.

Не дивуйтесь, голубе мій рідний, що так забалакав,
так сумно та безнадійно затужив! Не дивуйтесь, бо

Куди подінусь я з нудьгою,
Куди подамся від журби —
Хробак, роздавлений ногою,
Нікчемна іграшка судьби?

Всім світить сонечко ласкаво,
Всіх гріють промені ясні,—
Але те «перше наше право»
Нам тільки мариться у сні.

І я клену за катом ката
В моїй невольницькій глуші,
Що брата нацькував на брата,
Відкинув душу від душі,

Люд закував в цупкі кайдани,
Позбавив молодість мети.
Клену... та як загоїть рани?
Де крихту роздиху знайти?!

Безсилі прокльони — от і все! Мета, себто справжнє живе діло, кероване певними ідеями громадськими,— вона осталася десь далеко, далеко. Неможлива робота в тім напрямі. Природно виникають запити власної долі, але вона ще більше неможлива, а та думка подвійно крає серце. На світ дивитись не хочеться. Для чого? На який кінець? А ще гірше, коли побачиш ту долю, те щастя — збоку, і вони нагадують тобі про брак у себе... і відси духове пониження людини. Розумієш, але мало розуміти...

Краю не буде неволі,
Душу знеслили болі,
Годі шукати просвітку!
Слізеньки ллються дрібні;
Крапельку власної долі,
Власного щастя крихітку
Просьть — дурні.

Лихо, як ніченька, чорне
Так тебе часом огорне,
Так тебе всього обтисне,
Що не дивився б на світ...
Битись? Воно непоборне!
Гей, обірвись, моя пісне!
Скошено цвіт...

Та ж, що коханням братерним
Шлях мій, устелений тернем,
Легко б могла озарити —
Більше немає її!
Маренням стали химерним,
Попелом встигли потліти
Думи мої.

Мовчки блукаю в пустині,
Мучусь один в самотині,
Зіронька навіть не мріє,

Згасла — дивись не дивись!
Краще не буде, як нині...
Де ж ти, голубко надіє?
Де ж ти? Озвись!

.....
Не прийде надія, одурить — я знаю,
Бо то вже мій жереб такий:
Без долі вродився, без долі сконаю —
Який же ти, шляху, тяжкий!

Не прийде надія, як перше, одурить
Дурного прихильця свого!
Байдуже для неї, що завжди так журить,
Що змучила душу його.

В безодню розпуки щодальш поринаю,
Надія — то човник хиткий...
Без долі вродився, без долі сконаю —
Який же ти, шляху, тяжкий!

А тепер додаю ще такого... що, може, й мені колись сором буде згадати про такі речі, дарма що в них відбилися найщиріші та найсвятіші чуття людські. Тільки не нам, нетягам, співати про такі почування! Не нам навіть «ярбака серед ярмарку» або й гірше, бо тут навіть «ярмарку» немає, т. е. чогось шумливого, буйного, клекотливого, живого, многолюдного... Сама глушина, нетриболота, самотина, «мерзость запустения». Та проте — хіба ж я не маю права на загальнолюдські почування?

Він ходив сумний, як нічка,
Все вона не йшла з ума:
Нею марив, їй у вічка
Приглядався крадькома.

Позирав щораз в віконце,
Чи не трапиться вона —
Його щастя, його сонце,
Його зіронька ясна.

Все б на неї виливлявся
Та балакав без кінця...
А зустрілись — мов затявся,
Не відшукував слівця.

Потім знов ходив манною,
Чи не вбачить крадькома;
Плакав нишком, жив одною,
Не міг викинуть з ума.

Здигались ми ненароком
Тратить невольницькі літа;
Долі бурхливим потоком
Нас занесло на край світа.

Дні проминали за днями,
Муки змагались все гірше,—
Приязнь зостала між нами,
Приязнь братерня — не більше.

Два-три слівця ненароком,
Дві-три сльозинки на очах...
Я був таким самотнім,
Ласк так хотілось жіночих!..

Жеврілась іскра звичайно;
Наші святі почування,
В серці прокинувшись тайно,
Джерелом стались кохання.

Здійлось те ненароком:
Зрушено все, що дримало...
Я був таким самотнім,
Так знав прихильності мало...

Став я тинятись без цілі,
Плакати став я — та пізно!
Люди зробились немилі...
Підуть шляхи наші різно.

Бачу весь мир ненароком,
Мовби з-під наглої луди;

Де би не скинув я оком,
Образ твій мріється всюди.

Вік буду нишком страждати,
Ради не давши з собою,
Нишком про тебе гадати,
Нишком тужить за тобою.

Здигались ми ненароком
Терпіть далеку неволю:
Я був таким самотнім,
Ти ж відшукала вже долю.

Глухо скрізь, холодно, темно,
Смерть повіває могильна...
Щастя я прагну даремно,
Ти його дати не вільна.

Два-три слівця ненароком,
Дві-три усмішки коханих —
Вражений болем глибоким,
Знову б ожив я в кайданах.

Та не мені пак, бурлаці,
Збуджувать мари ті красні!
Люд жде громадської праці —
Геть же всі пориви власні!

П. Журба.

Май 1895

зі. ДО РЕДАКТОРА ГАЗЕТИ «БУКОВИНА»
Вілюйськ, 6-го мая [18]95 року.

До Всп. Пана Редактора!

Посилаю Вам, вельмишановний Добродію, 16 віршованих перекладів з великоруського. Прошу видрукувати, коли здатні, в «Буковині» або якому другому виданню. Зважився я зробити повний збірничок великор[уської]

поезії в перекладі українському; послані вірші — це невеличка частина тїї праці. Почну з Державіна, а скінчу сучасниками. Іншим разом пришлю що-небудь прозою. Числа часописі, де будуть надруковані вірші, або вирізки пришліть, вдійте ласку, по цьому адресові: (В гор. Виллюйск, Якутской области. Павлу Арсеньевичу Грабовскому).

Коли посланий матеріал придасться, можу постачати й надалш. Вірші д. Галіпа мені сподобались. Бувайте здорові! Щиро шануючий

Павло Граб.

32. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйськ, 7-го червня 1895 року.

Вельмишановний Добродію!

Вибачайте, що знову звертаюсь до Вас з просьбою. Посилаю новий збірничок; видрукуйте його як книжечку бібліотеки дрібної, коли Ваша ласка та мога. Мені здається, що з боку технічного цей збірничок найкращий з моїх збірничків, — тому-то, між іншим, я й бажав би бачити його надрукованим. Тут я помістив і свої власні вірші, і переклади, і дріб'язочки (переклади, наслідвання, свої власні речі); гадаю, проте, що читачі не матимуть чого ремствувати, бо для перекладу я старався вибрати речі більш або менш змістовні; коли «дріб'язочки» не мають ніякої вартості, так їх небагацько, а як додаточок вони не пошкодять загальному виглядові книжечки. Назовіть збірничок так: З півночі. Твори Павла Граба. Потім цілком видрукуйте «Передмову», а збірничок поділіть на 3 частини: 1) Сумні співи (тут будуть всі власні вірші; додайте «Присвятів Ользі»); 2) Переклади. Почніть «Шільйонським в'язнем» (передрукуйте з «Зорі»), потім помістіть — «Замок Альва» (послав до Вас колись), а далі — останні переклади з Водовозова чи кого іншого (на Ваш розпорядок); 3) Дріб'язочки (6 віршиків — власних і перекладаних); віршиком «Ользі» хай закінчиться збірничок. До деяких віршиків додані приміточки, — помістіть і їх.

Відпишіть, вдійте ласку, зараз по одержанні, як і що, та коли видрукуєте, пришліть мені кілька примірничків звичайними листами, а один — рекомендованим, як також уклінно прошу прислати по одному примірничку «Сурика» та «З чужого поля» рекомендованими листами, бо я не дістав нічогісінько (певно, загубилося). Чи одержали гроші? Послав до Вас дещо для друку, а саме: статейку про московські переклади Шевченка, оповіданнячко «В тайзі» і другі речі, — дістали чи ні? Щирий привіт Вас. Лукичеві. Бувайте здорові, всього Вам крашого! Щиро прихильний до Вас Павло Граб.

P. S. Просив би не викидати ні одної вірші, коли мога.

з півночі

Твори Павла Граба

Передмова

СУМНІ СПІВИ

(Присвятів Ользі)

ВЕСНЯНКИ

І т. д.

ПЕРЕКЛАДИ

Шільйонський в'язень . . . І т. д.

ДРІБ'ЯЗОЧКИ

І т. д.

33. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Впв. д. Паньківському.

Вілюйськ, 6-го липня 1895 року.

Вельмишановний Добродію!

Дістав поезії Куликові, Маковейові і «З чужого поля», — щире спасибі. «Зорі» жадного числа за сей рік не

було. Послав до Вас з прошлою поштою новий збірничок віршів — власних і перекладаних, т. званій «З півночі», — видайте, коли ласка та спромога, яко книжечку «Бібліотеки дрібної»; цей збірничок, по моїй думці, буде найкращий з моїх, бо в йому все вистражене, а не «сочинене». Одержали чи ні? Послав до Вас також статейку про переклади творів Шевченкових на мову московську, оповіданнячко «В тайзі», деякий дріб'язок, — дойшло чи ні? Як дойшло, то чи надруковано? Зараз нічого не посилаю, бо цілий місяць просумував, перебув у тяжкому настроєві духовому, нічого нічого не спромігся зробити, хоч і збирався працювати. Хотів перекласти поему Едгара По «Крук», повну розпучної безнадійності, поему, що так припала мені до серця своїм журливим тоном. Перекладу хіба вже згодом, зараз просто руки опускаються. І те і се заходився робити, та так, мабути, все на зародах і скінчиться. Сумно, погано, гірко; а ніякої надії на краще...

У збірничку «З чуж[ого] поля» слово «хай» скрізь перероблене в «няй»; чи се друкарська помилка, чи перерібка справжня? Скільки мені відомо, сло[во] «няй» в Галичині навіть не вживається (мабути, замість «най»?). Загальний вигляд книжечки мені здався досить гарним, — ще раз дякую Вам за труди, що взяли есте на себе. Коли де появиться критична замітка, уклінно прошу прислати вирізьку.

Щире привітання Вас. Лукичеві; відчуваю свою вину перед ним, що й досі не послав нічого путнього прозою; вже нехай до якого часу вибачить: так погано часом, що не тільки робити, на світ би не дивився. Приписочку — вдійте ласку — перешліть Ів. Франкові та вибачайте, що турбую Вас просьбами.

Ось ще що: в останньому віршику, що закінчає собою збірничок «З півночі», оголовленому «Ользі», замість стрічки — «Чи згадаєш ти про брата?», треба: «Хто спом'яне друга, брата?», — а далі — як перш.

Колись я посилав до Вас чи до Вас[иля] Лук[ича] прозовий нарисочок «На півночі» (так, здається, був названий); скільки мені відомо, він не друкований; коли з яких-небудь причин не може увійти до «Зорі», — вдійте ласку, перешліть його Ів. Франкові для «Ж[иття] і слова». Мені не хотілося б, що[б] та річ загинула, хоч вона, може, з літерат[урного] боку нічого й не варта.

Вельми сумував, почувши про смерть небіжчика Ом. Огоновського; лиха та нещаслива година забирає одного за другим найкращих людей. Тепер якісь поляк Калина викладає нашу мову, — чому ж не русин, напр., Франко? Шкода, велика шкода. Не знаю опроче, що за людина д. Калина.

Бувайте здорові, високоповажаний Добродію!
Щиро прихильний та вельми вдячний Павло Граб.

34. ДО І. ФРАНКА

Впв. Д. Ів. Франкові

Вілюйськ, 7-го липня 1895 року.

Вельмишановний Добродію! Послав до Вас кілька листів, та не мав відповіді. Відпишіть, — вдійте ласку, — чи дістали Ви переклад билин (посилав, здається, двома заходами), а також статейки прозою: про переселенців та сумну споминку? Чи видрукували життєпис Чернишевського? Про «Слівце на слівце» бачив звістку. Послав недавно до Вас лист з низкою віршів; останні я потім переробив трохи та втулив до збірничка, що прохав д. П[аньківсько]го видати; дістали Ви той лист чи ні? Билини, коли ласка та спромога, прохав би видати окремою книжечкою. Хочу перекласти поему Едгара По «Крук», дуже мені сподобалась. Д. Павликові я посилав колись переклад оповідання Златовратського «Марівники», — переклад той, здається, ніде не друкувався. Чи не можна б того перекладу послати до якої-небудь редакції або видавництва? Перекажіть, будьте ласкаві, та висловіть моє щире привітання д. П[авлико]ві. К новому року гадаю, коли живий буду, скласти вп'ять збірничок — віршами і прозою, на взірць альманаха, та не знаю, чи вдасться. Дуже погано відчуваюсь; нудьга, нудьга без краю, а попереду — ні пасмечка променю. В останньому посланому збірничку, т. зв. «З півночі», вилилась вся пекельна мука життя, що зазнав під недавній час та й нині дізнаю; ніколи не вкладував стільки серця, ніколи не писав так легко (з боку вислову технічного), як саме цим разом. Нині нічого не роблю, руки опускаються,

уста мов зцілені, на серцю якась вага, вага і більш нічого. «Грядущее темно; прошедшее уныло...». Вибачайте за такий лист. Щиро стискаю Вашу руку. Прихильний Вам

Ваш Павло Граб.

35. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйськ, 18 липня [18]95 року.

Вельмишановний Добродію!

Послав Вам недавно новий свій збірничок, т. зв. «З півночі»,— дістали чи ні? Видрукуйте його, коли Ваша ласка та кошти, яко книжечку дрібної бібліотеки,— цей збірничок, по моїй думці, найкращий з усього, що я написав досі. Принаймні він вилився у мене з серця, я плакав та мучився, пишучи деякі вірші, нічого не «вигадував», «не витворював», «не сочиняв», як кажуть москалі. Чи дістали також оповіданнячко «В тайзі» та критичну замітку «Про переклади творів Шевченкових на мову м[осковсь]ку»? Зараз немає нічого написаного, одбився цілком від роботи, нужусь та сумую,— більш нічого; не знаю, куди подітись з журбою, що почати? Єсть у мене, правда, деякі розпочатки, та нехай згодом пришлю. Нині ж посилаю до Вас всього один-єдиний віршик з щирою проською видрукувати його в кінці згаданого збірничка «З півночі»,— певно, наспіє. Ось цей віршик.

ОЛЬЗІ ВАСИЛЬОВНІ ГАВРИЛОВІЙ
В ДЕНЬ ІМЕНИН

Будь здорова! Привіт простий
Прийми, Ольго рідненька:
Щоб плив рік твій двадцять шостий,
Мов та хвиля тихесенька.
Щоб пригода не дмухнула
Тобі навіть до личенька,
Щоб навіки ти забула
Всі хороби та лишенька.
Щоб цвіла кращ квітки в полі
Запашної та гарної;

338

Щоб зазнала в кінці долі
Правдивої, безхмарної.

Сяла зіркою з туману
В житті, сумом повитому...
Я ж на щастя твое гляну
І за тебе радітиму.

11 липня 1895 року

Крім того, у віршику — «Ользі» («Швидко, може, все загине...») замість стрічки «Чи згадаєш ти про брата?» видрукуйте так: «Хто спом'яне друга, брата?...» Про це я вже писав у листі до Вас. Перед Новим роком пришлю Вам ще збірничок, на взір альманаха,— віршами і прозою,— невеличкий. Поки що — бувайте, Добродію, здорові. Дістав «З чужого поля», Кулика та Маковея,— «Зорі» чомусь немає. Щиро прихильний та вдячний Павло Граб.

P. S. Прошу, коли ласка, зробити ще таку річ: посилав колись я до Вас чи до Василя Лукича переклад з Полонського — «Сонце та місяць»; складуючи «З чужого поля», я бажав притулити і той віршик, але його не притулено. Коли не становить трудно розшукати його нині, то помістіть у новому збірничку «З півночі»; в поділі перекладів, між іншими віршами Полонського. Вибачайте, що так багацько турбую Вас. Павло Граб.

36. ДО І. ФРАНКА

Вілюйськ, 3 серпня [18]95 року.

Дорогий, вельмишановний Друже! Дістав Вашу звістку про загублений лист; не тямлю добре, що саме я писав там; здається, то була друга низка білин, котру оце й посилаю Вам знову на всякий раз. Більше, мабути, нічого не було, хіба які прозові дріб'язочки для «Зорі». От коли статейка про переклади московські творів Шевченкових, то шкода, бо послав чернетку, не лишивши в себе копії. Шкода також, коли доведеться розрізняти білини; краще припадало б видрукувати їх в одній книжці, а відти передрукувати окремим виданням, бо, по моїй

22*

339

думці, це було б цікавим читанням для школярів та селян. Тільки коли б Ви додали від себе хоч невеличку розправу про биліни великоруські. Я певен, що їх видав би окремою книжечкою і д. К. Паньківський у своїй дрібній бібліотеці. Пришліть мені, коли ласка, вирізки зі статтями про Черн[ишевського] та Мих[айлова], а також билінами — рекомендованими листами. Чому Ви не відповідаєте мені на мої запити? Бо я не знаю, що дійшло, що ні, що надруковано, що буде друкуватись. Відпишіть, будьте ласкаві: 1) Чи видрукована стаття про переселенців? 2) Чи дістали Ви мою «сумну споминку», чи видрукуєте її, чи ні? 3) Чи друкувалися в «Зорі» — критична статейка про московські переклади творів Шевченкових, оповіданнячко «В тайзі», кілька слів про бесіду Ламанського? 4) Чи видрукуєте статті про Черн[ишевського] та Мих[айлова], а також биліни окремими книжечками? Коли ні, то зараз відпишіть, — я биліни одішлю або Вас попрошу переслати П[аньківсько]му. Чи дістали Ви недавній мій лист з віршами? Той лист писав я в хоробливому настрою, тож не дивуйтесь; не гадав, що буду живий. Іншим разом, може, розповім Вам усе, може, пришлю ті листи, які виготовив для Вас, та не послав. Вибачайте, брате: не знаю добре, як би прийняли Ви мої одверті сердечні зливи, а мені б хотілось Вам усе розказати. Ет... та що балакати? Ви, певно, читали поему Едгара По «Крук»? Той самий Крук засів у мене в хаті чи, певніше, в душі і, здається, ніколи вже не зникне... Коли вийде з друку мій новий збірничок «З півночі» та Ви його прочитаєте, то, певне, зрозумієте все, все, на що натякаю. Та годі, годі! Безглузді листи пишу до Вас, мов той 16-літній хлопець... Хочеться плакати, плакати без кінця-краю... Руки не здіймаються до роботи. Гірко цілий вік бути шкапою водовозною; гірко подумати, що нічим другим не будеш. Коли б не було тії болючої, аналізуючої самосвідомості, то можна б і шкапою zostаватись, а то...

Посилаю чотири вірші для Вашої збірки «Наш альбом»; видрукуйте, коли сподобаються, — я хотів би, щоб Ви саме ці речі видрукували у розпочатій збірці. Вони, правда, поміщені уже мною у збірничку «З півночі», що має видати д. П[аньківський]. Але те, по моїй думці, не завадить; крім того — Ви, може, встигнете видрукувати раніше, як вийде «З півночі». Мимо всього, в редакції,

подаваній оце Вам, є невеличкі відміни проти першої, а вірша «Наперед» навіть довша на один куплет, доданий мною зараз. Тож покладаю надію, що Ви не відмовите їм місця в альбомі. В вірші «Ти чого так забилося важко...» я сливе експромтом вилив свою розпуку, весь біль серця, заподіяні сумними обставинами життя під останній час, — нічого, мабути, вже не напишу з такою гіркою тою... Послав я до Вас, здається, між іншим віршу «Здибались ми ненароком...». Можете помістити і її; тільки переробіть останній куплет. Треба так:

Та не підхоже бурлаці
Збуджувать маріння красні;
Ми народились для праці...
Геть же всі пориви власні!

Сказати «презренной» прозою: будь водовозною шкапою... Коли помістите цю віршу, то можна дати такий заголовок — «До Ольги Зернової» або як хочете. Це дівчача фамілія жінки одного мого товариша, жінчини, що грала дуже значну роль у моєму житті невольницькому. То прекрасна, на диво рідкісна істота, але наша зустріч нічого не принесла і не могла принести обом нам, крім мук та горя... Та що розказувати? Дякуючи їй, склав я не більше як у місяць переважну частину оригінальних віршів, що знайдете у збірничку «З півночі». Та й то прихапцем, бо більш плакав та нудився; а от зараз слово з уст не йде.

Вибачайте за признання, не відпихайте мене, безглуздого.

Недавно об'явили маніфест: замість 10 літ повної безправності визначили 4 роки; потім можна буде писатись до якої-небудь сільської громади (крестьянское общество), яка прийме до свого гурту, в Іркутській або Єнісейській губернії, і переїхати на життя до тії громади; але жити в назначеному місці все ж треба безвиїзної, але переписка де вже мусить бути контрольована, як нині, і пр. і пр. Бувайте здорові, відпишіть на цей лист. Щире привітання Павликові. Стискаю Вашу руку. До віку прихильний

Павло Граб.

Вілюйськ, 5 вересня [18]95 року.

Дорогий брате-голубе Павлику! Давно не писав до Вас, та й сим разом напишу небагацько. Вибачайте, що не посилаю нічого: не до писання мені, переживаю страшно тяжкий стан душевний; ніщо не миле, ніщо не радує, не цікавить. Хочеться плакати, плакати без краю. Рука не підводиться до діла, слова не йдуть з уст. Господи, та що воно таке зі мною твориться? Одного бажав би: лягти хоч на час у божевільню, хоч на час забутись від усього-всього; відчуваю, що до того йдеться; так тут навіть божевільні немає, а почати переписуватись «по начальству», так сто раз успіш пропасті, поки що вийде з тих заходів. Ну, чи винен я, що родивсь такою слабою, нікчемною, легкодухою людиною? А хоч і винен, так це не дасть жодної поправи, а в ній вся річ... Які пекельні муки, коли б Ви знали, шматують мое серце, а попереду — ні променя світла, ні гуку співчуття... Не судить мене жорстоко: homo sum*; хвораю духом, простерся середі шляху і не знаю, чи встану коли, чи вкінєць загину хижим крукам на поталу... Переклав з Едгара По поему «Крук», — не знайти, мабути, найкращого виразу для тих почувань, що стискають мене всього. «Нічого» та «ніколи», — в сих двох словечках вся суть людського життя, людської долі; сі два словечка, мов дошкульні крайки катового канчука, оперізують тебе з перших стрік поеми... Тепер до діла: спиніть ся висилати поки що часопись, бо я переїжджаю з города в улус, за 300 верстов, а друге — багацько губиться до рогаю, дістаеш меншу половину... що вже з таким дістанням? Щиро дякую Вам за ласку та прихильність, коли буду живий та здоровий, напишу кілька статейок Вам, щоб не оставатись довжником моральним, а поки що — не гнівайтесь, бо — «йому треба було вже не істини, а відходної», — ледве що не дійшов до такого стану. Відпишіть мені бога ради на сей лист; не сподівайтесь від мене і з мене нічого доброго; бажав би, повторяю, відітхнути хоч в божевільні, бо тяжко вмирати завчасу... Вибачайте за такий безглуздий лист; приголубте сердеч-

* Людина я (лат.).

но Вашого пропащого товариша-прихильника, усією душею Вам відданого Павла Граба.

Р. С. Помер М. П., — як то скрутно тепер Вам доведеться! Загубла найкраща душа українська — хай царствує!

6 вересня.

Р. С. Відпишіть, чи дістали та видрукували статейку про переселенців? Чи друкувалися в «Ж[иті] і с[лові]» [билини, життеписи Черн[ишевського] та Мих[айлова], а в «Зорі» критична стаття про переклади московські творів Шевченкових? Зараз нічого не пишу: голова йде кругом, Швеченкових? Зараз нічого не пишу: голова йде кругом, хвороба духа й тіла знесилюють руку. Може, видрукують збірничок «З півночі», — прочитайте, коли вихопить ся зайва хвиля та коли читаєте вірші; цей збірничок — то сором мого життя, свідок глибокого духовного падіння. Але мені жаль було б пошматувати, бо все, що там знайдете, я пережив і переболів, — тяжко накладати руку на себе. Бувайте здорові!

Ваш Павло Граб.

38. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «БУКОВИНА»

Вілюйськ, Якутської області,
6-го вересня [18]95 року.

Високоповажаній Редакції «Буковини»!

Вельми дякую Високоповажаній Редакції за ласку, яку вона досі для мене робила; сумно мені дякувати словами; та хай вибачать до якого часу, бо зараз нічого не здужаю написати, — відчуваюсь тяжко хорим, — світ немилий. Коли буду живий та здоровий, маю надію віддячити співробітництвом, щоб не оставатись довжником перед своїми прихильниками. В сих днях переїжджаю в улус із города, за 300 верстов; тож прошу (хоч мені й ніяково): спиніть ся висилати часопись, бо може марно загинути. Скоро відчуюсь здоровшим, злаштую що-небудь. Щиро шануючий

Павло Граб.

Вілюйськ, Якутської області,
30 листопада [18]95 року.

Вельмишановний Добродію!

Уклінно прошу Вас вислати мені отсі книжки (на-
читав у «Киев[скої] стар[ине]», що продаєте):

- 1) Чайченко. Батько та дочка.
- 2) » Підпал.
- 3) » Робінзон.
- 4) Живі струни.
- 5) Коцюб[инський]. П'ятизлотник.
- 6) » Харитя.
- 7) Вірна та інше.
- 8) Гордієнко. Кум — хан.
- 9) А. Т. Добра душа.
- 10) Чорноморці у неволі.
- 11) Грінченко. Пісні та думи. 2 кн.

Прошу також вислати, якщо є:

- 1) Словарь Тимченка;
- 2) Словарь Уманця і Спілки — весь;
- 3) Галицько-руська бібліогр[афія] Левицького, т. II;
- 4) На крилах пісень;
- 5) Історія літер[атури] рускої — Огоновського;
- 6) Вірші Самійленка та Кононенка і взагалі — ви-
силати всякі укр[аїнські] книжки, переважно віршовані,
які можна роздобути. За все радо платитиму. Висла-
ти — що бандеролею, а що посылками, навіть без моєї
замови — «наложенным платежом».

Поки що посилаю 10 карбованців.

Павло Граб.

Адрес: Гор. Вілюйск, Якутской области, Павлу Арсенье-
вичу Грабовскому.

1896

40. ДО І. ФРАНКА

І. Франкові

Вілюйськ, Якутської області,
1-го січня 1896 року.

З новим роком, вельмишановний Добродію! Давно
не мав від Вас жодної звістки, як рівно з Вашого краю.
взагалі. Чи дістали Ви мого безглузкого листа, якого я
послав до Вас під час хоробливого настрою? Останніми
тижнями хворав фізично; думав, що доведеться овсі ляг-
ти; не міг ні писати, ні читати, — болить голова, а пере-
ти; важно груди; та, здається, видужаю, принаймні — до
якого часу. От хоча б пустили в краще місце, та де його
діждатись? Чи не дасть полегкості новий маніфест, якщо
буде. Розважаю дурну голову свою. Задумав скласти
збірничок перекладів з нашої мови на московську, зви-
чайно — віршований; вже переклав дещо з Шевченка,
Федьковича, Шашкевича, Маковея, Куліша, Забіли. Від-
пишіть, коли трапиться зайва хвилинка, чи видруковані
оці мої речі: 1) Билини; 2) Статейки про Черн[ишев-
ського] та Михайлова; 3) Статейка «Про переклади мо-
сковські творів Шевченкових»; 4) Оповіданнячко «В тай-
зі»; 5) Збірничок віршів «З півночі». Вибачайте, що
турбую Вас дріб'язками. Чи дістали другу низку билин,
між іншим, про Калина-царя? Зараз нічого не роблю,
а ось трохи одужаю, то, може, складу що-небудь для
«Ж[иття] і с[лова]»; хотів, між іншим, зладити статейку
про Писарева. Бувайте здорові, бажаю Вам усього доб-
рого. Другий лист, будьте ласкаві, перешліть Павликові.
Щиро стискаю Вашу руку. Ваш грихильний та шаную-
чий

Павло Граб.

41. ДО М. ПАВЛИКА

М. Павликові

Вілюйськ, Якутської області,
1-го січня 1896 року.

З новим роком, щирий, дорогий Брате-земляче! Навчитав я випадком, що «Народ» перестає виходити, що Ви занедужали і «даєте місце молодшим». Та вістка прибила мене своєю несподіваною прикрістю. Сумно, що Ви пускаєте з рук таку часопись, а почнуть орудувати Турбацькі, котрим не шкодило б ще навчитись серйозно замість пустого галасу. Відчуваю, що винен перед Вами, але мені дуже тяжко було працювати тут, а останнього часу хворав та й нині ще не зовсім оклигав; все так погано складається, що цур йому й казати. Та як знати? Може, й сонечко прогляне. Дурні мрії верзуться часом. От-от небавом буде новий маніфест, то чи не пустять мене в Росію, а там, може, й за границю. Я з великою охотою міг би взяти на себе всю дрібну редакційну роботу, до якої тільки був би спроміжний; іть не думаю, щоб ви довго витерпіли без свого видавництва... Хіба здоров'я пошкодить... проклята річ оте здоров'я, по собі знаю. Нехай же Вам щастить на все краще та нехай цей новий рік не буде таким сумним, як того можна сподіватись. Вибачайте, що нічим досі не зміг стати Вам у пригоді, хоч завжди звертався до Вас прихильним серцем та думками, Ваш щирий

Павло Граб.

42. ДО М. ПАВЛИКА

М. Павлику

Вілюйськ, 30 січня [18]96 року.

Сердечне спасибі Вам, брате-товаришу, за Ваш прихильний лист. Сумно, мабути, там і у Вас, коли всякі добрі змагання розбиваються об стіну громадської байдужності та туподумства. Разом спин двох видавництв і то — найкращих... аж моторошно робиться. Правда, що не випадає в такі часи боліти власними болями; та що

вдїеш? «Отрясаю прах» свого недавнього суму, та фізично все ще часом нездужається. Марю потихеньку: може, незабаром переведуть у друге місце, а поки зароблю грошей на дорогу, — знайшлась робота.

Ні Вашого листа, ні № з моєю статтею не дістав, — десь загинили або поштар помилилися — лучається. За перекладування Некрасова візьмусь з охотою, та тільки довго, мабути, доведеться сидіти, а я зараз зовсім не здужаю працювати запопадно. Почну потроху. Стефанович розказував мені, що «Кому на Русі жить хорошо» було перекладено якимсь українцем, та той переклад чомусь не побачив світа. Щастя Вам доля довести до краю розпочату роботу, що тицється до біографії та творів небіжчика, бо то буде найдостойніший пам'ятник. Я якось ходив по хаті та імпровізував на смерть, зараз забув, але думка ворухиться скласти пісню-пошану, якої небіжчик заслугує, та, мабути, не буду в силі, а хотїлося б.

Навертається ще гадка скласти що-небудь — оповіданнячко чи популяризацію яку, спеціально для мужиків (хлопів), то було б справді діло; хочеться часом одвернутись від своєї покоханої мўзи, що як би не прихильлась до люду, а все носить і панське вбрання — і (гірко сказати) панську душу, зросла на ґрунті менш усього народному...

Писав до Вас на новий рік, — дістали чи ні?
Бувайте здорові! Широ стискую Вам руку, Ваш прихильний та шануючий Павло Граб.

Р. S. Другий лист передайте Франкові.

43. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйськ, 30 січня [18]96 року.

З новим роком бувайте здорові, дорогий земляче, Добродію! Велике спасибі Вам! «З півночі» дістав я, а також чотири числа «Зорі», починаючи з 19-го, — ще раз спасибі! Перші збірнички також дійшли. Сим разом посилаю до Вас переклад одного цікавого оповіданнячка з «Київської старини» — «Живосилом повінчаний дяк». Може, шановний Василь Лукич дасть місце в «Зорі»,

а коли бракує, то вдійте ласку — перешліть д. Маковейові, чи не приткне де в себе. Переклад зробив гуляючи, бо все якось нездужалось, тепер стало легше. Незабаром, кажуть, буде коронація, то чи не пустять в краще місце. Нехай вибачить Василь Лукич: все збираюся писати бурсацькі спомини, та якось не зберусь, але хоч пізно — додержу слова. Відпишіть, будьте ласкаві, чи містилися в «Зорі» отсі мої речі: 1) оповіданнячко «В тайзі»; 2) статейка «Про московські переклади творів Шевченкових» та 3) невеличка заміточка «Якої книжки бажає селянин український?». Деякі листи до мене, а може, й від мене, пропадали, то чи не загинула і статейка про переклади, послана мною в чернетці? Мені вже й ніяково клопотати Вас просьбами, а треба прохати; діло таке. Д. Франко предложив мені перекласти для «Ж[итя] і с[лова]» деякі з видатніших билин великоруських, я й переклав шість билин, але «Ж[ите] і с[лово]» перестало виходити. Коли Ваша ласка та спромога, чи не взяли би Ви видрукувати ті переклади окремою книжечкою дрібної бібліотеки? Якщо буде можливо, то я прохав би Вас звернутись до д. Франка, а він передасть Вам мій рукопис.

В статті д. Копача про «Сон» («Зоря», ч. 19) я завважив таку разячу помилку. Проти слів... «Бо його, бач, трохи»... автор робить цю замітку: «треба догадатись: — «підгодувала», відносячи таким чином слово — «його» до слова «сина», тоді як воно відноситься до слова «військо», — ясно так, що й усякі здогади задаремні, — прекрасний іронічний вираз, повний простоти та влучності. Може, вже хто-небудь з читачів виправив ту помилку, — пишу на всякий раз.

Не зовсім певним або точним здається мені в тому ж числі «Зорі» пояснення до слова «лиг», вжитого Руданським: «лигав, їв». Можна подумати, що Руданський вжив слово «лиг» яко форму минулого часу, тоді як справді, по моїй думці, це не так: «лиг» це така сама форма, як «кив», «морг», «зирк», «гав, гав» або великоруські «толк», «хвать» і пр.

По сім бувайте, Добродію, здорові, щиро стискую Вам руку, прихильний та шануючий.

Павло Граб.

Ів. Франку

Вілюйськ, 31 січня [18]96 року.

Дорогий друже! Велике Вам спасибі за лист, що оце дістав в сіх днях. Здивувала мене поява дневника, ніяково навіть стало; бо я не така значна людина, щоб звертати на себе увагу. Краще, коли тебе не знають. «Носилися з ним як з писаною торбою; думали, що з його що-небудь путне вийде, а воно ледащо...» — почнуть говорити сперегодом. Громада — деспот, — жалю не знає; раз спіткнувсь — довіку не забудуть. Воно добре б виволитись відси, та не зовсім приємно, коли б хто став клопотатись за тебе, покладаючи якісь надії, — мені здається, що я б відчувався завжди зв'язаним, комусь другому підлеглим. Та коли вже так сталося, нема чого казати, а тим дужче «ремствувать». За прихильність Вашу сердечно дякую — нехай Вам доля заплатить сторицею. Про билини написав П[аньківсько]му; якщо дасть місце в своїй бібліотеці, то я просив звернутись за рукописом до Вас.

Радите, друже, взятись за оповідання прозою. Я й сам не раз думав спробувати хисту, та тільки його саме у мене й немає; оповідання вимагає рівної, щоденної, запопадної праці, а я так нездужаю, можу працювати лишень наскоками; на довгу річ у мене не хватить ні сил, ні терпіння. От скільки збираюся сісти за бурсацькі спомини, та ніяк не зберусь; хочу таки незабаром почати, можна б написати чимало. Та й сибірських спогадів хватило б надовго. Та тільки я не люблю писати, як звичайно оповідання у нас пишуться...: «Сонце, здіймаючись понад гаєм, виблискувало проміннями... Соловейко витьохкував у зеленому садочку про те і се... Легесенький вітрець подмухав та ласкався до полискуючої злотом травиці... Її розкішне вбрання... Її чарівнича पो-стать... Він поклав одну ногу на другу... Він був одягнений...» Одним словом — вся та нісенітниця, що Успенський добре виразив словами: «Анна Ивановна (чи Марья Ивановна — не тямлю) полулежала на кушетке...» По-моєму, предметом белетристичного зображення повинен бути лишень внутрішній, духовний мир людини, а також ті соціально-історичні обставини життєві, що той або

інший духовний мир виробили, той або інший тип людини висесли на поверх течії світової. А всі оті «він устав... пішов... сів... почухавсь...» просто зайва вага, що можна без жалю вишвирунути. Через те я не перекладав би прозових творів цілком, а вибирав лишень те, що безпосередньо тичеться суті, викидаючи все зайве. Цілком слід перекладати тільки такі твори, як Щедрина, Успенського, Тургенева, Гоголя; з творів же Потапенка або Немировича-Данченка сміло можна викидати $\frac{2}{3}$ без ніякої шкоди.

Звістка про те, що Ви залишаєте видавати «Ж[ите] і с[лово]», була для мене несподіваною, тим дуж що в «Зорі» я перед сим читав зовсім інше (в сих днях дістав кілька чисел); не кажу вже про те, як зажурих мене спин «Народа». На «Ж[ите] і с[лово]» справді трудно було знайти передплатників у Галичині; мені здається, що дуже багачко Ви давали місця умерщині, як-от усякі легенди тощо (для звичайного читача вони мусять бути саме умерщиною), мало зачіпаючи появи та потреби життя сучасного; звичайно, це одна з причин, а не головна, того, що журнал не пішов; нашу громаду, здається, не легко розворушити, якою б стравою її не годував,— така вже вона е!

По цім будьте здорові, щиро стискаю Вашу руку, прихильний до Вас П. Граб.

45. до к. паньківського

Вілюйськ, 29 лютого 1896 року.

Велике спасибі Вам, вельмишановний Добродію, за торішній зміст часописі; сподіваюсь на дальшу ласку та докладу старань хоч трохи віддячитись. Все збираюсь розпочати бурсацькі спомини, та ніяк не зберусь. Вибачайте, дорогий Брате, що клопочу Вас дрібними запитами, але ще зважуюсь питати. Діло таке: послав я до Вас (не тямлю зараз, на чие саме ім'я) статейку про московські переклади творів Шевченкових, і мені все здавалось, що та статейка десь запропастилась; в цьому запевнює мене нині і зміст часописі за минулий рік. Відпишіть, вдійте ласку, а на всякий раз — звістіть у переписці редакції, чи дістали згадану річ? Посилав я також оповіданнячко «В тайзі» та замітку «Якої книжки бажає селянин ук[раїнськ]ий?». Останньої теж немає;

хіба що п. Франко, на ім'я котрого була вона послана з просьбою видрукувати у себе або передати Вам, помістив у «Ж[иті] і с[лові]»? Як показує зміст, поміщено з моїх писань «На далекій півночі», — не знаю, що то саме за річ: чи невеличкий начерк, посланий років зо два тому назад, чи то, може, під таким заголовком поміщено згадане оповіданнячко «В тайзі»? Останнє, коли б запропастилося в дорозі, можу вислати знов, бо маю чорновик.

Не дуже давно писав Вам про свій переклад билин, котрі просив видрукувати яко книжечку «Бібліотеки дрібної». Нині я начитав, що зав'язався у Львові окремий комітет з-поміж членів «Руського тов. педагогічного» для видавання книжок для молодіжі. Чи не придалось би і мої билини? Коли вважаєте придатними, прошу предложити тому товариство. Опроче, як самі знаєте; однак, де не будуть видруковані, бо скільки мені відомо — на нашу мову ще не були ніким перекладені.

Читав рецензію на збірничок «З півночі»; вона прихильна, як і попередні, прихильна в такій мірі, що, може, мої вірші того й не заслугоють. От лише щодо закидів про москалізми в моїй мові я не вповні згоджуюсь з моїми шановними критиками. Правда, москалізми подибуються у мене, та й мусять подибуватись, бо то річ цілком зрозуміла: вже десять літ, як я не бачив України, не чув суто народного українського слова, а до того ж, жодного вірша не написав я ще так, щоб спочатку прочитати кому-небудь іншому, вислухати осуд, а потім уже слати до друку: не було кому та й немає кому читати,— писав у такій виключній самотині та безпорадності, як, може, ніхто другий з українців. Часом послави твори до друку, я сам завважав згодом той або інший москалізм, та годі було виправити. При всьому тому деякі з наведених критиками москалізмів я не вважаю за москалізми, а вживав свідомо і наперед буду вживати, бо не бачу жодного оправдання заміняти загальноруські слова (властиві обом мовам) польськими та німецькими, двічі чужими та незрозумілими нашому людові, а того саме вимагають нині деякі українці; довелось би в такім разі викинути цілі сотки слів, уживаних Шевченком, Кулішем, Костомаровим, Метлинським та іншими, а мову їх признати напівмосковською. Та вже коли нам, українцям, судилося хибувати, то краще хибу-

вати на бік московський, ніж польсько-німецько-латинський і всякий інший, що не має з нами ніякого споріднення.

За билинами, як уже писав Вам, зверніться до Франка,— він передасть рукопись, коли схочете друкувати. Всіх билин я переклав шість, деякі досить просторі. Між іншим, в билині про Іллю Муромця стрічки:

«Твого хліба ще не мав нюхати,
Не тебе мені, вора, й слухати...» —

треба переробити так:

«Твого хліба ще не мав нюхати,
Щоб став, злодію, тебе слухати...»

А втім, як Вам здається краще. Вишліть, вдійте ласку, те число «Зорі», де надруковано «На далекій півночі».

Бувайте здорові! Щиро прихильний та шануючий Павло Граб.

46. до Б. ГРИНЧЕНКА

Вілюйськ, 28 квітня [18]96 року.

Високоповажний Добродію!

Обидві Ваші бандеролі і лист дійшли. Грошей не звертайте назад, а вишліть книжок, що друкуються або будуть надруковані.

Щиро шануючий Вас Павло Граб.

Адрес старий: Вілюйск, Якутской области, Павлу Арсеньевичу Грабовскому.

47. до К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйськ, 2 червня [18]96 року.

Вельмишановний Добродію!

Посилаю для «Зорі» дві прозові замітки про Мороза та Овена, а також чотири віршованих переклади — два

Вілюйський округ, ^{Павло} Граб.
15 листопада 26.

Дорогий брате-друзе! В цих
листах іду звідси до Якутська,
зіставивши право вислатися
до селянської громади, буду
розшукувати всі останні
та виправити паспорт
на переїзд з однієї місця, та
нічого не знаю — чи поспішаю.
Ніколи закону, поселення, що ви-
сався в яку селянську громаду,
має право брати паспорт і
проживати де законів по Сибіру
з винятком кількох законів
куточків та великих міст. Але
до машого брата цей закон по-
муче не приналежить і гене-
рал-губернатор майже нікуди
не їздив, заборонивши громадам
видавати їм, паспортів, а щоб
сидіти по старому портовому порядку,
од, каже, не хочу, щоб вони робили
в мене ніякого та саме, завдя-
чий самі суди? Той не покладати
пелюди радю на те, що випусть
з Якутська, перешукавши, що
те-подати те. Покидаю Вілюйськ

Автограф листа П. А. Грабовського до І. Я. Франка.

з американського поета Едгара По з додатком коротенької життєписі, а два інші — з грузинського [поета] Чавчавадзе, що у нас, скільки мені відомо, ще не перекладався. Дальший огляд московських перекладів Шевченка пришлю, скоро дістану ті переклади з книгарень, — нині випишую. Сподіваюсь достати також польські переклади Сирокомлі та зробити суд. Ладжу збілочку московських перекладів з різних поетів українських, щоб подати до цензури; дещо видрукував уже в «Сибирском вестнике», дещо післав до редакції журналу «По морю и по суше». Шкода тільки, що бракує перводворів, особливо галицьких. В тій справі звертаюсь до Миколи Вороного, котрому прошу доручити мій лист, коли він у Львові.

Бувайте здорові, щиро стискаю Вашу руку і бажаю всього доброго! З глибокою пошаною до Вас

Павло Граб.

48. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Вілюйськ, 1-го липня [18]96 року.

Вельмиповажний Добродію!
Одсилаю Вам назад «Покинуту в лісі дівчину», бо мені Ви запакували її, певно, через недогляд, не бачивши своєї посвяти. «Байки» Глібова, а також поеми Савича дістав, — щире спасибі. Вишліть, вдійте ласку, «Складку», що спорудив на спомин [ебіжчика] Александрова д. Білило та надрукував у Харкові, — певно, в чернігівських книгарнях ця книжка є. Виписав дещо з Києва. Чи пустили в Росію 2-й том «Бібліографії» Левицького? Я б збився сяк-так та придбав ту кошовну працю; перший том у мене є.

Бувайте здорові!
Глибоко шануючий Вас Павло Граб.

P. S. Етнографічний збірник, другу книжку, також вишліть, як вийде з друку.

П. Граб.

поки не дам нового адресу. Листи, проте, посилайте, не спиняючись, на Якутськ, а між іншим, пришліть також «Зміст» «Зорі» за сей 96 рік, якщо не посилали.

Бувайте, щирий Добродію, здорові та не забувайте!
З глибокою пошаною до Вас Павло Граб.

52. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Вілюйський округ, 30 вересня [18]96 року.

Вельмишановний Добродію!

Посилаю для «Зорі» два переклади з Льонгфеля і Борнса та невеличкий вривок прозаїчний, якщо придасться. Борнса, здається, ще не перекладали по-українськи, oprіч гарної перерібки «Івана Ячменя», зробленої Куликом. Попереду послав Вам дещо прозою: а) про освіту людову; в) про творчість поетичну; с) про Велянського і др. речі; дістали чи ні? Напишіть, адресуючи в Якутськ, бо я їду туди з кінцем падолисту, а часопись спиніть висилати; пришліть тільки «Зміст» «Зорі» на сей 96 рік. З Якутська маю гадку, коли пощастить, вирушити весною, а де пособить доля опинитись — зараз годі напевно казати; може, ще й з Якутська не пустять, хоч я й дістав право їздити по всій Сибірі, — залежить від ген.-губернатора або міністра.

З тим бувайте, щирий брате, здорові. З великим шануванням до Вас, Павло Граб.

Р. С. Чому Ви не помістили в «Зорі» портретів — С. Дашкевича, Манжури, Ніщинського, М. Подолинського? Не можна роздобути, чи що? А про Тищинського сказали всього — кілька слів; невже чернігівці не спромоглись би написати докладненької посмертної оповістки? Вибачайте за закиди. П. Г.

53. ДО І. ФРАНКА

Вілюйський округ, 15 падолиста [18]96.

Дорогий брате-друже! В сих днях їду звідси до Якутська; діставши право вписатись до селянської громади, буду розшукувати сеї останньої та виправляти паспорт на переїзд у друге місце, та тільки не знаю, чи пощастить. Після закону поселенець, що вписався в яку селянську громаду, має право брати паспорт і про-

живати, де захотів по Сибіру, з винятком кількох заказних куточків та великих міст. Але до нашого брата сей закон чомусь не прикладується, і генерал-губернатор майже нікуди не пускає, заборонивши громадам видавати нам пашпорти, а щоб сиділи по старих чортових норах. «Я, каже, не хочу, щоб вони робили в мене під боком те саме, за віщо прийшли сюди». То й не покладаю певної гадки на те, що випустять з Якутська, переїздивши, проте побачимо. Покидаю Вілюйський округ без великої радості, бо, кажу ж, не маю світлого вигляду на близьку зміну долі в будущині. Поки що мій адресу на Якутськ. Листи з пошти посилаються при бумабі в «Областное Правление», там один добродій, спеціально приставлений до сього діла, уважненько їх перечитує, а потім уже пересилає з «надзирателем» (се також добродію, спеціально приставлені для догляду за нашим братом) адресатові. Звісно, до справ літературних вони не мішаються, новин літературних не замарають або не видають. З Якутська пришлю що-небудь для «Ж[иття] і с[лова]».

Лагоджу, між іншим, статейку про справи галицькі в один московський журнал і перечитую матеріали, що в мене зібрались. Найдужч мені цікаво — вистежити та вияснити органічні причини москвофільства австрійсько-го. Не знаю, наскільки я правий, але мені здається, що такими причинами суть: 1) темне або ясніше відчуття своєї спорідненості з цілим організмом руської; інстинктивний або ясніший потяг до цілокупної стихії руської; 2) маріння державною величчю руського племені; маріння величчю князів та бояр, а повна погорда до бездержавного, підлеглого чужому урядові люду; 3) брак державного, підлеглого чужому урядові люду; до останнього часу щиро демократичної (а не державно-племенної) інтелігенції, зв'язаної з власним народом; 4) невдоволення громади руської з уряду та стану речей в Австрії, кривдження хлопів з боку польської шляхти, а відси ворожнїа хлопів до поляків; 5) повне незнакомство русинів австр[ійських] з порядками російськими і загальне захвалювання тих порядків з боку таких діячів, як Наумович, — захвалювання, на котре особливо мушили роззявляти роти руські хлопи, до краю обдерті порядкуванням чужих народностей. Двома останніми причинами переважно треба, по моїй думці, пояснити москвофільство серед селян, себто причинами соціально-економіч-

ними; відси і плутанина та примішування в Галичині справи національної до справ соціальних. Грає якусь роль також церков та загальна темнота селянства, з одного боку, а погані традиції «інтелігенції», що мусила весь вік вертати хвостом серед натиску всяких пануючих сфер, як лисиця в пастці,— з другого. Звичайно, є чимало й інших причин, але я вказую органічні.

Хотів я ще спімнути про шотландського поета Роберта Борнса. От би добре видати для мужиків його життєпис з вибіркою деяких творів — з поводу столітніх роковин його смерті. Чи згадував хто про нього в руських часописах? Вже коли Щурат не згадав (він, певно, не прогавив!), так, мабути, ніхто більше. У нас, здається, Борнса зовсім не перекладали, по крайній мірі, відомий лишень прекрасний переклад «Івана Ячменя», зроблений Куликом. Я, між іншим, переклав недавно «Стокроть», «Поклик Брюса до дружини» та «Лорд Грегорі». А слід би перекласти його кращї пісні; для нас вони цікаві двічі: яко речі щиро народолобні, а вдруге—яко поезія з національно-крайньою шотландською красою, дарма на свій загальнолюдський зміст. І те і друге — в повній злагоді та гармонії.

А як здоров'я Павлика? Кланяйтесь йому при нагоді. Стискаю Вашу руку. Щиро шануючий Вас Павло Граб.

51. ДО І. ФРАНКА

Якутськ, 17 грудня [1896 р.]

Дорогий Брате! 8-го грудня приїхав до Якутська і першим чином занедужав: двоє суток текла горлом кров, мучив віддих. Лікар твердив хворобу в легких (гниють, праве понівечено). А ще треба калакати цілих 10 років! Не дурю себе надіями: може, вже навесні лопух зросте наді мною. Підходить черга: недуг прикував до ліжка; привид чорного крука, змальований Едгаром По, невідлучно носить перед очима зі своїм зловіщим «ніколи».

Злаштував я новий збірничок перекладів, се, певно, моя остання робота, до котрої я більше нездатний, хіба на які дурниці, дріб'язки спроможусь. Пишіть мені про наші літературні новини інколи та зважайте, що листи цензурюються в «областному правленні». Бувайте здорові та не забувайте свого прихильного товариша. Стискаю Вашу руку. П. Граб.

1897

55. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

К. Паньківському

Якутськ, 1 марта [1897.]

Вельмишановний Добродію! Посилаю Вам новий збірничок переспівів (всього — 103 вірша) для Вашої «Дрібної бібліотеки», коли Ви не покинули ще видавати. Видрукуйте, якщо мога, окремою книжечкою та вибачайте, що турбую Вас раз по раз своїми просьбами. Більша частина сього збірничка давно була готова, але в грудні я тяжко занедужав і не міг не то що працювати, а навіть вдягтись та роздягтись. Зараз мені легше, проте я значно ослаб, а хвороба така, що цілком невилічиш (груди), — знесилився гірше малої дитини. До вертання в Росію ще цілих 10 літ! Поки що перебуваю в Якутську. Проситись в інше місце — довга справа, та й не пустять нікуди, де було б краще, як тут. Не знаю, що робити, тим дуж що хвороба понівечила всі надії. 10 літ... де їх прожити при такому здоров'ї?

Лагоджу збірничок московських перекладів з різних поетів українських; гадаю відіслати одному поетові російському, щоб узявся зредагувати, а може, розшукати й видавця.

Напишіть мені, вдійте ласку, чи зможете видрукувати мою «Долю», що нині посилаю.

Адрес мій: Якутськ, П. А. Гр. і т. д.
Бувайте здорові, стискаю Вашу руку.

Щиро прихильний та шануючий Павло Граб.

359

56. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Якутськ, 4 квітня [18]97.

Вельмишановний Добродію!

Посилаю Вам другу замітку про переклади творів Шевченкових, а також 4 переклади з данських та норвезьких поетів. Скільки мені відомо, їх ніхто ще в нас не перекладав. Замітку краще видрукувати зараз по одержанню, не відкладаючи до поминального числа, бо до того часу я, може, дістану ще які-небудь переклади і зроблю їм оцінку.

Чи дістали мої прозові статейки про економічний стан Полтавщини, про освіту на Україні, про Велянського тощо?

Напишіть — скоро одержите сей мій лист.

До вересня 98 р. годі, мабути, виїхати відси. Через силу ходжу і пишу — в грудях коле так, що не заснеш іншої ночі.

З прошлою поштою послав Вам новий збірник перекладів т. з. «Доля». Звістіть, будьте ласкаві, чи дійшов? Адрес: Якутськ — мені.

З тим будьте здорові, не забувайте інколи перекинутись словом.

Ваш щиро шануючий П. Граб.

57. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 19 квітня [18]97.

Високоповажаний Добродію!

«Криничку» і другі книжки дістав, велике Вам спасибі. Надалі посылайте не в Вілюйськ, а в Якутськ, бо я переїхав сюди жити, скінчивши стрік «поселення» та з «лишеного всех прав состоянния» ставши «крестьянином из ссыльных». До вороття в Росію осталося ще 10 літ. Немає надії вижити, бо занедужав на легкі (тече горлом кров). Ніщо не приваблює, ні за чим не журюся, тільки б ще хоч трохи попрацювати пером, — про інше не дбаю. Вибачайте, що так забалакав до Вас, бо Вам, може, зовсім не до мене.

Чи не могли б Ви купити для мене і вислати московські переклади Шевченкових творів, зроблені Чмирьовим та Мизком, мені вони потрібні для рецензії (одна замітка була надрукована, другу одіслав недавнечко). Коли не можна купити, то пришліть, вдійте ласку, на якийсь час, а я згодом верну.

Ще одна просьба: зважився я скласти збірник московських перекладів на україн[ську] мову, щоб і про нас дещо люди знали. Тепер москалі видають переклади всіх світових поезій, то й нашої не відцураються, видавць знайдеться. Думка у мене така: зібрати докупи все, що єсть готового, друкованого по часописях та книжках — нарізно, решту перекласти самому. Хоч я вже й переклав чимало (з Шевченка, Чайченка, Франка, Федьковича, Гушалевича, Галіпа, Куліша, Костомарова, Руданського, Гребінки, Чубинського, Корсуна, Писаревського, Маковея, Лепкого, Лесі Українки, Бабенка, Шашкевича і др.), але скласти одному путященький збірник, звичайно, не під силу, для мене особисто се річ просто неможлива, бо я не маю книжок та часописів, по к[ото]рих переклади друкувалися нарізно. Чи не взялись би Ви знайти якого щирого українця, що, гуляючи, переглянув би та виписав з ріжних видань нарізні переклади нашої поезії, а я прислав би Вам на руки весь свій готувий матеріал; таким робом і склався б збірник. Дещо перекладав Фет, дещо Мей, єсть також дещо нашого і в інших поетів московських. Я, наприклад, випадком розшукав прекрасний переклад з Бабенка, зроблений Івановим-Класиком (фамілії Бабенка не виставлено); так, певно, знайдуться і другі речі.

Крім того, Ви могли б порадити кому-небудь з московських поетів (може, у Вас є знайомі) звернути увагу і на поезію українську та перекласти дещо. Такі майстри і на слова, як Бальмонт або Фофанов, не поспували б Шевченка, а досі його тільки псували. Одпишіть мені на сей лист, бо в крайнім разі я гадаю вдатись до кого-небудь з москалів, щоб пособили, та тільки, мабути, даремна надія. Скажу по правді: на українців ще менша надія; ні в їх енергію, ні в їх патріотизм я не вірю; єсть кілька справжніх патріотів-трудівників, як, напр., Перебендя, єсть чимало псевдоукраїнолюбців, що дальше галасу про «Січ-матір» не йдуть, загалу ж українського... по-мойому — його немає... Не треба затуляти очей, патріо-

тизм не в ілюзіях, котрими живуть т. з. «українофіли»... Годі, вибачайте, що пишу таке.

Чмирьова я випишував зі складу, що при «Киев[скої] старине», та мені чомусь не прислали, певно, немає; через те й турбую Вас.

Пишіть на такий адрес: В г. Якутск, Павлу Арсеневичу Грабовському.

Бувайте здорові, висилайте книжки хоч «наложеним платежом», вельми буду вдячний.

Щиро шануючий Вас Павло Граб.

58. ДО Б. ГРИНЧЕНКА

Якутськ, 26 липня [18]97.

Велике Вам спасибі, дорогий брате-земляче, за Ваш прихильний лист; ледве сльози не закапали з радощів, читаючи. Нічого сінько доброго не маю розповідати про своє життя. Я був засуджений в каторгу, сенат після заборони Спасовича скасував той присуд, і мене потурили «на поселение с лишением всех прав состояния»; потім маніфести надали мені крестянські, а нині навіть міщанські права; заплатив я одній тутешній сільській громаді коло 25 рублів, і вона приняла мене до свого гурту, бо без цього не дають пашпорта на виїзд; стягли з мене за сей рік більш 5 рублів податків, і на тім скінчилося мое «крестьянство», бо недавно я взяв «увольнительный приговор» і послав до барнаульської міщанської управи (Томська губерня) прошеніє, щоб залічили до своєї громади: відповіді ще не мав; якщо приймуть, переїду туди, все ближче до Росії; попросивсь на всякий раз також до Мінусінська, Єнісейської губерні, і в сих днях жду, що скаже ген[ерал]-губернатор, то, може, в кінці серпня ще виїду відси та попливу по Лені. Коли не пощастить знайти роботу ні в Барнаулі, ні в Мінусі, так маю на оці Тобольськ; туди кличе один товариш, що видає там часопись. В Сибірі мені бути ще 9 років. Якутська я не міг минути, яко адміністративного осередка, тому-то і переїхав з Вілюя. Але тутешній клімат в одну зиму поклав на мене свою жорстоку печать. Треба вибиратись якомога швидше, хоч часом нікуди не хочеться рушати, душа прагне хвилини спокою, хвилини

забуття та відпочинку. Про хворобу мою лікарі кажуть, що се «отёк лёгких», крім того, ще й ревматизм — такий, що під погоду не здужаю ходити. Лічитися тут цілком неможливо, пуста надія; треба б і повітря іншого, і кішені повнішої. Бувши поселенцем, я діставав щомісяця за 12 рублів казенної запомоги і з неї жив, випадкові заробітки йшли на виписування книжок, посылку листів тощо. Тепер, маючи «права», я втратив цілком казенну запомогу і мушу знаходити собі раду без неї. Звісно, се — нісенітниця, як-небудь перебитись можна, я не перестаю же скрутно, бо навіть, ставши міщанином, я не перестаю бути «государственным преступником», а значить, і сіроманцем серед чепурної громади, ходу тобі немає, як і не було. Гірше те, що з самісінького Вілюя я мушу їхати своїм власним коштом скрізь, куди пустять, бо на казенний вертають тільки «административно-ссылных»; а відси до Барнаула доведеться видати в найкращім разі мінімум 200 рублів. Добре, що на Вілюї я заробив, навчаючи дітей, та приберіг 300 рублів, а то б і виїхати було ні з чим. І те все нісенітниця — аби було здоров'я, бо як тіло хиріє, то й душа стратить свій природний шлях... Здоров'я, здоров'я перш над усе, без його ніщо не миле. Я прихильник «черствого матеріалізму», я не навиджу солодушність в письменстві, мене лютує читати про вічка та кохання, часом я ладен пошматувати папір спересердя. Може, се тому так, що в житті я не бачив нічого, крім неволі, голоду та холоду; я знаю, що людина не робиться звіром, доки має з чого жити, а там... краще годі!

Се літо нічого не міг писати, хоч замірів і чимало було в голові, лаштую окреме видання творів шотландського співця Роберта Бернса, розпочав новий збірник віршів — своїх і перекладаних, хочу спорудити для цензури збірничок з своїх україн[ських] віршів, лагоджу статейку в «Божий мир» про наше письменство, збираюсь писати оцінку драматичних творів Карпенка-Карого... Але все це або в думці, або лиш у розпочатку...

Напишіть, будьте ласкаві, чи видрукувано у Львові мій збірничок «Доля», бо відти я давно вже не маю ніяких вісток.

1-й том драм Карого та «Розмову про с[ільське] хазяйство» маю, бо мені прислали їх якісь невідомі добродії, котрих я найщиріше дякую за ласку. Всі Ваші

Чув я, що «Словарь» Уманця пустили до Росії. Якщо маєте спромогу, то вишліть його (вдійте ласку) мені, починаючи з 1-го тому, а гроші я вистачу потім; послати можна просто в Якутськ — мені, а «Долю» — як перше, старою дорогою.

Переписую для цензури збірничок перекладів нашої поезії мовою московською; переклади трохи не всі зробив сам. Звертався до поетів московських, та ніхто не поміг.

Бувайте здорові! Ваш Павло Граб.

61. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

Якутськ, 19 жовтня [18]97.

Ширий Брате! Посилаю Вам дещо з дріб'язків — на більше хіба згодом здужаю. Видрукуйте в «Зорі», якщо знайдеться місце.

Зверніть увагу: в московському журналі «Детское чтение» за вересень сього року видруковано переклад оповідання Коцюбинського «Харита», а також цікаву розвідку Яворницького під заголовком «Слепой баян Фома Провора» (до розвідки додано поличчя Провори і п'ять оповідань, записаних з його уст автором).

У вересневому числі «Вестника Европы» надруковано новий переклад Франкового оповідання «До світла» (сам я книжки ції не бачив, а читав тільки звістку про неї).

На Вілюйськ мені нічого не адресуйте. Може, доведеться зимою виїхати, так щоб не затратилось. Де буду — сам не знаю; поки що не пускають.

Лаштую збірничок перекладів з Роберта Бернса, та тільки хороба спиняє.

Бувайте здорові!

Ваш щиро прихильний Павло Граб.

62. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 29 жовтня [18]97.

Любий брате!

Я вже був зовсім скінчив і хотів посилати до Вас збірник перекладів нашої поезії на мову московську, у кото-

рий увійшло 125 віршів — переважно моєї власної роботи (коло 120), але на якийсь час спинився. Пощастило, бачте, мені несподівано одшукати в Якутському «Поэзии славян» Гербеля, а в сій книжці знайти чимало перекладів з наших поетів; так я хочу й ті переклади забрати до свого збірника, а тим часом чи не відшукаю ще чого-небудь, то, може, збірник виїде далеко кращий, як тепер. Та ще коли б дістати хоч по одному віршику Лиманського, Кониського й Олени Пчілки, бо, на жаль, нічого не маю, та нічого й не міг перекласти. Жду дозволу переїхати до Барнаула, Томської губернії, але справу сю іркутський генерал-губернатор Горемикін одіслав «на усмотрение» томському губернаторові, чи захоче той пустити мене до своєї губернії; річ така, що може й не пустити, хоч тут оставайся на всі 9 літ. Поки що, правда, Горемикін дозволив мені переїхати до Балаганського, Іркутської губернії, але я там уже був і добре знаю, що се за місто: ще поганіше від Якутського, заробітків ніяких, а жити без виїзду, без казенної навіть заповоги, яку дають, поки не вписався до громади. Якщо й виїду з Якутського, так не раніш кінця лютого, а швидше в марті; тепер люті холоди і дуже дорого (150—200 цілкових до Іркутського), а їхати власним коштом.

Щодо праці, так замірів усяких у мене багацько, але справді робити доводиться дуже мало, хоча б через те, що хати ніяк не нагрієш: почнеш писати — руки клянуть, — морози страшенні, дров не докупишся, та й здоров'я не покращало. Часто нас (віршомазів) обвинувачують за те, що ми кладемо на все чорні фарби, скрізь відшукуємо смуги, співаємо тільки про журбу та горе, але коли я часом згадаю про теплий куток, про запашні квіточки садові, про все, що наділяє людей щастям, мені не то, що хочеться плакати гіркими сльозами, а все про-клинати, не спиняючись. Всього Вам доброго, пишть.

Ваш Павло Граб.

63. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 29 листопада [1897 р.]

Ширий Брате! Сиджу, як бачите, в Якутському — нікуди не рипаюсь. Думка була їхати в серпні, так не дозволено. Поки що доводиться зимувати тут, а навесну

вже маю надію рушити. Куди — не знаю напевно зараз. Прошусь до Барнаулу, Томської губернії, бо вписався між барнаульські міщане; іркутський генерал-губернатор Горемикін послав запитання до томського губернатора, чи хоче той мати мене у своїй губернії,— може, ще не захоче... Тим часом Горемикін дозволяє мені переїхати до Балаганського, Иркутської губернії,— місто не краще над Якутськ. Жду відповіді від томського губернатора. Зимою їхати і холодно, і дуже дорого. Сміло пишеть мені на Якутськ, бо до кінця мая годі й гадати про переїзд; в кращому разі (коли б пустили мене до Барнаулу та знайшовся товариш-подорожний) я мав би спромогу рушити зимою, але не раніш кінця марта; та сього не буде...

Пишіть про наші новини літературні, бо з «академічної» «Київської старини», котру я дістаю, цілком нічого путнього не довідаєшся. Лагодив я новий український збірник, але він розрісся на цілих два; збірник перекладів нашої поезії на мову московську теж розростається; добре було б, якби хто взявся написати передмову (та докладненьку) про наше письменство (українське і галицьке разом); я б сам узявся, так у мене дуже мало джерел. Напишіть мені при першій нагоді, хто поміщав колись у галицьких часописах вірші під псевдонімами «Славич» і «Марія Сіонська»?

Бувайте, шановний земляче, здорові, пишеть та поклоніться від мене всій Україні, котрої, може, вже ніколи більш не побачу.

Ваш Павло Граб.

64. ДО К. ПАНЬКІВСЬКОГО

[22 грудня 1897 р.]

Щирий та Шановний Брате!

Здоровлю Вас з новим роком, бо поки дійде сей лист, то почнеться новий рік, і посилаю дві заміточки прозою: про московські переклади творів Шевченкових (третья з ряду) та «Нові вірші» Тарасові, видруковані в «Київській» старині. Помістіть у «Зорі», якщо здадуться.

Чи скінчили друком «Долю»?

До весни не доведеться вирушити з Якутського: холодно, коштовно їхати, та її не пускають ще у те місце, куди я хочу,— до Барнаулу, Томської губернії. Все жду відповіді — не дждусь. Може, ще зовсім не пустять, як не пускали досі.

Згодом пришлю замітку про «Київ[ську] старину». Віршів також маю дециню.

Про Україну цілком нічого не знаю.

Посилаю Вам, щирій Брате, своє якутське полччя— дуже кепсько зроблене, проте не маю кращого. Відпишіть мені, скоро дістанете сього листа.

Ваш щиро прихильний Павло Граб.

22 грудня [18]97,
Якутськ

65. ДО Б. ГРИНЧЕНКА

27 грудня [18]97 року.

Велике Вам спасибі, щирій Друже, за Ваш прихильний лист. «Хому Баглая» виправив — посилаю. А як таку дрібну річ незручно друкувати, то я додав ще одинадцять віршиків — всі з Борнса. Одішліть до цензури і видайте з «Баглаем» укупі, підписавши «Вірші Р. Б.», а заголовок зробіть який захочете. Обвинувачення у плагіаті, по-моєму, Ви задаремно боїтеся: плювати нам на дурнів, мало чого вони не скажуть.

Якщо ще знайдете яку помилку в моїх віршах, то можете сміло виправляти щодо мови,— даю Вам на се повне право; я тільки не вживаю таких форм, як «мила» замість «мила», «хорошее» замість «хороше»: по моїй думці, се форми не властиві нашій мові. Товаришським вказівкам я завжди дуже радий, бо мені, на жаль, випадає робити все самому, а через те й більше помиляюсь. Цезури не додержав був скрізь тому, що не давав їй великої ваги; правил пітики цілком обов'язковими для себе не вважаю, аби мова була гарна, легка, плавна та музична. Щодо мови, так я вже більш десятка літ не чув її, а через те саме й мушу робити помилки. Свої вірші згодом пришлю Вам, може, цензура пустить. Для Ваших народних виданнів також спробую що-небудь

написати. Книжок, про які згадуєте, ще не дістав. Збірник перекладів нашої поезії на мову московську розростається; написав до одного видавця, але якщо він не одише мені, так на Вас єдина надія; думаю, що таку книжку розкуплять.

Здоров'я моє погане. Торік лікарі сказали мені, що в мене oedema pulmonum *. Сю зиму мені трохи легше, кров горлом не йде, але ходити важко. Чи повірите: часом до порога дійду і вже задихаюсь. Так само, як з ким побалакаю або навіть посиджу в шумнім товаристві,— все мене знесилює. Опроче, в останній час я почав цуратись людей: мені важко, як до мене хто приходить, а самому ходити ще важче. В товаристві, коли доводиться бувати, сиджу мовчки, не кажу ні слова, про що говорять — не вслухаюсь, а думаю про що-небудь своє. Часто хочеться плакати. Чую, що все се — початок якоїсь хвороби, але іншим бути не здужаю; що далі, то гірш. От хіба пустять до Барнаулу, може, там чи не оклигаю. Українська книжка — се єдина втіха; боюсь, щоб не прийшов час, коли й вона обридне, як усе навкруги; се буде справжнє нещастя і моя погуба.

Є в мене переклад билин,— чи не пустила б їх цензура? А селяни читатимуть радо. Бувайте здорові та відпишіть по одержанні цього листу, що гадаєте зробити з «Баглаєм»?

Ваш П. Граб.

* Набряк легенів (лат.).

1898

66. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

[Початок 1898 р.]

Р. С. «Хому Баглая» друкуйте, як я його виправив,— так буде краще.

В «Київській» старині» проф. Стороженко видрукував один віршик («До слов'ян»), нібито написаний Шевченком. Як «К[иївська] с[тарина]» могла таку річ надрукувати? Се початок званої вірші Костомарова, видрукованої в збірнику творів Ієремії Галки. От так у нас знають своє рідне письменство!

П. Граб.

67. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 5 лютого [18]98.

Щирій брате! «Мазепу» з іншими книжками дістав— спасибі Вам, але «Складка» не прийшла, мабути, не посилали, а мені цікаво було б побачити сю книжку. Чи одібрали мого листа з поправками «Хоми Баглая»? Посилаю Вам сим разом збірничок своїх творів. Перешліть, якщо Ваша ласка, до цензури, а діставши дозвіл друкувати, видрукуйте в Чернігові або пошукайте якого другого видавця. Збірничок сей склався з моїх власних віршів і таких, що я або переклав, або переробив (по-найбільше переробив). В переклади та перерібки я стільки вкладав свого власного, що можна їх вважати напів за самостійні, ось чому я не вагаюся їх видавати за своїм підписом. Опроче, вигадайте такий заголовок, щоб видно було, що тут єсть і переклади, наприклад: «Співи і переспіви», «Луни та відгуки» або що-небудь подібне; а цілий збірничок назвіть — «Кобза». Вірші Панаса

Гайди (або просто — П. Г-ба, якщо завважите з цензурних умови можливим). «Співи і переспіви». Наприклад, так:

КОБЗА

Вірші Павла Граба
(Співи і переспіви)
1898

Вам там видніше, як зробити. Вірша «Зустріч» можна не друкувати, бо се — перерібка з Петефі. а згодом я маю замір перекласти з сього поета видати окремою книжечкою, під назвою: «Вірші О. П.» (штук 30 разом), так щоб не друкувати двічі. Вірші я пильненько вистругував, та не знаю, чи догодив тим вистругуванням цензурі; з того самого погляду помістив і вірші зовсім нікчемні — про кохання та поцілунки, може, ці «праведники» спасуть увесь збірник. Пишіть мені зараз, як дістанете. Віршик «Вітання Франкові» одішліть, вдійте ласку, куди треба, а то у мене немає нічого більше; написав би, так нездужаю знову — груди болять (лікарі кажуть *oedema pulmonum*). В Барнаул мене не пускають (томський губернатор не хоче, дарма що міщанська громада мене приймає). З Галичини ніяких звісток давно не мав. Чи пише Старицький? Мабути, перевелись українці на світі, що тут ще ні одного не бачив; от спасибі жидам та полякам: наїхало їх сюди оце недавнечко чимало та так же мило проспівали мені, що трохи не заплавав. А приїде який українець — згадай йому про рідні речі, так зараз копилить губу і дивиться на тебе, як на божевільного. Бувайте здорові, пишіть.

Ваш П. Граб.

68. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 31 марця [18]98 року.

Велике Вам спасибі, щирій брате, за «Словарь» Тимченка та поему Мордовцеву, — поемка справді слаба, та при нашому вбозтві можна й такі речі читати. «Мазепу» Уманцевого також дістав і перечитав; книжка цікава, вислід добрий, та, на жаль, з боку літературного не зовсім оброблений: докладність суто наукова переходить подекуди в легковажну фейлетонщину, а висновки та

здогади не скрізь підперті як слід; крім того, книжка робить таке вражіння, що її писав не безсторонній вислідник, а оборонник, котрий все мусить гнути на свою руч.

Про Вашу справу з Старицьким нічого ніяк не чув, то й не знаю, як і з чого сталося. Я навіть так мало читав українських творів, що мені важко й догадатись, про які позичання з інших наших авторів Ви писали. Чи не про драми? Так я їх не бачив. Дорікати в сьому разі за непатріотичність — се, звісно, дурниця, на котру хіба наші українці здатні. По моїй думці, тут не може бути ніяких інших вимогів, опріч того, щоб стаття була написана совісно, і ніяких інших питаннів, опріч питання про совісність. Се — щоб критик не порушував мотивів особистих і не чіпав особи, а оглядав тільки громадську працю людини, в тім числі і письменницьку; тут всякому вільно сказати своє слово, а коли воно вийде безпідставним, то діло критики ту безпідставність показати. Патріотизм або непатріотизм тут ні при чому. Сказати, що сей або той письменник не зовсім самостійний у своїх творах, що він перероблює або наслідує інших авторів, — не значить ще заподіяти кривду письменникові, вразити його людську честь; автора я маю право судити цілком, а до його особи мені немає ніякого діла, особи я не зачіпаю. Думаю, що й Ваша стаття не була зачіпанням особи, а тільки автора, т. е. Ви судили громадську працю людини, а не саму людину. Судили Ви, правда, не так, як треба було б після теорії галушкового патріотизму, так на се годі потурати. Опроче, я не знаю Вашої статті, так мені важко й балакати на сію тему. Доходили до мене слухи, що з Ст[арицьким] діється щось непевне, що він перестав друкуватись в галицьких виданнях чи навіть писати по-українському, а зробився московським фейлетоністом, та я не знаю, чи все те правда і що з того правда; про все те я швидше прочував, читаючи межі стрічками, ніж чував. Його роман «Перед бурею» у «К[иевской] с[тарине]» дуже мені не сподобався, я збирався «разделать» той роман і всю «К[иевскую] с[тарину]» взагалі та якось махнув рукою: гаспид з ними.

Дуже сподобалася мені книжечка Загірньої про шахти, та і все інше, що вона пише, визначається гарною мовою і цікавим змістом. «Складки» зі своїми віршами не бачив.

Я, здається, писав уже Вам, що відповідь від томського губернатора прийшла; переїхати до Барнаулу він «не нашел возможным разрешить», мотивів — ніяких. А проте барнаульська міщанська громада прийняла мене до свого гурту, і томська казенна палата «приемный приговор» ствердила. Послав прошеніє міністрові і жду знову відповіді. Поки ж що буде, в червні думаю переїхати хоч до Балаганського, Иркутської губернії, бо тільки туди пускає генерал-губернатор. Так стоїть справа фактично, а де вже я можу жити і їздити по всьому Сибіру. Щоб вернутися додому, то треба ще пождати тут більш як 8 років; вернутися раніше немає ніякої надії і змоги; хіба буде маніфест, то скине один рік з восьми, а що 7, що 8 — ріжниця невелика. Можна б вивратися відси, написавши прошеніє на тему «грех юности моя и неведения моего не помяни», але такого прошенія я не можу написати і ніколи не напишу. Значить — сиди і «нічогісінько не жди».

Останнього часу зовсім не брався за перо, бо не мав вільної хвилини, товчуся цілісінкий день, а зморишся — ні про що не хочеться й погадати; думок безліч, та немає змоги справдити їх і трохи, — «плоть немощна». Віршів, ще не друкованих, набралось б збірників на два, та ніяк не зважусь сісти переписати. Тільки й спромігся на десяток віршів для збірника, що хоче видати Стар[ицький] на спомин Котляревського (в «К[иївської] с[тарини]» вичитав про се). В перших вільних хвилинах візьмусь за обіцяне Вам оповідання або яку популярну розвідку; якщо забарюсь, так не через те, щоб збрехав, а неможливо буде. Пишете Ви, що вкраїнці шанують мене за мої твори поетичні. Не знаю, чи повірите Ви мені, але сам я дуже мало ціню ці твори. Поки складаю, вони мені сподобаються, а як вийдуть з друку — перечитаю, і сумно мені стане. Гірко мені се казати, але кажу від щирого серця, з важким почуттям невдоволення. Що таке мій «Пролісок»? Необроблені уривки, — ні однісінького вірша художньо закінченого. «З чужого поля» — важкі, незграбні переклади, здебільша нікому не потрібні. «З півночі» — розпучні зойки, до котрих громаді цілком байдуже, бо в кожного і своїх власних досить, та ще такі зойки, що втратили усяку міру. Переклади з Сурика — се зовсім нікчемна річ. Збірничок «Доля», що не дуже давно видруковано у Львові, здається мені кра-

щим за попередні, але згодом, може, я й над ним поставлю хрест. Крім того, ще одна думка ворухиться в голові і часто не дає покою. Вірші я пишу прихапцем, іноді кілька днів підряд, по багацько зразу, а потім зовсім нічого не роблю, — по тижню, по місяцю не приторкуюсь до паперу. Моя праця здається мені страшенно мізерною, як подивитись навкруги себе та порівняти її до тії праці, якої вимагає справжнє життя людське. Питання: для кого і для чого ти складаєш оті вірші? — починає гризти за серце, а сумління натуркує, що се зовсім не те, чого було б треба. Потім сеї настрої проходить — знову берусь за вірші. А зараз — просто немає часу, бо стороння праця (сію школярську премудрість) всього знесилоє.

Послав Вам збірку своїх віршів, переписаних для цензури; дістали чи ні? Московські переклади з наших поетів одішлю Білиловському, якщо знайду його адресу. З Кримським я хотів розпочати листування, та все якось спинявся, не знаючи добре, де він живе. Чи то не він має книгарню у Звенигородці? Спиняло мене й те, що бог його знає, як люди озвуться на мої листи, а написати я хотів ще декому; потім розміркував, що краще не ворухити.

Вірші Славича і Марії Сіонської друкувалися в галицьких виданнях 60-х років, а написані були, мабути, язичієм; в «Поэзии славян» Гербеля я знайшов московські переклади з тих авторів. Чи немає про них звістки в «Історії літератури руської» Огоновського?

Якщо цензура пустить мій збірничок, а видати його в Чернігові не буде ніякої спромоги, то чи не взявся б видрукувати його хто-небудь з київських видавців або одеських? Добре було б видати про народ таку річ: збірничок взірців з кращих українських поетів (російських і галицьких), починаючи з Котляревського, а кінчаючи сучасними, бо в нас питомої поезії не то що прості люди, а навіть освічена громада не знає — та сама, що має розуміння й про декадентство в чужих літературах. В Галичині хоч такі книжки й є, так вони до Росії або зовсім не доходять, або доходять їх так мало, що звичайна громада не користується ними. Тепер наплодилось чимало московських видавницьких фірм; мені здається, що коли б українські гурти нав'язали зносини з тими фірмами, то можна б друкувати дещо за їх підмо-

гою. Друкують же вони всяку нісенітницю, так надрукували б і добру річ, аби на неї був попит, а збірничок вірців нашої поезії швидко б розкупили. Вам самому видавати всі українські книжки, звісно, важко та й неможливо.

Бувайте здорові, пишть поки що на таку адресу: Иркутск — мені — до востребовання. Там я буду в червні, не раніш 20 числа. Де сплнюсь — сповіщу того ж часу. Серцем і думками прилучаюсь до всіх щирих українців і вітаю їх моїм словом братерним. А Вас обіймаю, бажаючи всього доброго.

Ваш щирий П. Граб.

69. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 19 серпня [18]98.

Брате мій дорогий та любий! Вибачайте, що так довго не писав Вам, бо нікому не писав нічого. Як я жив літо і через що не поїхав нікуди відси — краще не казати; коли треба буде — напишу, а ся потреба, може, складеться незабаром. Листів ні від кого не дістаю, бо дав свій адрес на Иркутськ, а сам сиджу тут. Та, по правді, — що мені ті листи, нащо вони? Мертвого нічим не зведеш. Посилаю Вам новий збірник віршів; вдійте ласку — перешліть д. Паньківському, бо сам я давно не писав йому та й не хочеться нікому писати. Про Україну не гадаю й не дбаю, — вона мені чужа, як я їй. Всі зв'язки життя порваті, душа доболілась до краю, нічого не жалко, ніщо не втішає. Людей... часом проклинаю, часом пригорнув би всіх до серця.

Збірник, що посилаю, мабути, останній, бо не знаю, чи візьмуть коли знову за працю. З необробленого матеріалу дещо зберіг, дещо пошматував та попавив. Шматую, і мені якось відрадісно робиться. Хочете — пишть, хочете — ні, мені про все байдуже, нічого цікавого не осталося на світі. Не маю навіть чого побажати Вам — порожні слова, нащо вони?

Прощайте. Павло Граб.

P. S. Посилаю Вам фотографію свою, — знявся недавнечко. Поки що не пишть мені нічого.

П. Гр.

70. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 10 жовтня [18]98.

Любий брате! Починав кілька разів писати до Вас, але ні одного листу не довів до краю: важко якось. Я пережив велике горе, котрого ніяк не можу забути. Згодом напишу Вам про все, а тепер нездужаю.

До Барнаулу не пускають ні томський губернатор, ні міністр справ крайових; через те саме і деякі причини особисті до весни з Якутська не виїду, та й весною не знаю, чи доведеться виїхати. Пишть, як колись, на Якутськ. Чи дістали мій віршований збірничок для Паньківського? Що з моєю «Кобзою»? Про Україну не маю жадних звісток. Пришліть, якщо ласка та мога, «Зорю» сьогорішну, — чув, до Росії пушено. Пишть, що є нового та цікавого, бо душею я цілком мру. Бувайте здорові!

Ваш Павло Граб.

Адрес: Якутск. Павлу Арсеньевичу Грабовскому.
P. S. Чи Ви писали до мене в Иркутськ?

71. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Якутськ, 18 листопада [18]98.

Спасибі Вам, щирий Брате, за «Багляя» та лист. Я не забороняв Вам писати, Ви мене не так зрозуміли. Треба Вам сказати, що мені було дуже погано, і якийсь час мене не покидала думка стрілятись; через те я й написав до Вас такого листа. Товариші пильнували мене і не пустили до сього. Тепер я одужав і починаю потроху працювати. До Барнаулу мене ні томський губернатор, ні міністр справ не пускають; до весни житиму в Якутську. Пишть до мене, — скажу Вам велике спасибі, буду дуже радий. Пришліть, якщо маєте спроможність, «Зорю» нової редакції; перечитавши, я міг би Вам її вернути назад. Чи Ви писали або посилали що-небудь до Иркутська на мою адресу? Чи одіслали нову збірку Паньківському? Не пам'ятаю, чи послав я йому також свого патрета через Ваші руки, чи тільки Вам. Друкуючи мою збірку, прошу Вас виправляти помилки та нісенітниці,

які спостережете, а вірші цілком слабкі навіть викидайте; їх можна буде видрукувати й потім.

Пишіть про наш рух літературний, нічогосінько не знаю, бо не читаю — нема чого.

Чи видали збірку про Франка в Галичині, а в нас ту, що збирався скласти Старицький?

«Хоми Баглая» мені більш не треба.

Подайте мені, якщо знаєте, адресу Франка і Павлика.

Патрета свого Паньківському я, здається, не послав, так прошу Вас переслати йому при нагоді. Бувайте здорові, пишіть. Щиро цілую Вас, П. Граб.

P. S. Складаю нову збірку переспівів.

Пишіть мені на ту саму адресу, що й писали: «Якутськ, П. А. Гр.».

П. Гр.

P. S. Зима стоїть люта. Тепер уже стужа дійшла до 50° R. Вийдеш на улицу, так давить груди, як камінюкою, а повітря густе, як холодець. Жалкую, що не поїхав з Якутська.

П. Гр.

1899

72. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

[Січень 1899 р.]

Дорогий брате! Лист Ваш, писаний 18 падолиста, дійшов, але «Слобожанщини» з жит[теписом] Котляревського немає — десь, мабути, в дорозі. Все, що Ви мені посилали, я дістав, крім патретів Квітки та Котляревського. Спасибі Вам велике, що не забуваєте, а турбуєтеся за мене. Хочете, щоб я розповів Вам про своє горе, та не знаю, з якого краю й почати. Кілька раз писав до Вас листи, а написавши, шматував або палив. Багацько б розказувати — напишу коротко. Була у мене приятелька з тутешніх панночок; я вчив її й поміг скінчити жіночу школу духовну. Весною я сказав їй, що хочу їхати з Якутська; вона прохала мене остатися тут. Я послухав — остався. Вона прохала мене дальш вчити її, виявляла до мене велику прихильність; скінчилося на тому, що я закохався в неї, але не покидав думки їхати з Якутська і знову сказав їй про се; вона написала мені з розпукою листа, благала перемінити свій замір, хоч я вже зовсім злагодився; зустрівшись зі мною, вона не переставала прохати, щоб я не їхав; ми поклали побратися, і що далі, то більш вона мені сподобалася. Треба Вам сказати, що я безглузда людина: припавши до кого серцем, все інше забуваю, — так було й тут. Дівчина моя якось занедужала, і я познайомив з нею одного з своїх товаришів — медика. Се людина, вигната за нашу душу та усякі підлі вчинки товариським судом з нашого гурту, але я не рвав з ним особистих зносин, бо жалко було відпихати як собаку, тим дуж що я вважав його цілком за психопата. Почувши, що дівчина виходить за мене, він почав її збивати всякими увагами, не зупиняючись ні перед чим: він лякав її, буцім вона дуже хвора, а я теж недужий, що в мене «розрив серця» і я не довговіч-

ний; вихвалявся перед нею, що він «полноправний, дворянин, врач», що у його великі маєтки в Росії, а я — «лишений всех прав состояния», до Росії ніколи не вернусь і таке інше. Я знав про ті заходи, але не звертав уваги; хай — думаю — що зна, те й робить — не моє діло. Для всіх ми були як пара заручених, ніщо не свідчило за інше. Але, нарешті, дівчина стала вагатися: докторська посада та російські маєтки збили її з пантелику... Можете уявити собі, що робилося зі мною з жалю та образи: я ніколи не ховав перед дівчиною, що збавлений прав, що не маю жодних скарбів, а покладаю всі надії єдино на власну працю; вона завжди відповідала, що їй про се байдуже, що вона хоче вчитись, що кохає мене, як людину, вищу від себе освітою та духовним розвитком і т. д. Довго блукав я по Якутську з думкою застрелити себе, але приятелі, найдужче одна дівчина, берегли мене, поки моя нестяма не пройшла. Дівчина моя, гірко ридючи, призналась мені, що й на крихітку не поважає того чоловіка, що не зважить на навіть рівняти його до мене, що високо ставить мене в себе перед очима, благала не відпихати її, але вийшла за його. Згодом я зрозумів і побачив, що дівчина ся не варта була моєї уваги, та від того не легше. Тепер я потроху почав забувати, тим дуж що мої щирі приятелі виявили до мене таку сердечну прихильність, що я й не сподівався. Оце Вам і все, кажучи нашвидкуруч. Може, й краще, що так вийшло. Важко жити самотою, але як згадаеш про Україну, то й добре, що сам собі козак: при першій спромозі опинюсь де схочу, а як не сам... не так-то легко відсіля вирватись. Єсть тут дівчата, що сподобаються мені та й пішли б за мене, але... не побачити тоді мені України, може, надовго... Через те думка думку боре... Оце все розказав Вам, як рідному братові, у всьому признався щиро.

Посилаю Вам «Песни Украины» — збірку московських перекладів з нашої мови. Все, що підписано «П. Арсеньев», переклав я сам; де стоїть * *, то се я переробив чужі переклади; вірші, підписані «Н. Тан» та «А. Б.», перекладені моїми товаришами, а я виправив; останні переклади я вибрав з різних видань та книжок. Фет переклав вірш Артемовського «До Любки», але у всьому Якутську я не міг розшукати творів Фета; якщо

знайдете в Чернігові, то прошу Вас переписати той переклад і вшити у збірку — перед Гребінкою, або попросить кого-небудь другого, щоб зробив. Збірку сю, вдійте ласку, одішліть або Білловському, або Кримському, краще — останньому, щоб вони предложили кому-небудь з московських книгарів; я певен, що фірма Ситіна або інша яка візьмуться її видати. Тепер чимало таких збірок видається. З деяких поетів не переклав нічого, бо не мав ні однісінького вірша; з других переклав, що було.

«Кобзи» пришліть на перший раз 10—15 примірників; пишете, що хочете вислати мені гонорар, — візьміть насамперед, скільки треба буде, на ті витрати, які Ви понесли, висилаючи мені всякі книжки тощо, а як буде остача, то не висилайте мені, поки я не напишу, бо гроші на моє ім'я сконфіскують, — се така тут установа: дають 12 карбованців за допомоги казенної на місяць, а за те конфіскують усе, що прийде; з мене, правда, до сього часу нічого не взяли, бо я нівідкуди нічого не діставав.

Лагоджу дві нових збірки — для Паньківського і Вас; пора б уже скінчити, та ні за що не хочеться братись: така стужа, що й хати не натопиш, — от і тремтиш собі, тиняючись з кутка в куток, або лежиш під кожухом на ліжку та сумуєш.

В Барнаул мене не пускають; хочу в Тобольськ, та, може, й туди не пустять. Не знаю, що й робити: чи тут сидіти, чи податись світ за очі. Посилаю Вам два знімки Вілюйської тюрми, де сидів Чернишевський. Праворуч від неї — будинок для сторожі, що вартувала. В сьому будинку я жив, як був на Вілюї.

Відпишіть мені зараз по одержанні сього листу. Бувайте здорові. Щиро стискаю Вашу руку та цілую Вас.

Павло Граб.

Якутськ, січень [18]99 р.

73. ДО В. КОСТЮРИНА

Якутск, 13 февраля [18]99 г.

Дорогой Виктор Федорович!

Простите великодушно, что ровно ничего не пишу из Якутска в газету. Часто болея и сидя поэтому в четырех стенах, я не мог быть всегда «на высоте событий», даже

более того,— далекий был от круговорота местной жизни, а писать о местных скандалах и пикантностях — ей-богу, не стоит труда. Я понимаю такого рода работу: взять какую-нибудь сторону местных явлений, какой-нибудь насущный для данной территории вопрос и серьезно разработать их, как на основании того, что уже по этому поводу писалось, так и на основании своих собственных наблюдений. Но... зимою мне даже трудно выходить из дому,— какие уж тут наблюдения! Теоретического знакомства с вопросами местной жизни у меня также нет,— Украина всегда интересовала меня больше, чтобы не сказать — всецело. Теперь придется, пожалуй, изменить свои отношения к окружающему. Дело в том, что Министр Внутренних Дел разрешил мне переехать в Тобольск, и в июне месяце я думаю выехать отсюда к Вам. Жить мне в Сибири придется еще более 7 лет, а поэтом и основателем в Тобольске надолго. Первый вопрос о том, как устроиться? Не имеете ли Вы в виду какого-нибудь занятия — хоть на первое время? Напишите, какие в общем условия жизни в Тобольске? Есть ли там кто-нибудь из ссыльных? Я приписался к обществу мещан города Барнаула, Томской губернии, и в качестве мещанина должен иметь право разъезда,— не противится ли таким правам местная администрация? Впрочем, если бы нашлись занятия в Тобольске, то я не стал бы искать другого места, если климат не окажется таким же губительным, как в Якутске.

Буду ждать Вашего ответа. Пишите в Якутск П. А. Грабовскому. Затем — всего Вам хорошего и до свидания!

Ваш П. Грабовский.

74. ДО Б. ГРИНЧЕНКА

Якутск, 14 лютого [18]99 р.

Превелике Вам спасибі, ширій брате, за «Кобзу» та інші книжки («Словарь» Тимченка, «Колоски», «Про віспу», «Батькове віщуння», «Як дбаеш, так і маеш»). «Слобожанщину» та життепис Котляревського також дістав. «Літературно-наукового вістника» прислали мені досі тільки п'ять книжок (червень, липень, серпень—ве-

ресень, жовтень, падоліст). Дванадцяті книжки за [18]98 р. нема, як і за січень сього року. Не знаю, чому се так. Щоб «Вістник» стояв значно вище від «Зорі», сього я не можу сказати; як викинути переклади та статті про чужосторонніх письменників, то звістки про нашу літературу стануть ще бідніші, як у «Зорі», матеріал суто український вийде трохи убогеньким. З «Зорі» я хоч знав, які часописи виходять у нас та про що в них пишеться, а з «Вістника» і того не відаю, хоч і знаходжу розвідку про Малярме. Статті про Ветлину, Лесю Українку та Щоголева — оце, здається, весь укр[аїнський] матеріал, а з них, по моїй думці, перша стоїть кількох книжок. Не думаю, щоб «Вістник» у такому виді здобув чимало прихильників на Україні. Я радий читати статті про Золя, але хочу також знати й своє рідне письменство, бо знаю його найгірше. Чи ви знакові з Лесею Українкою? Порайте їй видати свої поезії у Росії, бо вона, здається, нічого не друкувала тут, а слід би друкувати.

Недавно мені дозволено переїхати з Якутська та жити у Тобольську, в червні хочу махнути відси. Через се пишть мені не дальш як до 1-го мая, а там я дам Вам іншу адресу. У Львів напишть, при нагоді, щоб, післявши мені четверту книжку, спинились з висилкою поки що, але щоб друкували примірник і на мене; з Тобольська я напишу, куди посилати, починаючи з мая. «С.-Петербургские [вед[омости]]» пішлю Вам другим разом; широдякую за фейлетон. «Кобзи» мені не треба більш. Якщо будуть які критичні замітки, напишть мені про них. Для Вашого Чернігівського альманаху пришлю щонебудь. Збірка, про котру питаєте, складається переважно з англійських, мадярських та вірменських поетів. З Борнса, між іншим, переклав найкращий його твір «Старча гольня», хоч се річ і дуже важка до перекладування; не знаю, чи сподобається читачам. Зовсім новими в нашій літературі (так мені здається) будуть переспіви з мадярських та вірменських поетів; крім Петефі, нічого досі не було, принаймні я не бачив. Недавнечко розшукав у Якутську Метерлінка, Верлена та польського Тетмаера, — може, щонебудь переложу. Була тут також Ада Негрі (два томики італіянських творів), та, на жаль, одвезли у Верхоянськ, а вона мені дуже сподобається. Її у нас, здається, ніхто не перекладав ще,

крім деяких моїх дріб'язків. По моїй думці, Леся Українка здужала б перекласти сю італьянську поетку якнайкраще. Чи дістали мої московські переклади з наших поетів?

Про здоров'я писати нема чого, часто лежу, рідко виходжу з хати, бо важко ходити — груди слабі; а морози злиденні, чиста лиха година.

Бажаю Вам усякого добра та щиро цілую Вас.

Ваш П. Граб.

Р. С. Старий Перебендя писав колись мені, що в Томському є дехто з ширих українців. Чи не знаєте Ви когонебудь, щоб, переїжджаючи Томськ, цікаво було познайомитись? Якщо кого знаєте, то напишіть.

П. Гр.

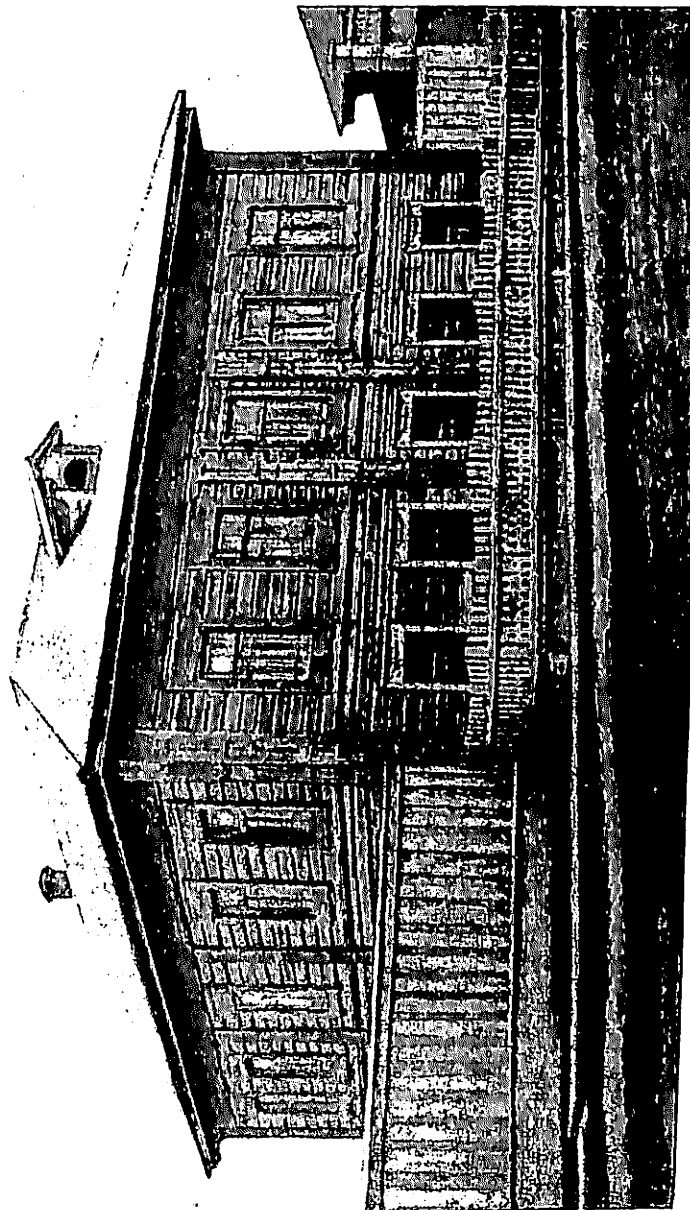
76. ДО І. ФРАНКА

Якутськ, 24 лютого [18]99.

Посилаю Вам дещо, ширий брате, з своїх поезій для «Літературно-наукового вістника» — помістіть, якщо придатуться. Посилаю Вам також свою фотографію на пам'ять, сердечно вітаючи Вас з 25-літнім ювілеєм Вашої праці літературної. Про ювілей Ваш я довідався з «Вістника», що д. Грінченко виписав для мене; та, на жаль, мені прислали тільки починаючи з п'ятої книжки 98 року; не прислали чомусь також дванадцятої книжки торішньої, як і першої з цього року. Може, загинули в дорозі — не знаю. На сей рік друкуйте примірник і на мою долю, а вишліть поки що тільки IV книжки, бо весною я покидаю Якутськ, а їду до Тобольська (з мі[ні]стерського дозволу). Як подам іншу адресу, почнете висилати дальші книжки з V.

Чи надрукували б Ви переклад або перерібку книжки політично-економічного змісту? Я б тоді прислав Вам частинами на кожне число журналу, а щоб Ви редагували.

Про «Вістник» хоч редакція й каже, що в йому більше літературного матеріалу, як у «Зорі», але, на мою думку, се не зовсім так. Коли вилучити статті про писа-

Будинок в Тобольську, в якому жив і помер П. А. Грабовський.

телів чужосторонніх та переклади, то матеріал справді український видається не багатшим за «Зорю». У нас не то що звичайна громада, а навіть письменники дуже погано знають або й зовсім не знають своєї рідної літератури (хоча б через те, що з Галичини досі нічого не пусkali). «Вістник» добре б зробив, коли б давав побільше таких статей, як про Ветлину, про Лесю Українку та Щоголева, а проте їх дуже мало, хоч се найкращі та найцікавіші статті у всьому журналі. Про Котляревського ні однієї докладної статті не подано. Мені здається, що земляки сказали б превелике спасибі, коли б «Вістник» систематично почав подавати «Історію письменства руського», хоча б з Котляревського, як колись подавала «Зоря» статті небіжчика Огоновського. Мені здається також, що потреба в такій «Історії» для нас найдошкульніша, а що написати її могли б тільки Ви з українців — більш ніхто. На мою думку, можна оглянути нашу нову літературу в однім спорім томику, але справді науково, піднісши все найцікавіше та найвизначніше, без звичайної нашої хаотичності, яку додаємо в п. Огоновського, та дріб'язків другорядних.

Трохи згодом пришлю Вам дещо прозою.

Щиро стискаю Вашу руку

Ваш П. Граб.

76. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Іркутськ, 23 липня [18]99.

Давно не писав до Вас, дорогий Брате, бо, виїхавши 6 червня з Якутська, все ще перебуваю в дорозі. Та ще й пригода мені дуже прикра сталась: я загубив усі свої речі. Приїхавши на пароході в село, відки вже треба було їхати кіньми, я велів винести на берег свою скриньку (і її зараз винесено), а сам пішов на станцію. Вертаюсь — парохід одійшов собі назад, а скриньки моєї на березі немає. Розпитую, що і як. Мені й кажуть, що капітан розпитував — де чії речі, а як коло моєї скриньки не було хазяїна, то він і звелів її взяти назад з берегу і повіз до Якутська. Я послав йому наздогін телеграму, щоб він переслав мені речі до Іркутська, але їх і досі немає. Мало надії на те, щоб вони знайшлися, бо тут на

те Сибір. До Іркутська я приїхав цілком без нічого: в скриньці лишилися і книжки, що в протягу 10 років я набував, і рукописи деякі, і з одяжі все, крім того, що було на мені. Велика шкода книжок та деяких пам'яткових речей від моєї покійної побратими Наді, що лютою смертю померла в каторзі,— сих останніх речей мені найдужче жаль. Підожду ще до половини серпня, а як не буде, то значить — все пропало, треба їхати до Тобольська. Ви питаєте про мою долю, але з «Літ[ературно]-н[аукового] вістника» вже, певно, про неї довідалися. Другим разом розповідаю Вам деякі подробиці, бо зараз якось сумно на душі. Термін мого підневільного пробування в Сибіру кінчається 8 липня 1906 року, якщо не приточуть.

Напишіть мені, будьте ласкаві, скільки грошей зможете вислати за «Кобзу», щоб, приїхавши до Тобольська, я міг позичити на таку суму грошей, поки найду яке місце; пишіть в Тобольськ, до востребования, мені. Пришліть також примірників 10 «Кобзи», бо дехто з товаришів просить подарувати, а частина тих примірників, що Ви мені прислали, пропала з іншими моїми речами. З дефектів «Кобзи» пам'ятаю: «Лютує Дніпр. Ревучи...» Треба було «ревучі» і без наголосу. У стихотворі: «Людина есьм...» замість: «Не жду в більш...» треба: «Не жду я більш...» У ст[ихотворі] «На селі» видруковано «дрібнета» замість «дрібне та...» У ст[ихотворі] «Серед ночі» видруковано: «...Хто, як не він, заманив їй пасткою...», а треба «Хто... їй (її)...» Оце, здається, і все; вказую на сі дріб'язки, бо Ви питаєте. Приїхавши до Тобольська, почну лагодити другу збірку своїх віршів,— чи маєте спромогу і її видавати? Бувайте здорові, шановний та дорогий друже-брате, та пишіть мені до Тобольська.

Ваш щирий П. Грабовський.

77. ДО Б. ГРИНЧЕНКА

Тобольськ, 24 вересня [18]99.

Як бачите, любий друже, я в Тобольську; приїхав 19 вересня, а 20 одібрав з пошти Вашого листа з книжками, за котрі Вам дуже дякую. Скриньку свою кінець

кінцем я розшукав, треба було лише платити 15 рублів поштових коштів за пересилку, та лихий їх бери — ті гроші,— я радий, що хоч знайшлися мої речі — книжки та пам'ятки. До Тобольського їхав з неохотою, та й справді тут немає нічогосінько цікавого: місто се лежить осторонь від усякого руху, наскрізь провінціально, де всяке знає всякого і про всякого. Діло, може, знайдеться в тутешньому статистичному комітеті, але ся річ залежить від губернатора, а зараз його немає в городі,— доведеться підождати. Довго тут мені зовсім не хочеться бути, поживу хіба до весни, а там візьму паспорт від своєї громади і переїду куди-небудь у краший куток. Ах, як бажалося б мені ще хоч раз побувати в Іркутському,— там я цілком віджив душею, там два місяці я побув як у раї; та от лиха година — не пускають туди; ну, може, як-небудь і пощастить. Там, між іншим, я стрів одного чернігівця, що знає Вас,— інженера Вознесенського: його вислали сюди, поки порішиться там якась справа; він дістав місце за Байкалом, робить геологічні висліди і мене звав з собою, то треба було великих заходів, щоб остатись, а я не був певен, що одержу дозвіл,— через те й рушив до Тобольського.

Гроші мені висилайте на таку адресу: (Тобольськ, Кузнечная улица, дом Себякиной. Павлу Арсеньевичу Грабовському). Вибачайте, що я звертаюсь до Вас з тим проханням, бо мені зараз прийшлося дуже скрутно — ні грошей нема, ні роботи; в кращім часі та при інших обставинах я віддячу Вам за все добре, що Ви зробили для мене; а зараз, повторюю, я навіть на позичені гроші приїхав до Тобольська: взяв у одній редакції, щоб виплачувати потім своїми писаннями.

Як буду лагодити другу збірку своїх віршів, то складу її з самих оригінальних або переважно оригінальних п'єс. До альманаху, коли встигну, пришлю першу главу свого прозового твору; се буде роман-хроніка з правдивого сучасного життя, де я хочу вивести цілу низку усяких патретів та розказати дещо з подій останнього часу, в котрих і сам брав невеличку участь. Тут буде і Росія, й Сибір, спомини про різних людей тощо. Широкий у мене план, та не знаю, чи добре здійсню його, чи вистачить моєї вдачі на ширшу працю.

Посилаю Вам два переклади з українського, надруковані в Іркутській часописі «Восточное обозрение»,—

один з поезій Шоголева, а другий — Богдана Лепкого.

Бувайте здорові до другого разу.
Щиро шануючий та поважаючий Вас Павло Граб.

78. ДО АДМІНІСТРАЦІЇ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСНИКА».

Тобольськ, 24 вересня [18]99.

Переїхавши з Якутська до Тобольська на життя, щиро прошу шановну Адміністрацію «Літературно-наукового вісника» вислати мені примірник сього журналу не на Якутськ, як перше, а на таку адресу: (Т о б о л ь с ь к. Павлу Арсеньевичу Грабовському. Улиця Кузнечная, дом Себякиной).

Останню книжку я дістав за липень, але не відібрав чомусь за червень, мабути, в дорозі загубилася, а то б з Якутського мені її переслали.

Павло Грабовський.

1900

79. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 2 січня 1900 р.

З новим роком, дорогий брате! Чого се Ви зовсім замовкли? Посилаючи гроші, Ви писали, що лист іде окремо, але я нічого ніколи не дістав і досі, — мабути, десь загинув у дорозі. Я не писав через те, що все ждав від Вас згадуваного листу, та таки й часу не було зовсім: роблю цілісний день з ранку до півночі, — складаю брошури про тутешню ветеринарну справу та коректую місцеву часопись, а знесилвшись до краю, шукаю швидше відпочинку; не то що писати, за книжку взятись ніколи. Заробітку за все маю 30 руб. на місяць, бо зарібницька плата в Тобольську страшенно низька, як у всякому місті без культурного і промислового руху. Та треба працювати, бо я не виплатив ще всіх позичок, що наробив, їдучи сюди. До весни побуду тут, а там подамся деінде. Ви, може, подумаете, що мені скрізь погано, бо така вже моя вдача, так отже ні: в Іркутську я прожив літо, неначе у раю, серед інтелігентних інтересів і прихильних людей; се справді європейське місто, завдяки залізниці та капіталістичному рухові, що тут запанував останнього часу. В Тобольську поки що панує «народне виробництво», себто капіталізм у найбільше розбійницькій формі, з нелюдським висискуванням робочої сили та найгіршою оплатою. Знайомих у Тобольську у мене мало, — ніколи знайомитись та й не дуже цікаво. В театрі був усього двічі: грають погано, у Якутську і то часом грали краще. Хотіла сюди приїхати з Тюмені україн[ська] трупа Деркача, та чомусь не приїхала, а вельми шкода: тутешній громаді остогидли вже безталантовні любителі місцевої сцени, і всі радо ждали українців. Дурні, що не приїхали, а на святках саме мали б чималий успіх. Хочу я збити декого з тутешніх

люди, щоб у лютому посвячувати в «народній аудиторії» пам'ять Шевченка; маю надію, що се мені вдасться. Попереду напишу в місцевій часописі про значення Шевченка в письменстві та житті громадському, а потім уже й дальш. Програма така: автобіографія Шевченка по-московському (щоб дозволено і щоб більше зрозуміли), читання творів Шевченкових по-нашому, співання взагалі українських пісень. Чи не прислали б Ви мені для сього, коли Ваша ласка, збірничка пісень Федоровича, бо хоч у мене було їх два, та добрі люди в мене їх випрохали.

Всі книжки «Літ[ературно]-н[аукового] вістника» за той рік дістав. Дуже прикро вразила мене там замітка І. Ф. про народників та марксистів,— такої статті не слід було писати, коли б Д. І. Ф. розумів справу. З поводу сеї замітки я хочу послати лист до редакції, бо на ширшу відповідь немає ні часу, ні потрібних джерел. Пощо запаморочувати голови читачів? Д. І. Ф. каже, що один Левицький робить національне діло на Україні своїми спілками. Се чистісіньке непорозуміння. З боку практичного сі спілки, про котрі розголосив скрізь сам Левицький, не що інше як фікція; селянам треба грошей, а банк не позичає, поки кілька селян не назовуться спілниками, от вони й пишуть умову про очі, ніби-то вони спілники, а діставши позику, зараз розсипаються, бо ніякої спілки справді й не було; тим-то й гуртуються в спілки здебільшого заможні селяни і дужче держуться спілки, все виразніш та помітніш одрізняючись від убогого селянства, помагаючи його прогресивному спрелетаризуванню. Спілки Левицького, таким робом, се організація селянського кулацтва для визискування та скорішого спрелетаризування зіпхнутої на сю стежку умовами «народного производства» частини селянства. Інакше: Левицький фактично робить те саме діло, яке, по його дурній думці, хотять робити марксисты, себто: пролетаризує масу селянства на користь кулацької меншості. З боку теоретичного він не тільки не є українським націоналом, а, навпаки, робить цілком москвофільське реакційне діло, вороже всякому українству. І се діло робить не сам Левицький, а всі українці, прихильні до російського народництва, котре завжди виходило з думки про московську самобутність і в суті було вороже до всяких національних рухів на користь московської дер-

жавності; дедалі воно робиться все більш реакційним, боронячи допотопні форми життя в ім'я все ті ж самотності, шкідливим по своїм практичним заходам для люду, і коли б українці мали нюх та чуття, то вони не ставали б оборонниками тих антинародних заходів. Ся прихильність до відсталих москвофільських доктрин та відсталих форм ладу московського завжди губили нерозумних українців, як згубили Костомарова та Куліша прихильність до московського православ'я та московської державності; тепер москвофільство українське змінило форму і виявляється в ідеалізуванню московського псевдонародництва, ідеї котрого давно збанкрутували, та в ворожих відносинах до т. з. марксизма. Треба знати, що марксистом у Росії звать всякого, хто не поділяє московських псевдонародницьких ілюзій та сучасного московського шовінізму, хто до купи з В. В. та його спілниками не доходить до реакційних, антинародних висновків з теорії московської богоізбранності, для котрої закони загальнолюдського поступу не писані. Цілком не слушно Д. І. Ф. мішає в одну кашу німецький соціал-демократизм, марксистський догматизм і т. з. російський марксизм, бо се річі зовсім осібні. Тепер все, що тільки єсть у Росії живого, рухливого та працюючого, йде під окликом марксизму, вважайте — під окликом, і треба добре розбирати, чого сі люди хотять, та відрізнити як від заходів марксизму європейського, так і від догматизму щиро наукового. Тоді як московські псевдонародники хотять допотопні форми життя московського живого силком нав'язати усім народностям російським, бо сі допотопні форми, мовляв, найвищі від усяких поступів західноєвропейських; тоді як вони побивають українців у їх національній роботі, бо ся робота, мовляв, розстрілює сили, потрібні «для спільної праці»... т. з. марксисты вимагають насамперед політичної волі та незалежності окремих народностей, бо реальні умови поступу того вимагають, і вказують практичні межі для національної роботи. Якщо українці будуть і далі піддержувати московське псевдонародництво, шовіністичне по своїй природі та реакційне, то тільки на свою голову. Як Ви думаєте? А я готовий битись.

Хочу я послати деякі книжки в дар Наук[овому] Тов[ариству] імені Шевченка,— як се краще зробити? Просто одіслати на заграничний адрес? Напишіть, вдійте

ласку. Чи не знаєте Ви, де проживає тепер д. І. Липа? Мої думки про маркс[истів] і псевдонарод[ників] прочитайте, якщо буде кому, українцям. Бувайте здорові.

Ваш П. Грабовський.

Адрес: Тобольск. Кузнечная ул., д. Себякиной.

80. ДО Б. ГРИНЧЕНКА

Тобольськ, 17 марця [1]900.

Ширий брате! Останній Ваш лист чимало питань викликає, та, на жаль, всього не скажеш за одним заходом. Я також міг би висловитись, що не єсьм ані марксистом, ані народником, але се цілком нічого не пояснює: не про ліберію ходить; не в тім річ, що кобила сива, а як везе; не про масть говоримо, а про конкретну роботу; тож треба і показати, яка се робота. Ви кажете, що у нас є свої окремі, самостійні завдання,— сього я не розумію і не поділяю; на мою думку, се загальник без ніякого змісту, націоналізм без конкретної дійсності. Та нехай буде й так. Ви скажете — просвічувати масу, а я спитаю, в якому напрямі, як і кому; ви скажете — письменство і просвіта на рідній мові, а я знов: про що ми будемо писати, які ідеали ширити? Ви скажете—підняти економічний добробут люду (хоч націоналісти й не дуже-то говорять про се, гадаючи більше про духовний хліб), а я запитаю: що се значить? Піддержувати артіль, домашні промисли, «общину», малювати сільські ідилії та клясти городську цивілізацію чи, може, що інше? Ширити загальнолюдські змагання поміж громадою чи проповідувати, що закони світового поступу не про нас писані, бо ми окрема нація і створені на те, щоб іти своїм самостійним шляхом та ще й других потягти на той шлях, перескочивши через усі культурні здобутки, для нас, мовляв, непотрібні. Таким робом ми й дійдемо до практичного питання: якої праці нам держатись,— тії, що рають марксисты, чи тії, що проповідують народники (я кажу про загальні тенденції доктрин, а не про поодинокі заходи); Ви кажете, що треба виробити щось третє,— добре. Але ми живемо не на небі, а на землі; коли що робимо, то в тому напрямі, який показує нам та або інша тенденція руху, а свої змагання здійснюємо

в міру спроможності, яку дає нам ґрунт. Що ж має для нас бути ґрунтом? Найдошкульніші інтереси мас (люду) чи, може, інтереси самодержавія, православія та пануючої народності? А вся доктрина московського народництва (навіть радикальнішого) веде саме до того, щоб зміцнити пануючу народність. На що нам опертись у своїх змаганнях? На досвід і принципи загальнолюдських поступових рухів та сучасні висновки науки чи, може, на реакційні забаганки московського самобутництва, хоча б воно басувало й під стягом народництва? Українці вибирають останнє, бо як були рабами, так і є,— вибирають те саме, що по своїй суті вороже всяким національним змаганням, вороже поступу часу і дійсним інтересам нижчих станів.

Народники, кажете Ви, не ворожі до українців, але — додаю — і не дуже прихильні. Напишіть побрехеньку — вони згодяться на друк її, а забалакайте про українську науку, школу, вживання мови у всіх справах громадських,— побачите, який вони галас підіймуть; зараз загвалтують про розстрілювання сил, відтягання людей від «єдиної спільної гуртової роботи», себто роботи для Московщини... Хіба не правда? І се впливає з самої суті доктрини. Марксисты не можуть так дивитись хоча б уже через те, що стоять на ґрунті класової боротьби, не признають «неделимых» націй, поки серед них існує антагонізм з погляду інтересів. Що українці піддержують моск[овське] псевдонародництво, то доказ на се можете знайти в їх писаннях; хіба стаття І. Ф. не є таким доказом? А в останній книжці хіба не читали: «в наш час жорстокого марксизму та всякого декадентства не часто можна знайти такого ідеаліста-юнака...» Звичайно, се нісенітниця і безглузде нецтво: прирівняти марксизм до декадентства або вважати ідеалізм незгідним з марксівською доктриною... а хіба мало українців, що лементують отак своїм безкостим язиком та мелють з порожньої голови? В ім'я чого? Все в ім'я тії ж «єдиной, неделимой».

Що артілі Левицького є або фікцією, або в ліпшій випадку спілкою для одержання грошової позики, се доводять не тільки фактичні висліди земських управ та ріжних осіб, а навіть і його власні слова. Хіба, наприклад, можна не реготатись, коли Л[евицький] з пафосом дзвонить на весь світ, що тут або там дві людини з однії

сім'ї склали артіль, і виводить із сього доказ великого артільного духу серед нашого мужицтва? Що він розбиває лоба об московські боги з щирого серця — в сьому я не сумніваюсь, але справа від того не покращає. Що Костомаров і Куліш були православниками (не християнами, а саме православниками) в найгіршому значінні, себто забобонно-обрядовому, то се, на мою думку, не потребує жадних доказів: все їх життя, діяльність і погляди свідчать про се. Кост[омаров] зроду був людиною тихої, консервативної, забобонно-релігійної вдачі і вмер таким. Куліш — людина більш складніша думкою, бачила багато такого, що не бачили інші, ум гострий та критичний, але взагалі прихильник православія та реакціонер з боку громадсько-політичного; до самої смерті він остався певний сьому реакціонерству, а що хапався в запалі від поляків до москалів, а від москалів до поляків, то в сьому не було нічогісінько суперечного: він міняв панів, а як людина непостійна, то робив се частіше, як другі, от і все. Справжній український націоналізм почався з того часу, як українська інтелігенція доросла слідом за другими до думки, що вага не в панах з їх богами, а в народі, що просвіта не в рабському наслідуванні, а в науці та вільній думці... А як ви гадаєте, що проповідують сучасні українці, коли плачуть у своїх псевдоісторичних творах про «віру батьків»? І чого стоїть такий націоналізм? Ну, та цур йому, — знаю, що така розмова ні до чого не доведе. Майте на увазі: не тільки той любить свою країну, хто все захвалює та не зводить з неї зачарованих очей, а також і той, хто часом кляне та ненавидить, як би йому гірко се не було. Важко висловити все в листі, зостануться непорозуміння, — краще кину.

Шевченкових роковин так і не довелось зробити, хоч я й написав замітку про життя та значення його, — сю замітку Ви мусили дістати. Наперши на загальноноруську вагу Ш[евченка] в житті громадському та письменстві, а також на генерала Федоровського, замітку вдалося провести непокаліченою поміж Сціллою та Харібдою невмолимої тутешньої цензури. Тут декому з людей вона сподобалася. Роковин не святкували тому, що як дійшло до діла, то всі злякались, що громада затюкає, бо ніхто не вмів ні вимовити як треба, ні співати, а часу

на попередні заходи вже цілком бракувало. Так і розійшлося ні на чому.

Останній № Ваших виданнів у мене 41, дальш не було. Велике Вам спасибі, що не забуваєте мене; почувваю здавна моральний обов'язок перед Вами, але маю на решті надію, що віддячусь колись при ліпшій годині.

Від цензури я нічого доброго не сподіваюсь для нашого письменства, — се самісінькі ілюзії.

До весни буду жити в Тобольську, а вже з кінцем мая або початком червня подамся деінде: тут і заробітки погані, і повітря для моїх хворих грудей цілком отруйне.

Поки що бувайте здорові, пишть. Широ стискаю Вашу руку.

Ваш П. Граб.

81. ДО РЕДАКЦІЇ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСНИКА»

Тобольськ, 22 цвітня [1900.

До Вп. Редакції «Літ[ературно]-наук[ового] вісника».

Посилаю переспіви з поетів естонських, шведських і вірменських, бажаючи хоч у сіх слабих та блідих переспівах-перекладах знайомити потроху українських читачів з поезією чужомовною, а переважно такою, що у нас ще зовсім не відома.

Лагоджу до друку і незабаром пришлю повний переклад першої збірки Ади Негрі «Fatalité».

Прочитавши, що д. Деген хоче писати в «Л. Н. В.» про Ганну Амброзіус, я додав також 2 переспіви з сеї німецької поетки; дещо з її поезії було у моїх рукописних збірках «Хвиля» та «Вітка».

З великою повагою

П. Грабовський.

82. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 3 серпня 1900 р.

Щирій друже! Дивує мене, що Ви так довго не відповідаєте на мої листи. Або, може, Ви не дістали? Напишіть, вдійте ласку, якнайшвидше, щоб я знав, де Ви, як

і що. Зиму я, мабути, перебуду в Тобольському, так що сміло пишть на старий адрес. Раяли Ви колись мені не дружитися, та я таки не послухав Вашої доброї ради і оце недавнечко одружився з одною тутешньою дівчиною, що була також на засланні, але скінчила присуд,— дівчина така, що ні вона мене, ні я її не зв'яжемо ні в чому. Через те й одружилися. Ну, бувайте здорові, пишть мені хоч коротенько, а то Ви зовсім чомусь замовкли.

В Тобольськ їде трупа Деркача,— про вистави напишу.

Щиро шануючий Вас Павло Грабовський.
Пишть же!

83. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 31 серпня [1900.

Ваш лист, шириий друже, вкупі з книжками прийшов до мене вчора, саме на мої іменини, і дуже мене вразив, а то я й не знав уже, де Ви й що з Вами; велике Вам спасибі, що не забуваєте, хоч Вам тепер, певне, і сутужно, а я ще нічим не зміг Вам віддячитись. Про Вашу пригоду я читав у «Сів[ерному] кур'єрі» та й дуже дивувався, що земляки не вступилися. Чому б Вам не переїхати до Галичини? Там би Ви змогли жити літературним заробітком, не шукаючи «служби». Правда, се було б великою втратою для Російської України, де без Вас зовсім нікому буде працювати, бо патріотів багачко скрізь, а робітників чомусь не чути, але з боку матеріального Вам, може, було б там краще; та хто його знає, чи не було б воно корисніше і для Вашої праці літературної: там література є живою, творчою силою громадського руху, через те змістовна і реалістична, а в нас поставлено її в такі неприродні умови, що вона здається все ще чимсь штучним, вимученим, далеким від інтересів дійсного життя,—наші патріотичні ідеали густо забарвлені шляхетсько-панськими позіханнями на козацький лад (козацької старшини). Ця барва найбільше відбивається в історичних працях, особливо в драмах Старицького, котрий суздальство довів до безглуздя. А в цьому роді пишуть і другі письменники наші, не знаючи інших сюжетів, як казаччина та порожній націоналізм, тоді як галичани (Франко, Бордуляк, Стефаник

і др.) пишуть гірку правду про сьогочасне життя люду, і в тім їх велика заслуга.

Що тичеться марксизму, то я не прихильник марксіського догматизму, як узагалі не прихильник догми та ортодоксії; але я не поділяю тих ілюзій, шкідливих для розвитку мас, що не мають для себе ґрунту ні в житті, ні в науці. Кажучи про ненауковість та безглуздя того світогляду соціологічного, якого держиться «Вістник», я тим самим не кажу про нецтво його співробітників, бо не стільки ми держимося тії або іншої доктрини з мотивів наукових, скільки з поглядів та інтересів класових, слугою котрих робимо завжди й науку. Дивна річ: «Вістник», такий радикальний в справах поверховного націоналізму, заклятий ворог московської реакційної преси, ворожої нашому національному питанню, в справах соціологічних опинився в компанії (невеличкій, але чесній) з «Новым временем», в особі Фаресова, одного з нововременських молодців, котрий, після слів журналу, тільки й міг «спокійно і об'єктивно» (ще б пак «Нов[ое] время» та «Мос[ковские] вед[омости]» не оцінили спокійно та об'єктивно!) оцінити славнозвісні заходи д. Левицького і брошуру котрого «Народники и марксисты» «Вістник» рекомендує читачам; а се, як відомо, така брошура, що про неї сором серйозно й балакати. Щоб бути послідовним співробітником «Вістника» треба б було поєднатись з «Нов[ым] врем[енем]» і в справі національних питань, бо се питання найбільше соціологічне. Цим я хочу тільки сказати, на якому хиткому ґрунті стоять українці в «компанії» з д. д. Фаресовими!

Питаєте Ви мене, як я перекладаю вірші — з першотворів чи ні? Всяко буває. Найбільше так: товариші, що добре знають усякі мови, перекладали мені букваль-но, а я з тих перекладів робив свої віршовані. Крім того, я виписував чимало книжок по історії літератури різних народів, читав чимало статей про поезію чужосторонню і в тих творах чимало находив дословних прозових перекладів, котрими й користувався. Так переклав я найбільшу частину віршів. Бувало й так, що англійські вірші я перекладав з німецького, грузинські з польського і пр. Якщо доводилося перекладати з віршованих московських перекладів, то я звичайно мав перед собою кілька різних перекладів, котрі порівнював. З чеської, сербської та болгарської мови, що мав

у руках, перекладав з первотворів, з польської — все. В кожному творі для мене мають вагу головна думка та загальний характер, дрібниці мені — ніщо, бо я не антикварій, через те вважаю такий спосіб роботи цілком можливим, аби добра була робота. Жуковський, як звісно, переклав «Одіссею» не з грецького, а з німецького; Мінаєв більшу частину своїх перекладів робив з прозових, що йому постачали за плату студенти. Аду Негрі перекладаю з первотвору, але спочатку, поки не мав оригінала, кілька віршів переклав з прозових перекладів; деякі з них я поперекладав знову, уже з первотвору, всі останні також буду знову перекладати.

Перекладів у мене зібралося чимало, між іншим з літератур, мало у нас відомих, — вірменської, мадьярської, грузинської, шведської, фінської, естонської, а також ріжних слов'янських. На жаль, тільки мені доводиться працювати самому, ні з ким порадитись, нікому прочитати, щоб послухати, що скажуть добрі люди, і покористуватись їх увагами. От сього мені найбільше бракує. Перекладати мені легко, і сії праці я не думаю кидати й надалі; давно вже в мене ворухиться думка написати для українців хоч коротеньку історію поезії світової, та не саму історію, а щоб були і переклади з усіх більш або менш видатніших авторів.

В останньому часі мало доводилось працювати, бо службова робота цілком знесилоє.

«Вік» я бачив і читав; знайшовши оповістку про сю книжку в київських часописах, я порадив виписати її до тутешньої місцевої книгарні, так її й виписано; власної поки не маю, але згодом випишу. Пошлю рецензію в «Сев[ерный] курьер» або «Жизнь». В «Сев[ерный] кур[ьер]» я послав якось статейку про книжку д. Василевського «Современная Галиция» та послав не на ім'я редакції, а на ім'я одного з співробітників, а він саме виїхав учитись за границю, так моя статейка й пропала. От і пиши.

В Тобольському тепер дає вистави українська трупа Деркача (сам він помер у Томському); грають не дуже гарно. Про це напишу до «Л[ітературно]-н[аукового] вістника».

Бувайте здорові, щиро стискаю вашу руку.

Ваш Павло Грабовський.

Р. С. Чи Ви читали в «Л. Н. В.» мій переклад Борнсової кантати «Старчача гульня»? Як він Вам сподобався? Чи вдався він мені, на Вашу думку? Напишіть, я б хотів се знати. П. Гр.

Кілька книжок «Київ[ської] стар[ини]» за 1899 р. у мене було; прочитав я, між іншим, «Оборону Буші» Старицького та «Понад Дніпром» Карпенка-Карого. «Оборона» для читача з виробленим світоглядом річ дуже смішна, а для людини ще не виробленої просто шкідлива, бо може забити голову патріотичними дурницями; «Понад Дніпром» дивує читача дитинячим розв'язанням складних громадських питань та недотепною фігурою укр[аїнського] народовця, такого дурного, що від його відхрестяться і найдурніші московські народники; велика шкода, що такий поважний сюжет та так автор понівечив.

84. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 6 січня 1901 р.

З новим роком, дорогий брате! Бажаю Вам більш світлих надій на нашу рідну будучину, ніж досі, і тих самих сил, які Ви для неї до сього часу покладали. Багато де в чому я б, може, не згодився з Вами, але високо ціню і шаную Вашу корисну безупинну працю і дуже жалкую, що сам не здужаю так енергично працювати: і сил нема, і обставини потроху шкодять. Лист Ваш дійшов до мене ще перед різдвом; мені захотілось відповісти Вам докладненько, я й не відповів зараз, а потім захворав і нічого не міг робити. Груді у мене болять безперестанно, ходити важко, а до того, прикинулася на якийсь час ще й інфлюенція. Питаєте, як я живу і де служу. Живу на 25 карбованців у місяць, котрі дістаю за складання книжок до друку про тутешні ветеринарні справи; робота канцелярська, нудна,— як посиджу півдня, то цілком трачу сили, увечері не здужаю взятись до пера. Ця недуга зовсім доводить мене до розпуки, бо я ніколи не гадав жити для того тільки, щоб було що їсти та пити, а тепер моє життя обмежилось саме на тому. Найти кращу роботу тут важко, особливо мені, людині, що позбавлена прав. Та я й не гадаю надовго оставатись у Тобольському, хіба до весни,— тутешній сирий клімат дуже нівечить моє здоров'я. А щоб виїхати, то доводиться з 25 карбованців одкладувати на дорогу, бо, крім сього заробітку, нічогосінько більш не маю. Тільки моя звичка до злиденного життя, набута довгими роками тюрми та заслання, рятує мене від злиднів, довгів та безнадійності. При всьому тому мені доводиться ще виписувати й книжки, і все з тих 25 карб.; та й то я почав діставати їх не дуже давно, а спочатку впротягу цілого року мав тільки 20 на місяць. Часом спадає на

думку: чи не було б краще в Галичині? Як згадаю про свою хоробливість, що, може, не доведеться й дожити до повного визволу (ще більш 5 літ), що сил до роботи стає все менше й менше, то тільки єдине бажання, єдина надія підтримує та зміцнює мене: се — хоч перед смертю побачити Галичину, подивитись, що там і як робиться, побачитись з тими людьми, що працюють на рідній ниві, а тоді б не жалкував, здається, хоть би й умерти. Та чи справдиться ся надія, чи знов «одурить, осміє, морозом очі окує», як багацько інших,— хто його знає,— останнє певніше. Те, що я пишу до Вас, се — не вислів хвильового настрою, що збіжить і пройде; ні, се звичайні мої думки і клопоти.

Я ніколи не казав Вам і не скажу, що не треба писати про козаччину; навпаки, треба і дуже треба, бо в нас не сказано ще правдивого слова про се історичне явище; треба тільки одкинути той туман, химери та нісенітниці, якими наші письменники обмальовують колишню й сучасну Україну. Про козаччину у нас пишуть так, як писали 100 літ тому назад, як велить традиція, а не висліди науки про еволюцію громадських рухів. Найбільшою з нісенітниць є та, буцім Україна була колись єдиним неподільним тілом з погляду національних інтересів і змагань, як хочять запевнити наші псевдопатріоти,— такої України ніколи не існувало і не існує. В уяві наших істориків, а особливо повістарів та драматургів, Україна як була, так і є абстракцією, вигаданою з голови та щирих, хоч і не розумних, зітхань; сю абстракцію витворив у нас на Україні шляхетський (дворянський) патріотизм — реальний (з погляду потреб пануючих станів) і книжковий (з погляду ідей), однако шкідливий як правдивій національно-українській справі, так, може, ще більше — пекучим інтересам народних мас. Другою нісенітницею є те, буцім Україна (знов-таки якась фікція, коли брати її цілу) боролася з ворогами за «віру батьків» та «волю рідного краю»; такі «благоглупости» писалися на знаменах верховодами та політичними інтриган[ан]ами, бо ніколи ті, що б'ються із-за якогось шматка, не скажуть, що вони б'ються саме з-за шматка, а наговорять «великих слів велику силу»,— така думка, що нерозумне потомство так зразу й повірить їм; се звичайний хід історії. Ніколи Україна не боролася ні за який свідомий загальноукраїнський ідеал,

і ніколи не існувало свідомого загальноукр[аїнського] патріотизму, бо ніколи інтереси і потреби різних станів української людності не були однакові, а навпаки, ворогували між собою, і казати про якусь цілокупну Україну, про її боротьбу за долю рідного краю — значить завдавати брехню свідомо чи несвідомо. Всяк боровся тільки за себе, за свою «долю», себто інтереси, і змагався використати силу і «патріотизм» підлеглих станів для задоволення тих інтересів. Не за віру батьків і не за «неньку Україну» боролось високе укр[аїнське] шляхетство, а за панування свого стану на Україні, і змагалось вирвати те панування з рук поляків і інших «ворогів»; не за Україну, а за свої «привілеї» боролось і козацтво, що виїжджало на шиях поспільства і з презирством на його дивилося; не за Україну боролись верховодячі сфери духовенства укр[аїнського], боронячи самостійність укр[аїнської] церкви, а за своє панування в тій церкві; вони через се хилилися й до Польщі, бо католицька Польща більш забезпечувала їм ту самостійність панування, ніж православна Москва, під владою котрої вони боялися грати другорядну роль, як се потім і сталось; через се ж саме просте духовенство і ченці, не дуже забезпечені матеріально, залежні від вищої ієрархії, більш опановані як пануючі, горнулися до московського православія та білого царя, бо рахували на панську ласку і підвищення свого стану, котрих їм важко було здобути під польським або яким іншим владінням; так саме тягло до православія та білого царя і все поспільство, котре не знало супкою серед козацької зав'рюхи, а грало роль гарматного м'яса в руках всіх станів, що були над ним, боролось за привілеї тих станів, вічно горіло в пекельному огні і вічно бідувало, а як підіймалось гайдамацькими загонами, так не проти Польщі, а взагалі проти утисків та винуватців соціального гніту, з якого б коліна—польського чи українського—вони не походили. Наші письменники дуже легко розв'язують се питання, зачислюючи декого з історичних укр[аїнських] діячів до «зрадників», «перевертнів» тощо, гадаючи тим способом побороти всі істор[ичні] непорозуміння та приписуючи зраді окремих осіб, в ліпшій разі — партій, всю вагу складних соціальних подій. Не в зраді тут річ,— се дурниця і більш нічого; вага в суперечності станових ін-

тересів, в тім, що кожен стан тяг в інший бік і намагався, коли мав силу, потягти в той бік і всіх других,— кожен стан таким робом робився зрадником супроти іншого, а се саме зводить питання про зраду ad absurdum; панувала «українська» ідея того стану, який мав під той або інший час більше сили використати другі стани в ім'я своїх власних інтересів. Українське шляхетство ближче стояло по своїм змаганням, матеріальним і духовним потребам до шляхетства польського, більш було споріднене з ним, ніж з укр[аїнським] поспільством, з котрим у його не було нічого спільного, крім залежності, що становила привілеї однієї частини українців супроти другої. За ці привілеї бились укр[аїнські] пануючі верстви з польськими або московськими, боролись за владіння хлопами, маєтками та властю, а зовсім не за волю батьківщини або віру. І «воля» і «віра батьків» у кожного стану були свої і виявлялись ні в чому іншому, як у реальних життєвих потребах, за котрі тільки і йшла боротьба. А «ненька Україна» була ні чим іншим, як лиш гаслом, під окликом котрого пануючі верстви гріли собі руки. Сказати, що український шляхтич, ієрарх або козак прямував до її ж самої цілі, як і посполитий, що всі вони були перейняті одними думками і змаганнями, однаково боролись за укр[аїнську] ідею,— значить тишити і себе, і читачів казками, зажмурювати очі на події справжнього життя, затуляти уха на голос науки і розуму. А наші письменники так і пишуть, напихаючи голови туманом, котрого і так уже доволі. От коли б вони показали нам не абстрактне козацтво, а таке, яким воно справді було, з його реальними інтересами та змаганнями, кинули пустословіє про віру батьків та волю неньки України, спустили козака, як і всякого іншого українця, з неба додолу,— то се було б справді корисне діло, котре можна б назвати і національним, і патріотичним; а той «патріотизм», що вертиться на фразях та повторює старі нісенітниці, хоча б він був і надто діяльний, все ж останеться «порожнім» і шкідливим для нашого національного розвитку. Ті ж самі погляди на Україну панують в значній мірі і в наших творах, навіть реалістичних, про сучасне життя, не кажучи вже про те, що всі вони не обходяться без кохання, котре описується звичайно так, як описував Карамзін закоха-

них панночок, себто так, як люди ніколи справді не кохаються. Сим грішать, між іншим, наприклад, твори Кропивницького, не кажучи вже про менш талановитих наших письменників. З цього погляду я й ставлю твори галицьких белетристів (Стефаник, Франко, Бордуляк і др.) вище від українських.

Сим разом будьте здорові, пишіть.

Щиро стискаю Вашу руку. П. Грабовський.

86. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 20 цвітня 1901 р.

На Ваш лист, дорогий Брате, одпишу іншим разом, а поки що посилаю два віршики для альманаху, котрим товариство хоче пошанувати пам'ять Кулішеву. Якщо завважите потрібним, то можете зробити такі виправки:

1-й вірш

Не зруйнують, не заступлять
Помилки та зики...

(себто помилки Куліша, а зики його ворогів).
Можна виправити так:

Не зруйнують, не заступлять
Помилки великі...

2-й вірш

Тільки часом лящав соловейко...

.....*

Кликав панну з нудьги в холодок...

Сі 4 стрічки можна зовсім викинути, — буде, здається, краще; здаюсь на Ваш суд або на суд Редакційного Комітета.

З великим ушанованням П. Грабовський.

* Крапки поставлені П. Грабовським замість двох пропущених рядків. (Ред.).

86. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 3-го серпня 1901 р.

Любий брате! Не писав до Вас довго та й сим разом пишу небагацько. Може, спитаєте: через що? Через те, що сумую і ніякого викруту не бачу. Пропадають сили душі і тіла; працювати не стає ні часу, ні снаги. Ні, не можна робити путнього діла, сидючи тут; не можна зберегти живих зв'язків з людьми; не можна йти з життям поруч, а не то що попереду... Таке життя — не життя, така робота — не вдоволяє вона й трохи. Живеш, щоб їсти та пити — більш нічого; відчувати се і розумом розмірковувати — пекельна мука. А відсіль не вирватись... Як на те й «Літературно-науковий вістник» перестав приходити — з маю не було. Чи не заборонили його часом? Напишіть мені — будьте ласкаві, щоб я знав, що й як. Щиро подякую. З сим будьте здорові та не забувайте зовсім.

Здавен прихильний до Вас

Павло Грабовський.

P. S. Не дуже давно у мене народився син, і дружина моя, шануючи Вас, назвала Борисом; малесеньке, а все всміхається; та й се мене якось не радує, болить душа без «святої волі, братерства братнього», а де їх взяти? Не знаю чому, а ніколи ще я не вмирав за Україною так, як зараз; може, літа тут виною, а, може, й те, що занадто втомився, бо «сподівання мої всі даремні були» і нічого світлого мені не лишили.

П. Грабовський.

87. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 8 вересня 1901 р.

Спасибі Вам, любий брате, за Вашого листа, що мене розважив і порадував. Не нарікаю на свою долю, але не маю підстави також в рожевих барвах малювати будущину через те, що здоров'я моє не дуже добре: вистачить у мене моральних сил діждати кращого життя, та мало надії на те, щоб вистачило сил фізичних. От я й міркую: жити мені, може, не довго, то як би зробити по

такому, щоб прожити з найбільшою користю для себе і людей? Не можна мені рівнятися до Шевченка, бо то людина великої вдачі та геніального таланту, а я людина слаба з усіх боків; та й Шевченків талан, дарма що такий надзвичайний, неволя понівечила: в творах його, писаних на засланні, на мою думку, більш римованої прози, ніж колишньої поезії; вони далеко слабші від попередніх зразків його геніальної творчості. Починаючи з 1882 року я всього кілька місяців прожив на волі, а се могло убити і не таку ледачу силу, як у мене. Ви кажете, що я знаю свій термін; а хіба від сього легше? П'ять літ... а як їх передихати? Та й потім не буде волі справдешньої. На своє матеріальне становище, на злидні я ніколи також не нарікав і не нарікаю. Зрозумійте мене: мені сумно від того, що життя звелось на саме добування шматка хліба та залатування злиднів, а цілком не дає нічого для душі, мало зоставляє часу для роботи літературної та ще й так знесилює, що відбирає остатню снагу. Для діяльності, якою б вона не була, потрібні обставини та відповідний осередок, потрібне товариство та вияви громадських, ґрунтових почувань, а в мене сього ніколи не бувало. Я знаю, що читачі українці шанують мене більше, ніж я навіть того заслужив, а се обов'язує мене до енергічнішої праці, на яку все менше й менше відчуваю сил. Всі такі думки турбують мене — і гірко робиться на душі.

Відповідаю на Ваші питання:

- а) «Киев[ской] старини» не відбираю.
- б) Видання «Благотв[орительного] общества» мені не висилаються, але я маю їх, бо виписав з Києва.
- в) Київські видання, а також і деякі інші вислав мені, спасибі йому, д. Є., дещо з того я виписав з книгарні «Київ[ської]-стар[ини]» сам.
- г) «Из уст народа» дістав, як і другі видання Ваші, — велике Вам спасибі. Вірші послав тільки про Куліша через те, що не так зрозумів Вас. Думав, що тільки про Куліша по програмі можна писати.

Прозою зараз у мене нема нічого готового, але я почну писати і посилати до «Київ[ської] стар[ини]» ту хроніку життя, про котру якимось нагадував Вам, що хочу скласти.

Хочеться мені також пустити в світ повне видання своїх творів; як Вам здається, чи знайшовся б видавець

на сі твори у нас на Україні або Галичині і чи стала б їх громада купувати? У мене чимало є перекладів з різних чужосторонніх поетів, а російська цензура може їх не пустити до друку; чи можна б, на Вашу думку, друкувати їх, не називаючи авторів зокрема, а назвавши взагалі перекладами або переспівами, як се робиться часто і в російській літературі?..

14 грудня. Як бачите, лист мій, написаний до Вас 8 вересня, пролежав у мене до 14 жовтня. Причиною тому якась утома та смуток на душі, що роблять з мене не знать що. Тим часом дістав Вашу повість «Серед тем[ної] ночі», щиро дякую. Прочитав з замилуванням, бо написали її Ви гарною мовою, майстерно та цікаво; мені здається, що селяни будуть читати залюбки. Але з деякими думками Вашими про вплив міста на село, солдатства на мужиків і т. ін. цілком не згоджуюсь; та нехай про се побалакаємо іншим разом.

Сповняючи Ваше прохання, посилаю Вам свою автобіографію.

Родився я 1864 року в Охтирському повіті, Харківської губернії. Батько мій був паламарем у слободі, занедужав на сухоти і помер у молодому віці, лишивши п'ятеро дітей; то жили вбого, а то стало ще гірше. Мені було всього вісім літ, і я ходив до школи; вчив дякон і вчив погано. По десятому році мати віддала мене до Охтирської бурси, де я перебув п'ять літ і спочатку не мав великого нахилу до науки, бо вчитель-піп відбивав усяку охоту вчитись: він приїхав з якоїсь великоруської губернії, ні слова не розумів по-нашому, сміявся з нас, яко українців, і всіх поділив на два табори — коханців, з котрими поводився ласкаво, і нелюбих, до котрих був суворий і несправедливий; я належав до останніх і був певний, що після екзамену мене виженуть. Одначе якимсь чудом мене не вигнали; я почав учитись і в 1879 р. перейшов до Харківської семінарії. Хлопцем я любив читати казки та життя святих, а в бурсі — про римських та грецьких мудраків; знайомість з українською словесністю почалася з пісень та побрехеньок, що оповідалися та записувались серед бурсацького товариства. Чимало пісень я знав також від матері, що завжди їх співала, а казок переслухав від бабусі таку силу, що навіть потім не доводилось читати; між іншим, вона оповідала багацько про попів і духовних, про попів і наймитів, попів

і циган тощо; в етнографічних збірниках тих казок мені не доводилось знаходити. Крім мертвої науки, бурса нічого мені не дала; мені дуже припала до серця латинська мова, але не бурса зацікавила мене тією мовою: мені любо було перекладати оповідання про славетні вчинки стародавніх героїв, через те й латина сподобалась. Книжки до читання я купував на базарі або брав у товаришів, що випадком добували у знайомих. Про московську і світову літературу я узнав уже в семінарії. Професор словесності радив нам читати якомога більше взірців і все гарні речі, а прочитавши писати про кожну книжку критичний осуд. Се було дуже добре і найбільше впливало на наш розвиток. В семінарії я пробув 4 роки, не раз хотів кидати, але не мав на се «повних літ», і перед різдвом 1882 р. був арештований з забороненими книжками та деякими іншими речами; мені було тоді всього 18 літ. Змолоду я був трохи химерної вдачі, смиренної, хоч і запальної, легко переймався жалем та товариським почуттям, не любив заводитись та грати з хлопцями, а як підріс трохи — так мене тягло до всього надзвичайного та романтичного, і мені хотілось прийняти муки за Христа. Згодом заворушились у голові інші думки, мені хотілося вже піти на муки не за Христа, а «за народ», і те бажання цілком опанувало мною. Се була якась невідхильна потреба серця, котру, як Ви знаєте, відчувала вся російська молодь того часу. Я був ще в бурсі, як звістки про той громадський рух зацікавили мене своєю таємністю, а люди — героїзмом. 83 і 84-й роки я прожив на селі під поліційним доглядом, дуже бідував і не мав роботи. Весною 85-го року знов вернувся до Харкова, писав до часописів, а восени мене узяли в солдати. Служив у Валках, Хар[ківської] губ[ернії]. Тут мене збирались надати до суду за образу словами офіцера, але від головного штабу надійшла бумага послати мене до Ташкента, яко людину політично ненадійну, і послали. 1886 р. мене арештували в Оренбурзі і привезли назад у Харків, де вже сиділо по тюрмах чимале товариство за належність до партії «Чорного переділу». 1888 р. я був зісланий адміністративним порядком в Балаганськ, Іркутської губ., на 5 літ, але прожив там всього один рік. 1889 р. скоїлась Якутська різанина; ми, балаганці, відпечатали з цього поводу протест, т. з. «Русскому Правительству», і, підписавшись, розі-

слали по всіх усядах, щоб скрізь знали, що таке скоїлось. Нас засудили в каторгу — такий був присуд іркутського суду, але сенат, після заборони Спасовича, прохав царя виректи нам місце * каторги поселеніє і запакувати якомога найдальше; се через те, що ми довго сиділи в тюрмі, бо справа тяглась цілих 3½ роки, — один з товаришів зійшов з ума і вмер. (Про се дивіться VII том творів Спасовича). Мене з товаришами заслали на Вілюю, де колись держали Чернишевського; через 6 літ пустили до Якутська, а ще через 2 роки до Тобольського, бо я скінчив поселення і вписався до міщанської громади у г. Барнаулі, Томської губ.

З іркутської тюрми я почав посилати до галицьких часописів вірші і дещо прозою, а також листуватись з укр[аїнськими] писателями. Перший відповів мені і виявив співчуття д. Франко; його прихильні відзиви надали мені сили писати й далш. Твори свої я друкував у «Зорі», «Народі», «Правді», «Житі і слові», «Дзвінку», «Л.-Н. Вістнику» і деяких інших виданнях. Підписувався спочатку псевдонімами: Панько, Харько Воля, Харько Вець, Павло Журба, а, може, ще як — не тямлю. Тепер пишу мало, бо не стає часу за службою та хворанням: хто з лікарів каже, що в мене вада серця, а хто — що «oedema pulmonum»; дуже болять груди, ледве здужаю ходити. Замірів багацько, та крила обтято. Одного б ще бажав — перед смертю побачити Україну та українців; коли б се сталося, то мені, певно, здалось би, що се не дійсність, а казка... Се було б нагородою за довгі літа неволі... А, може, не доведеться вже побачити України, як не побачив матері, що вмерла 2 роки перед сим.

Не знаю, чи такої автобіографії Вам треба було, як я написав; дещо про мое життя було в «Л.-Н. Вістнику» за 1899 рік, книжка IV. Про що саме Ви хотіли писати? Коли б знав, чого саме Вам треба, про те б більше й розказував. Як подивлюсь я на своє життя від початку, так не було в йому нічогісінько майже світлого, крім важкої праці, злиднів, хвороб та пропаданя серед жорстоких, запеклих людей, серед нелюдських та катівських громадських обставин. Знесилено мое тіло, пошматовано душу, а за що, кому на користь? І от тиняюсь, скидаю-

* Місце — замість.

чись швидше на тінь людини, ніж на людину, і ждучи того слушного часу, щоб, побачивши Україну, сказати: «Нині отпускаєш!» Горем та злиднями почалося моє життя, горем та злиднями й скінчиться. Але не треба мені світових заман та ласощів, аби тільки дали спромогу працювати для рідного краю, присвятити йому ті слабі сили, які ще осталися в моїм покаліченім та понівеченім тілі. Не дають і не дадуть... Отак я живу, любий брате, і такий маю вигляд на будуще.

Ваш щиро прихильний Павло Грабовський.

Р. С. Пишіть не гаючись; вибачте, що я так відповів пізно.

П. Граб.

1902

88. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 3 лютого 1902 р.

Вибачайте, дорогий та любий брате, за довгу мовчанку. Вашого листа з додатком «Листовні» відібрав я тижднів зо два тому назад і того ж часу хотів Вам відписувати; але на другий день прийшли гроші, і я спинився. Велике Вам спасибі за Вашу прихильність до мене, але мені було якось соромно відбирати ті гроші, що були для мене цілком несподіванкою: про заходи жінки я нічого сінько не знав і ніколи не мав гадки турбувати людей такими просьбами. Трохи згодом надійшла і дальша грошова посылка. Щиро дякую Вам за ласку та піклування, та тільки не знаю, що почати. Моє здоров'я справді дуже погане: після різдва я пролежав два тижні і досі не виходжу далеко двора, не буваю навіть на службі, — ходити не здужаю. Лікарі сказали, що в мене хронічний перикардит і що зовсімвилічитись уже не можна. Після такого присуду я й міркую: що робити? Поїхати на місяць-два на кумис? Але яка з того вийде користь? Ніякої. Тільки гроші пропадуть. Кинути службу та пожити якийсь час на селі, віддихаючи? Знов дурниця, бо так жити нудно, та й служби кинути не можна. Сісти за укр[аїнську]прозу, так чи оплатиться вона хоч настільки, як мені платять за службу, і чи зможу я прожити на той заробіток? А треба б рублів 40—50 на місяць. Переїхати в друге місце, наприклад, Іркутськ? Але відтіть мене можуть незабаром вигнати, бо генер[ал]-губ[ернатор] не дає дозволу там жити; хіба як-небудь крадькома. Крім того, життя там дуже дороге, то щоб дістати добрий заробіток, треба буде цілісінький день працювати або й того гірш. Єсть у мене ще одна думка: до повного зволу мені осталося ще більш чотирьох років, а тоді можна буде жити в Росії (звичайно, не скрізь); та тільки чи діждусь я того часу? Певної надії нема. Хвороба

душить мене щодалі гірш; не здужаю навіть спати лежачи, а більш сиджу на ліжку. А мені хоч перед смертю хотілось би побачити рідну країну та декого з братерства. От я й гадаю: чи не чкурнуть мені на який місяць, подивитись та й назад вернути? Як на Вашу думку? Прирайте мені, куди кинутись, що діяти, бо Вам збоку, може, воно видніш. А я послухаю Вашої ради, бо певен, що лихого не прирасте нічого. Що-небудь весною треба робити, бо службу й так доведеться, мабуть, кинути через заходи деяких людців, котрим я на заваді.

З «Кобзою» попробую вдатись до д. Є. Він, спасибі йому, посилає мені київські видання; маю «Люборазцьких», «Повісті Шевч[енка]», твори Кримського, Левицького і деякі інші. Прислали мені 2 книжки «Левади»: Х з того року і I, на сей рік; з Києва відібрав також і книжку «Київ[ської] старини». З нетерплячкою дожидаюся «Віку».

Ваша нова повість («Зінько Сиваш»), наперед скажу, мусить вийти слаба з боку громадсько-ідейного: на селі нема позитивних типів, які б виробилися серед селянства та під впливом самої селянської культури, бо й культури такої у нас ще не було; позитивний селянський тип — се тип людини з дуже обмеженим світоглядом, несвідомий представник жорстокої зоологічної правди, — тип запеклого індивідуаліста в найгіршому значенні сього слова. У городського «босняка»-пролетарія можна часом відшукати божу іскру людяності, заронену в черстве серце городським життям, але шкода шу:ати такої іскри на селі, де, з одного боку, покора та рабство, а з другого — здирство та святобожність; і чим далш село від «шкідливого» впливу города, тим гірше лютують здирці, тим більше серед селян людожерства і святобожності. Селянство — ся нерухома, прикута до землі маса — довго ще буде сидіти сидячки і розбивати о свої голови широко людські змагання та надії. Не винувате в сьому селянство, але й ідеалізувати його, проте, нема ніяких підстав.

Перекладати який-небудь великий поетичний твір я б узявся, але який? Не знаю добре, що у нас перекладено, що ні. З якої ради у Вас був трус?

Бувайте здорові, широко обнімаю Вас; пишть.

Ваш Павло Грабовський.

Тобольськ, 16 марця 1902 р.

Дорогий та любий Брате! Всі ваші триста карбованців дійшли, — велике Вам спасибі за поміч та піклування. Праця моя в «Л.-Н. Вістнику» цілком була припадкова і зовсім не стоїть тих грошей, але я маю надію одужати і віддячитись всім за братерську ласку та прихильність. Здоров'я моє поки ще не поліпшало, ходити важко, та незабаром полегшає, аби лиш прийшла весна. Служби я не кинув, бо не можна ще кинути, але не ходжу до канцелярії, працюю дома. Потеплішає — почну ходити. Куди подамся весною — сам ще не знаю: і там, і тут — скрізь погано.

Дістав другу книжку «Київ[ської] старини» і прочитав початок Вашої нової повісті. Вибачайте, що буду казати правду. Повість не скрізь робить однакове вражіння: там, де Ви малюєте правдиве сільське життя і виводите правдиві типи селян, нічого не підмальовуючи, виявляється звичайний Ваш художницький хист; читається легко, навіть з захватом; тут Ви цілком опанували темою, — і люди, як живі, встають перед очима в читача. Таке вражіння роблять «Чорна Хмара» і «Громада» (ся глава написана дуже гарно). Але зовсім інакше виходить там, де Ви малюєте життєві картини і людей не так, як вони справді єсть, а ідеалізуючи, бажаючи, щоб вони були такими: через те малювання виходить якимсь блідним, мертвим і читається важко, як усе «сочинене». От хоча б «Зінько» (II глава), се не жива людина з тіла та кісток, а якась абстракція без типових виразних рисів. На сторінці 241-й Ви з великим сентименталізмом малюєте сільську ідилію: на селі (чи на полі коло села — однаковінько), по-Вашому, все таке гарне, радісне, веселе... і небо сміється, і поле сміється, і сміється щастя... жити на світі легко... на світі багато щастя... хочеться жити й працювати, робити щось гарне, як поля красні... Ще раз вибачайте, любий брате, а тільки се — не почування селянина, а наївні маріння інтелігентного городянина, що наглітається міського порошу, напрацюється в чотирьох стінах серед задухи та загального отупіння і рад вирватись на вільне повітря, на дивостепів та піль, відітхнути і тілом, і душею. Не диво, що в його змученій уяві село малюється якимсь раєм супро-

ти города, поля здаються золотистими, або красними, або ще якимись...

А подивися та спитай,
Що діється у тому раї...

Мені частіше ввижались, наприклад, такі картини (і весною, і восени): надворі мряка і дуже холодно; небо похмуре та заплакане, а з його безперестанку сіє дрібний уїдлиний дощ і не лишає ні кістки, ні рубця сухого; навкруги — калюжі та грязюка, що глянути страшно; по тій ріллі-грязюці, ледве витягаючи ноги, з ранку до ночі мордується людина — не людина, а швидше постать людини, чорна, обідрана, промокла, з тупим або жалібним поглядом; поганенька сухоребра шкапа не здужає тягти соху (роблену ще за Адама), то він подужче налягає на неї грудьми, та щось мало пособляється... А прийде косовиця, жнива... Се ідилії більш звичайні, ніж ті, що Ви малюєте. Мимохіть, однак, Ви побиваєте самого себе: Ваша повість доводить, що село держить людину у темноті та рабстві, дає тільки глитаїв та безсердечних звірюк, що інші типи та інші думки починають з'являтися на селі під впливом освіти та громадських почувань, що йдуть з городу, саме ж село не то що не виробляє ніякого загальнопоступового руху, а навіть поборює найменший вияв сього руху, — і мені здається, що в дальших главах Вашої повісті чимало буде на се доказів: варварське село поглине носителя городських думок — Зінька, — проковтне, з'їсть — і не скривиться, а з рего-том та жорстокістю, що тільки на селі можна побачити. Правдивих проводирів поступової думки село ніколи не давало і не могло дати; село завжди застоювало те, що «велось з діда-прадіда», себто — нерухомість і думки, і життя. Однобічність та буквоїдство селянського сек-тярства дало нам яскравий зразок повного знесилля до-морослої думки, мало керованої або й зовсім не керо-ваної просвітно-культурними городськими думками та змаганнями. Зінькове товариство читає Оуена і переймає-ться його співчуттям до простого люду, — як би Ви не зневажували здобутків городської культури, а се — ні що інше, як культурний вплив города на село. Річ тіль-ки в тому, і се дуже велика шкода, що 1) село мало ще наблизилось до города; 2) село через свою темноту та малокультурність переймає з городу гірші боки куль-

турних здобутків, бо вони рідніші селянству, ніж прав-дива культура; але в міру того, як село буде робиться городом в значенні загальнопросвітному, воно перейма-тиметься й кращими думками та почуваннями... Оттаке моє пересвідчення.

Ви колись писали, що М. В. Рклицький живе в Чер-нігові; чи не пробували Ви притягти його до української праці літературної? Він має кебету до писання і вміє писати з україн[ським] гумором, до того, добре знає життя нашого духовенства; він читав мені навіть де-які оповідання, писані московською мовою, з украї-нськими розмовами. Хоч він і «общерус», а до пи-сьменства нашого його, на мою думку, можна б навер-нути...

От трохи видужаю, покінчу деякі службові обов'язки і розпочну широке оповідання для «Київської старини»; се буде історія сучасної людини з добрими поривання-ми, а гіркою долею, історія нівечення сил та людської душі і т. ін. Першу частину думаю присвятити спогадам сільського, бурсацького та семінарського життя, щоб вона могла мати й окрему цільність. Питання про школу тепер саме на часі, аби тільки дощастило мені справи-тись з темою.

Коли б мені вказали який поетичний твір, що на укр[аїнську] мову ще не перекладено, а треба перекла-сти, я б узявся до праці; якщо з мови, мені невідомої, то я б місяців поклав би на вивчення тії мови, а потім би почав перекладати: з шведської, норвезької чи якої іншої.

З сим будьте здорові. Обіймаю Вас по-братерсько-му. Пишіть.

Ваш Павло Грабовський.

90. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 19 марця 1902 р.

Написав до Вас листа, та не мав нагоди здати на пошту, а тим часом наспів новий лист від Вас. Добре, що Ви надумали переїхати в Київ, там, певно, ширша дорога, та тільки чи не загинуть у Чернігові з Вашим

переїздом всякі заходи коло праці української? Видавництво книжок, мабути, спиниться або буде подавати дуже слабкі ознаки життя, як по інших містах українських. Та й мені, власно, буде гірше: скінчивши тутешнє пробування, я міркував опануватись у Чернігові, щоб ближче до Вас, а в Києві жити мені не дозволять. Тішить мене, однак, те, що для Вас властиво і для письменства україн[ського] переїзд Ваш та життя в більш культурному центрі матимуть ліпші наслідки, ніж пробування в Чернігові. Був би я на Україні, так, певно, працював би більш,—гуртова робота давала б і сил, і заохоти. Аби лиш дожити.

Ще кілька слів про село. Я не кажу, що на селі немає путящих людей; єсть там деякі одиниці, бо де ж їх немає? Але тільки одиниці... Селянин, як і всяка інша людина, так саме здатний до просвіти та поступу, та, на жаль, селянські обставини поки що зовсім не сприяють ні просвіті, ні поступові,—не сприяють навіть так, як сприяє город; через те типовий селянин (не висмок, а справді типовий) і з боку загальнолюдського, і з боку громадського є тип наскрізь негативний. Єсть на селі, кажете Ви, «початки — ще й дуже цікаві — нового, ліпшого...» Цілком згоджуюсь, бо знаю, що се правда: єсть початки, але вони виробилися не на селі, а прийшли з городу і прийнялись серед селянства, бо село не здужало їх побороти. І в городі погано, і на селі не краще. Вплив города на село дуже некорисний або навіть шкідливий. Впливу сього не спинити і народницькими зітханнями тут нічогосінько не вдієш. Земля, не здужаючи прогудувати всеї маси селянства, викидає його щороку більш в город,—інакше не може бути, бо життя не слухає нашого галасу та голосіння. Лишається одно: шкідливий вплив города на село побороти добрим впливом, але сей вплив може бути тільки городським і ніяким іншим.

Дістав І книжку «Левади» на сей рік, а більш не було,—мабуть, не пустили. Бувайте здорові, пишті! Жінка шле Вам щире привітання.

Ваш Павло Грабовський.

Могила П. А. Грабовського в Тобольську. Фото 1939 р.

91. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

5 липня 1902 р.

Ваші драматичні твори дістав, — велике спасибі; київська адреса теж дійшла. Читаю «Вік» з великим задоволенням, з любов'ю переглядаю портрети; шкода, що немає всіх. Бувайте здорові!

Ваш щиро прихильний П. Гр.

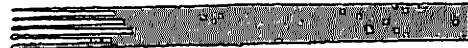
92. ДО Б. ГРІНЧЕНКА

Тобольськ, 24 листопада [1]9[0]2 р.

Я тяжко занедужав, нема надії прожити зиму. Вада серця. Д. Є. одіслав 1-й збірник творів; 2-го, на превеликий жаль, не доведеться скласти. По моїй смерті, якщо прийде хіть та ласка, складіть з останнього, попередивши де треба, ще яку збілочку, бо самому, мабути, вже не доведеться. Умираючи, накажу жінці переслати Вам дещо з листів та недопалків. Що хочете — те й зробіть. Ось ще просьба: стринете мого маленького сина де-небудь, так допоможіть йому прибитись до якого щиро українського гурту. Бувайте здорові, та й сили писати немає більш. Незабаром сподіваюся смерті. України так і не побачу.

П. Грабовський.

ПРИМІТКИ

Збірка «Хвиля»

«Хвиля». Переспіви Павла Грабовського, 1889.

Вперше, значно скорочена, збірка «Хвиля» опублікована в серії «Бібліотека поета», № 30 (Павло Грабовський, Вибрані поезії, К., «Радянський письменник», 1941). Деякі вірші з «Хвилі» у свій час були опубліковані у збірці «Кобза», в ж. «Літературно-науковий вістник» (далі скорочено «ЛНВ»), а також надруковані вперше в 2 т. Зібрання творів поета у трьох томах (К., Вид-во АН УРСР, 1960).

Бернс Роберт — див. прим. в I т. цього видання до збірки «Доля».

Гуд Томас — див. прим. в I т. до зб. «З чужого поля».

Ґіменс Феліція — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Нікколь Роберт (1814—1837) — англійський поет-селянин; серед сучасників він мав славу «другого шотландського Бернса».

Теннісон Альфред — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Шекспір Вільям (1564—1616).

Мур Томас — див. прим. в I т. зб. «З чужого поля».

Парк Андрій — англійський письменник.

По Едгар — див. прим. в I т. до збірки «Доля».

Лонгфелло — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Скотт Вальтер — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Россеті Христина-Джорджіна (1830—1894) — визначна англійська поетеса, автор ліричних поезій і численних повістей.

Шеллі — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Вордсворт Вільям (1770—1850) — англійський поет, реакційний романтик.

Беккер Густав Адольф (1836—1870) — іспанський поет і прозаїк.

Вольтер Марі-Франсуа (Аруе) (1694—1778) — відомий французький просвітитель, поет, філософ, історик, драматург, блискучий памфлетист.

Аккерман Луїза (1813—1890) — французька поетеса, творчість якої пройнята глибоким песимізмом.

Метерлінк Моріс (1862—1949) — бельгійський письменник, видатний представник символізму.

Леконт де Ліль Шарль-Марі (1818—1894) — французький поет, прихильник «чистого мистецтва», глава так званої парнаської школи.

Коппе — див. прим. в I томі до зб. «Доля».

Ередіа Жозе-Марія де (1842—1905) — французький поет. Налігав до групи «Парнас». Головний твір його — збірник «Трофеї» (1893).

Гюго Віктор-Марі (1802—1885) — великий французький письменник-романтик.

Кляар Еміль (нар. 1842) — німецький письменник.

Стеккеті Лоренцо (справжнє ім'я Оліндо Гверрینی) (1845—1922) — італійський поет, представник реалістичної течії — *веризму* — в італійській літературі.

Негрі Ада — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Амброзіус Ганна — див. прим. в I т. до зб. «Кобза» — «На селі».

Путкаммер Альберта (1849—1923) — німецька поетеса. Автор балад і пісень.

Штурм Юлій (1816—1896) — німецький поет. Автор патріотичних пісень, байок і казок.

Розеггер Петер (1843—1918) — австрійський письменник, писав штирійським діалектом.

Шторм Теодор (1817—1888) — видатний німецький письменник, новеліст і лірик.

Крістен Ада — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Гейбель Еммануїл (1815—1884) — німецький драматург і поет, переважно лірик, прихильник класицизму.

Кауфман Олександр (1817—1893) — німецький поет, лірик, фольклорист і історик.

Вергеланд — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Фітгер Артур (1840—1909) — німецький художник, драматург, поет і перекладач.

Халупка Сомко (Само) (1812—1883) — відомий словацький поет.

Деметер Митро (1811—1872) — хорватський поет і драматург, учасник ілірійського руху.

Штур Людевит (Людвіг) (1815—1856) — словацький поет і громадський діяч, активний учасник національно-визвольного руху.

Пфуль Кароль (1825—1890) — лужицько-сербський поет і вчений. Вірш «Знов бачу я твої зелені гори», що його переклав П. Грабовський, став у лужицьких сербів народною піснею.

Костелиць Михайло (Міха) (1796—1868) — словенський поет і вчений.

Ганка Вацлав — див. прим. в I т. до зб. «З чужого поля».

Прешерн Франц — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Томан Ловро (1827—1870) — словенський письменник, автор патріотичних поезій. Засновник товариства «Словенська Матиця».

Штульц Вячеслав (Вацлав) (1814—1887) — чеський письменник.

Якшич Юрій — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Левстик Франц (1831—1887) — видатний словенський письменник і критик, зачинатель реалістичного напрямку в словенській літературі.

Тули Кароль Євген (Яблонський Болеслав) (1813—1881) — чеський поет.

Славейков П. Р. — див. прим. до I т. до зб. «Кобза».

Полежаєв О. І. — див. прим. в I т. до зб. «З чужого поля».

Еріставі Рафаель (1824—1901) — грузинський поет-народник.

Церетелі Акакій Ростомович (1840—1915) — великий грузинський поет, прозаїк і драматург, один з основоположників нової грузинської літератури.

Туманян Ованес (1869—1923) — великий вірменський поет, відіграв визначну роль у зміцненні братерської солідарності народів Закавказзя і дружби з російським народом.

Шах-Азіс (1841—1907) — вірменський поет.

Ованесян (Іоанісян) Ованес (1864—1929) — вірменський поет.

Томпа Михайло (1817—1868) — угорський поет, автор патріотичних поем, збірки поезій «Казки квітів».

Абрані Еміль (молодший) (нар. 1851) — угорський поет, автор збірок ліричних поезій.

Ендреді Олександр (нар. 1850) — угорський поет.

Ревіцький Юлій (1855—1889) — угорський поет. У скорбній поезії його виражені настрої протесту проти панування буржуазії.

Кішфалюді Олександр (Шандор) (1772—1844) — угорський поет, автор любовних пісень.

Чоконаї-Вітез Михайло (1773—1805) — угорський поет. Викривав нелюдів-дворян, виявляв співчуття бідності. Автор комічної поеми «Доротія».

Кішфалюді Кароль (Карой) (1788—1830) — угорський поет, автор романтичних драм і комедій та пісень, написаних під впливом народної поезії.

Тот Коломан (1831—1881) — угорський поет, учасник визвольної війни за незалежність Угорщини.

Левай Йосип (1825—1918) — угорський письменник.

Шукєї Кароль — угорський поет.

Сабо Андрій — угорський поет.

Барток Людвіг (нар. 1878) — угорський письменник.

Ком'яті Євген (1858—1895) — угорський поет. В його поезіях виражений протест проти монархізму.

Цуцор Григорій (1800—1866) — угорський поет. Автор поем і пісень про визволення.

Арані (Арань) Янош — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Вайда Іван (Янош) (1827—1897) — угорський поет, автор політичних бунтарських поезій.

Петефі Олександр (Шандор) — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Сас Кароль (1829—1905) — угорський поет, визначний майстер художнього перекладу.

Дьюлаї Павло (1826—1909) — угорський поет-лірик, а також критик. Автор літературних портретів найвидатніших письменників.

Верешмарті Михайло (1800—1855) — видатний угорський поет і драматург, автор історичних драм, епічних і ліричних поезій. Найвизначніша його поема — «Втеча Залана».

Етвеш Йосип (1813—1871) — угорський поет-реаліст, борець за визволення селян.

Рунеберг Йоганн-Людвіг (1804—1877) — видатний фінський поет, писав шведською мовою.

Статті, нариси

Надія Костева Сигида (Сумна споминка)

Вперше надрукована в ж. «Жите і слово», 1895, т. IV. Підпис: *П. Гр.* В цьому ж томі журналу Іван Франко вмістив «Поправки й додатки до споминів про Н. К. Сигиду»: «В статті про Н. К. Сигиду, що надрукована вище, зайшли деякі помилки з вини коректора, та є й деякі неточності, в котрих винні, мабуть, неповні інформації автора. Зібравши звістки про се діло від людей, близько з ним знайомих, ми додаємо от що. На стор. 458 через наш недогляд назва Лизавети Ковальської перемінена на Ковалевську, а се дає привід уважати її за одну людину з тою Ковалевською, про яку згадується на стор. 459 і 460. Тим часом се дві окремі особи. Лизавета Ковальська (українка з Харківщини) була першою причиною цілої трагічної історії, та посаджена з розказу Корфа в запечатану тюрму в Верхнеудинську, не брала і не могла брати ніякого уділу в дальшій ході справи. Марія ж Ковалевська (також українка з Києва) вмерла від отрути разом з Сигидою.

Неясним у автора споминів лишився деталь про ту кримінальну тюрму, в яку перевезли зразу Сигиду, а далі трьох її товаришок. Треба додати, що політичних в'язнів у Росії держать окремо від звичайних криміналістів. На Карі (се така річка, здовж котрої побудовані тюрми), політичні каторжники ту пору сиділи в будинку т. зв. гауптвахти; внутрі будинку вони мали повну волю

робити, що хотіли, мали бібліотеку, одержували газети і листи, писали і висилали листи (звісно, через руки начальства), а тільки не вільно їм було виходити поза огорожу дома. Тюрма політичних каторжників мужчини находилася оподалік від гауптвахти, так само як і тюрма, де сиділи звичайні каторжники; дістатися з політичної тюрми до звичайної було великою карою. Отож коли після удару, нанесеного Масюкову, переведено там Сигиду, три її товаришки також постаралися о те, щобн й їх переведено в ту тюрму, щоб могли бути свідками того, що буде робитися з Сигидою.

Не зовсім докладно розказана у автора й історія тих голодівок, котрими політичні каторжники думали присилувати Масюкова податися в відставку. Голодівок таких було аж три; остатня, найдовша з усіх, тяглася цілих 20 день; арештанти були так обезсилені, що майже всі лежали. От тоді-то Сигида надумала вдарити Масюкова в лице і таким способом змусила його зректись свого місця.

Та ще один дуже важний момент полишений автором споминів без достаточного вьяснення, а се заховання цілого товариства в часі сеї трагічної пригоди. Те, що автор розказав про смерть трьох каторжниць і двох мужчин, не дає докладного поняття про те, як справді було діло. Отже, швидко після геройського вчинку Сигиди Корф, розлючений на політичних, велів їм заявити, що коли відтепер хто з них провинуватиться таким чином, за який звичайних каторжників карають різками, то й їх будуть сікти. Політичні тут же, коли їм прочитано сю загрозу, заявили комендантові, що коли начальство одного з них висіче, всі вони заподіють собі смерть. Начальство довго вагувалося, що робити. Політичні заздалегідь добули собі отрути, мали її і мужчини, і жінки, мали, значить, і ті три, що пішли за Сигидою в тюрму звичайних каторжників. Коли Сигиду покарано різками, вони зараз же, сповнюючи давнішу заяву товариства, зажили отрути. А скоро про смерть тих чотирьох дійшла відомість до політичної мужеської тюрми, всі мужчини так само, сповняючи свою давнішу заяву, зажили отрути. Та начальство, бачучи, що ті три разом з Сигидою померли від отрути, і чуючи, що всі політичні разом занедужали і харчать, догадалося, що і вони отруїлися, і кинулося їх рятувати. Їм силоміць позадавали андидот, і, крім двох, згаданих у споминах, вони вернули до здоров'я. Заховання цілого товариства в сій справі було, як бачимо, далеко більш геройське, ніж се видно зі споминів автора. Додамо далі, що начальство опісля провадило довге і остре слідство об врешті, що начальство опісля провадило довге і остре слідство об тим, відки політичні роздобули отрути.

Трагічні події на Карі широкою луною загули в Західній Європі. Звісний американець Кеннан скликував з сего поводу в Сполучених Державах і в Англії величезні мітинги, на котрих

висказувано обурення на такі варварські поступки російського уряду, що мусять уважатися ганьбою XIX віку».

Про Н. К. Сигиду див. також. прим. до збірки «Пролісок».

Коротенькі вістки з Сибірі (Кореспонденція)

Ця кореспонденція, написана в січні 1892 р. і надіслана І. Франкові в свій час не була опублікована. Вперше — в 3 т. тритомника.

Кеннан Джордж (1845—1924) — американський мандрівник, в 80-х роках об'їздив північно-східну Росію і Сибір з метою вивчення умов життя на засланні; опис цієї поїздки даний в книзі Кеннана «*Siberia and the exile system*» («Сибір і система заслання», 1891).

Алексеев Петро Олексійович (1849—1891) — видатний російський робітник-революціонер. Його діяльність була високо оцінена В. І. Леніним (див.: В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 220; т. 4, стор. 337).

«...гектографований протест проти отієї різанини...» — Йдеться про складений Грабовським і розісланий у різні місця Росії протест «Русскому правительству», який підписали, крім Грабовського, політичні засланці Балаганського округу Краніхфельд, Ожигов, Улановська, Новаковська, В. Іванов і Ромась.

Улановська Евеліна Людвігівна (після одруження — Краніхфельд) (1860—1915) — революціонерка, близька знайома Грабовського і В. Г. Короленка. Деякі її риси В. Г. Короленко відобразив у героїні оповідання «Чудна́я». Через неї Грабовський надіслав Короленкові свій переклад на українську мову «Шільйонського в'язня» Байрона (див.: В. Г. Короленко, Избранные письма, т. III, Гослитиздат, М., 1936, стор. 71—72).

Невідомі творці

Вперше — в ж. «Зоря», 1892, ч. 18. Підпис: *Павло Граб*.

«*Основа*» — див. прим. в I томі до зб. «Твори Івана Сурика».

Притока — рима (термін П. Грабовського).

Порфир Кореницький (Коротенька замітка)

Замітка, присвячена українському поету 40-х років XIX ст. Порфирію Кореницькому, була написана в серпні 1893 р. Вперше надрукована в ж. «Зоря», 1894, ч. 6, під заголовком: «Дещо про Порфира Кореницького». Підпис: *Павло Граб*.

Дещо в справі жіночих типів

Вперше — в ж. «Народ», 1894, № 7—8. Підпис: *Павло Граб*.

В статті помітно виявився вплив у той час на Грабовського народницьких поглядів. Не випадково він посиляється на народницькі органи «Русское богатство», «Русская мысль», «Неделя», схвально цитує праці ідеологів ліберального народництва М. К. Михайловського і С. М. Кривенка.

«*Тип панночки Ядзі...*» — одна з героїнь повісті «Ядзя і Катруся» прогресивної української письменниці Наталії Іванівни Кобринської (1855—1920).

Франко Ольга Федорівна (1864—1941) — дружина Івана Франка.

«...люду московського, того самого люду, що не раз побивав їх каменюками в справжньому значенні слова.» — Маються на увазі ті малосвідомі елементи, що підтримували насаджуваний царизмом чорносотенські погромницькі організації.

Дашкова Катерина Романівна (уродж. Воронцова) (1743—1810) — президент Петербурзької академії наук і Російської академії в 1783—1796 рр., редактор «Собеседника любителей российского слова».

«...казала перед судом ота подвижниця устами сучасного поета...» — Йдеться про революційну народницю С. І. Бардіну, виступ якої на суді вільно переказаний у вірші російського поета-народника О. Л. Боровиковського (1844—1905) «К судьям»; наведена строфа з цього вірша перекладена Грабовським.

«*Писателі-народовці...*» — Грабовський має тут на увазі письменників-народників; змішування термінів «народники» і «народовці» (українська буржуазно-націоналістична партія в Галичині) зустрічається і в деяких інших працях Грабовського.

«...«вільна любов», про котру сього року здіймала мову русинка Кобринська...» — Грабовський має на увазі лист Н. Кобринської від 14 листопада 1892 р., який цитується в «Історії літератури руської» Ом. Огоновського («Зоря», 1893, ч. 4, стор. 77). В цьому листі Н. Кобринська підкреслює, що, перш ніж говорити про «вільну любов», необхідно «вибороти економічну незалежність жінки від мужчини».

Огоновський Омелян (1833—1894) — український буржуазно-націоналістичний письменник, історик літератури, професор Львівського університету.

Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — видатний український і російський вчений, ботанік, фольклорист, етнограф.

історик, філолог. Був професором і першим ректором Київського університету.

«Русский вестник» — російський літературний і політичний журнал, виходив у 1856—1906 рр. В 50-і роки мав ліберальний напрям, після 1861 р. перетворився в орган реакції.

Лист до молоді української

Вперше — в ж. «Народ», 1894, № 7—8. Підпис: П. Г.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український історик, публіцист, етнограф.

«Зоря» — український літературно-науковий журнал спочатку консервативно-клерикального, потім ліберально-буржуазного напрямку; видавався народовцями у Львові в 1880—1897 рр. В «Зорі» друкувались і твори прогресивних письменників (Франка, Лесі Українки, Коцюбинського, Грабовського та ін.).

«Народовство» — буржуазно-націоналістична течія в українському суспільному русі в Галичині.

«Народ» — громадсько-політичний журнал, орган української радикальної партії, виходив у Львові в 1890—1895 рр. під редакцією І. Франка і М. Павлика.

«Радикали» — «Українсько-руська радикальна партія», створена в 1890 р. Одним із її засновників був Іван Франко. Радикали різко засуджували цісарську конституцію і боролись за встановлення політичних свобод, за вільний розвиток української культури. В кінці 90-х років частина радикалів скочується на позиції націоналізму і об'єднується з народовцями, створивши так звану націонал-демократичну партію.

«Русская мысль» — російський літературно-політичний журнал, виходив у Москві в 1880—1918 рр. В 90-х роках стояв на ліберально-буржуазних і народницьких позиціях. В журналі друкувались і твори багатьох прогресивних письменників.

«Вестник Европы» — російський щомісячний журнал ліберально-буржуазного напрямку (1866—1918).

«...народні видання Льва Толстого...» — так звані видання для народу, перейняті християнсько-моралізаторськими ідеями толстовства («Где любовь, там и бог»; «Чем люди живы» та ін.).

«...наші оригінальні галаси про Запоріжжя та козацтво». — Йдеться про писання українських буржуазних націоналістів, в яких безоглядно ідеалізувалися Запоріжжя і козащина.

З далекої півночі

Вперше — в ж. «Зоря», 1894, ч. 21. Підпис: Павло Граб.

Дещо до свідомості громадської

Вперше — в ж. «Народ», 1894, № 23—24. Підпис: Панько.

«...у статейці д. Андровича...» — Мається на увазі стаття О. Андровича (справжнє прізвище Олексій Білобородов) «Організуймося!» («Народ», 1893, № 18).

А. Хв. [Хванько] — літературний псевдонім Кримського Агафангела Євтимовича (1871—1942) — визначного українського вченого-філолога, сходознавця, письменника і перекладача; за радянської влади — дійсного члена АН УРСР. Тут ідеться про «Лист до «Зорі» Кримського, надрукований у ж. «Народ», 1894, № 7—8.

«Житє і слово» — український літературно-політичний та публіцистичний журнал прогресивного напрямку. Видавав його Франко у Львові в 1894—1897 рр.

«Хлібороб» — український літературно-політичний журнал, орган радикальної партії, виходив у Львові та Коломиї (1891—1895 рр.).

«...вікові та природні підвалини нашого життя народного, на яких воно тільки й можливе». — В своїй примітці до цього місця М. Павлик слушно зауважив: «Печатаючи отсю прецікаву допись, надіслану нам із найдальшого закутка Росії, ми, звісно, не можемо згодитися, щоби наше народне життя могло розвиватися тільки на підвалині економічного індивідуалізму» («Народ», 1894, № 23—24).

Рівнознака — синонім.

Микола Гаврилович Чернишевський

Вперше — в ж. «Житє і слово», 1895, т. IV. Підпис: Павло Граб. В тому ж році стаття вийшла у Львові окремим виданням з додатком вірша Чернишевського «Гімн Діві неба» у перекладі Франка. Стаття написана Грабовським у Вілюйську; багатьох документів про життя і діяльність Чернишевського, які були опубліковані пізніше, автор не мав. Тому стаття не позбавлена окремих неточностей.

«М. Г. Чернишевський родився 19 юня 1828 р. ...» — Чернишевський народився 12 (24) липня 1828 р.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український письменник і історик. За участь у Кирило-Мефодіївському товаристві

Костомарова вислали у Саратов (1847), де він і познайомився з Чернишевським.

Левицький Михайло — товариш дитячих років Чернишевського.

Піпін Олександр Миколайович (1833—1904) — російський вчений, академік, дослідник російської і зарубіжної літератури та фольклору; двоюрідний брат Чернишевського.

«...в падолисті 1844 р. Чернишевський кинув семінарію...» — Чернишевський залишив семінарію на початку 1846 р.

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — визначний російський вчений-слов'янознавець, академік, професор Харківського, а потім Петербурзького університетів.

«В Саратові М. Чернишевський жив самотинником і зблизився тільки з М. Костомаровим». — Насправді Чернишевський в Саратові зблизився в 1852—1853 рр. з багатьма представниками передової місцевої інтелігенції.

Введенський Іринарх Іванович (1813—1855) — російський прогресивний літературний критик, перекладач і педагог, був близький до Чернишевського.

«...виготовив дисертацію... 1856 року блискуче боронив її...» — захист дисертації Чернишевського відбувся 10 травня 1855 р.

«В р. 1858 відділ критики Чернишевський передав Добролюбову...» — Це відбулося восени 1857 р.

«Экономическая деятельность и государство». Точніше: «Экономическая деятельность и законодательство».

«...по поводу «Очерков Англии и Франции» Чичерина...» — Йдеться про статтю Чернишевського «Г. Чичерин как публицист».

Серно-Соловйович Микола Олександрович (1834—1866) — російський революціонер-демократ, один із організаторів і керівників таємного революційного товариства «Земля и воля».

«...засуджений на 15 літ в каторжні роботи...» — За рішенням сенату Чернишевський був засуджений на 14 років каторжних робіт і на вічне поселення в Сибіру.

«...мнимою покликом до визволених кріпаків...» — Чернишевський на слідстві, зрозуміло, категорично заперечував, що він був автором прокламації «Барским крестьянам от их доброжелателей поклон». З цього, очевидно, і виходить Грабовський. Але пізніші дослідження показали, що прокламація була написана саме Чернишевським.

Костомаров Всеволод Дмитрович — другорядний поет і перекладач; відіграв зрадницьку роль у процесах М. Л. Михайлова і М. Г. Чернишевського.

«...один із них з журбою признався Яценкові...» — Йдеться про

П. В. Яковлева, що виступив лжесвідком у справі Чернишевського. Леонід Яценко був одним із авторів колективного листа до М. О. Некрасова, в якому розкривалась ганебна роль Яковлева.

«Приводилась записка Герцена...» — Йдеться про лист О. І. Герцена до М. О. Серно-Соловйовича (червень 1862 р.), що послужив приводом для арешту Чернишевського.

«...восени 1864 р. Чернишевського повезли на Сибір в м. Кадаю...» — В Кадаїнський рудник Чернишевський прибув 4 серпня 1864 р.

«...написав свої краці романи «Пролог к прологу», «Дневник Левицкого» і «Пролог». — «Дневник Левицкого» і «Пролог пролога» є складовими частинами роману «Пролог».

«Сюди приїздила його жінка...» — О. С. Чернишевська приїздила з сном не в Олександрівський завод, а в Кадаю (серпень 1866 р.).

Каракозов Дмитро Володимирович (1840—1866) — революціонер-терорист, в 1866 р. стріляв в Олександра II.

«...зимою 1867 р., скінчивши строк іспиту, він був випущений з тюрми...» — Це відбулося у червні 1867 р.

«Переписувався Чернишевський, скільки нам відомо, тільки з жінкою...» — Чернишевський листувався також з О. М. Піпіним та з своїми синами О. М. і М. М. Чернишевськими.

«Чернишевський ніколи не закликав до бунту чи повстання...» — Це твердження невірне і є, очевидно, данною цензури.

Михайло Ларіонович Михайлов

Вперше — в ж. «Жите і слово», 1895, т. IV, Підпис: П. Граб.

«Родився Михайлов 1826 р. ...» — Останнім часом встановлено, що Михайлов народився в 1829 р.

«Про ту історію розказав у своїй «Семейной хронике» Сергій Аксаков...» — В «Семейной хронике» С. Т. Аксакова дід Михайлова, Михайло Максимович, виведений в образі писаря Михайлушки.

«...1844 р. вступив до Петербурзького університету...» — Це було в 1846 р.

«...1849 року... переїхав до Нижнього Новгороду...» — Михайлов переїхав до Нижнього Новгороду на початку 1848 р.

Шелгунова Людмила Петрівна — дружина Миколи Васильовича Шелгунова (1824—1891), видатного публіциста і громадського діяча, революційного демократа.

«Восени 1861 року він випустив покликом до молодіжі...» — Має-

ться на увазі прокламація «К молодому поколінню», написана Михайловим разом з Шелгуновим. Це було влітку 1861 р.

Скабичевський Олександр Михайлович (1838—1910) — російський критик і історик літератури.

«...надруковано дві п'єси: «До Основ'яненка» і «Іван Підкова». — Михайлов переклав також Шевченків «Заповіт»; він надзвичайно високо оцінював творчість великого українського поета, про що зокрема свідчить його критико-бібліографічна стаття, присвячена «Кобзареві» («Русское слово», 1860, № 4).

Червоний жупан. Нарис.

Вперше — в ж. «Зоря», 1894, ч. 18.

Слівце на слівце

Вперше — в ж. «Житє і слово», 1895, т. III. Підпис: *Павло Граб*. Епіграф взятий із твору Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»

Стаття спрямована проти Б. Грінченка. Вказуючи на велике прогресивне значення творчості Решетнікова, Грабовський водночас в розпалі полеміки явно недооцінює письменника-реаліста Д. Н. Мамина-Сибіряка.

Вільхівський — псевдонім Грінченка Бориса Дмитровича (1863—1910) — українського письменника, публіциста і етнографа.

Потапенко Гнат Миколайович (1856—1929) — російський письменник ліберально-народницького напрямку.

«*Торбини реготу*» — псевдогумористичні твори, змістом яких були різного роду низькопробні анекдоти.

Пила та Сисойко — герої повісті Решетнікова «Подлиповцы».

«...Тургенев в листі до Анненкова каже...» — Грабовський цитує лист І. С. Тургенева до П. В. Анненкова від 24 січня 1869 р.

Т. Шевченко в Нижнім Новгороді

Вперше — в ж. «Зоря», 1895, ч. 5. Підпис: *Павло Граб*.

Прагнучи ознайомити галицького читача з усім тим цінним, що з'являлось в російській пресі про українську літературу, Грабовський в цій замітці коротко переказує зміст статті Г. П. Дем'янова

«Т. Г. Шевченко в Нижнем Новгороде (1857—1858 гг.)», яка була вміщена в «Историческом вестнике», 1893, т. 3.

Муравйов Олександр Миколайович (1792—1863) — декабрист, один із організаторів «Союза спасения», член «Союза благоденствия», був засланий у Сибір; у 1856—1861 рр. — військовий губернатор у Нижньому Новгороді.

Шрейдерс Костянтин Антонович (помер 1894) — нижегородський чиновник, близький знайомий Шевченка.

Мельников Павло Іванович (псевдонім — Андрій Печерський) (1819—1883) — російський письменник.

Щепкін Михайло Семенович (1788—1863) — великий російський актор; був одним із найближчих друзів Шевченка.

Лазаревський Михайло Матвійович (1818—1867) — близький знайомий Т. Г. Шевченка.

Споминки про д-ра В. Александрова...

Вперше — в ж. «Зоря», 1895, ч. 13. Підпис: *Павло Граб*. *Александров* Володимир Степанович (1825—1893) — український письменник і перекладач. Видавав у Харкові альманах «Складка» (1887 і 1893 рр.).

До тих, що мають чим слухати (Побіжна заміточка)

Вперше — в ж. «Зоря», 1895, ч. 14. Підпис: *Панько*.

Стаття спрямована проти галицьких москвофілів — поміщицько-клерикальної партії, яка орієнтувалась на російський царизм і водночас йшла на повіді в австрійській монархії.

Марков Осип (1849—1909), *Мончаловський* Осип (1858—1906) — журналісти-москвофіли.

Левицький Іван Омелянович (1850—1913) — український бібліограф, письменник, журналіст; автор двотомної «Галицко-русской библиографии XIX столетия... (1801—1886)», Львів, 1888, т. I; 1895, т. II; «Українська бібліографія Австро-Угорщини», т. 1—3, Львів, 1909—1911 та ін.

Ламанський Володимир Іванович (1833—1914) — російський історик і публіцист, слов'янофіл.

На далекій півночі. Думка в прозі

Цей нарис, присвячений М. Г. Чернишевському, вперше надру-

кований в ж. «Зоря», 1895, ч. 16. Нарис написаний під час заслання у Вілюйську.

«...сумний, закинутий будинок...» — Йдеться про вілюйську тюрму, в якій був 12 років ув'язнений Чернишевський.

Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини

Вперше — в ж. «Жите і слово», 1896, т. V. Підпис: *Павло Граб*. Датовано липнем 1896 р.

Дещо про освіту на Україні

Вперше — в ж. «Зоря», 1897, ч. 2. Підпис: *Павло Граб*.
Неземські губерні — ті, в яких до 1911 р. не було земств, органів місцевого самоврядування (Київська, Волинська, Подільська).

Сумна сторінка

Вперше — в ж. «Зоря», 1897, ч. 3. Підпис: *Павло Граб*.
«...маніфест про рушення посполите викликав у Київщині чимале збурення серед люду...» — Йдеться про «Київську козаччину» — селянський рух, приводом до якого стало розпорядження військового міністра про організацію чотирьох кінних козачих полків з селян, а також опублікування маніфесту про призов ополченців.

Дещо про творчість поетичну

Вперше — в ж. «Зоря», 1897, ч. 3. Підпис: *Павло Граб*.
«*По морю и суше*» — журнал, що виходив у Києві, а потім в Одесі (1893—1895 рр.).

Кернеренко Грицько — другорядний український поет. Згадувану Грабовським рецензію на збірку віршів Кернеренка написав Михайло Федорович Комаров (1844—1913) — український бібліограф, лінгвіст і критик.

«*Живі струни*» — збірник українських народних пісень, виданий у Чернігові в 1895 р.

Слов'янам. Нові вірші Т. Г. Шевченка

Вперше стаття була опублікована М. С. Возняком в «Наукових записках» Львівського державного університету ім. І. Франка в

1946 р. (т. III, серія філологічна, вип. перший). У свій час вона не побачила світу, очевидно, тому, що вже раніше на цю ж тему надрукував замітку Іван Франко («Чи справді Т. Шевченко написав вірші «Слов'янам»? — «Зоря», 1897, ч. 23). У своїй замітці Франко робить ті ж висновки, що й Грабовський.

Стороженко Микола Ілліч (1836—1906) — історик західноєвропейських літератур, професор Московського університету.

«...панславістом в московському розумінню...» — Грабовський має на увазі російські реакційні кола, які ставили собі за мету підкорення всіх слов'янських земель владі російського імператора.

Коллар Ян (1793—1852) — видатний чеський поет, учений, публіцист.

Ганка Вацлав — див. прим. в I томі до зб. «З чужого поля».

Шафарик Павло Йозеф (1795—1861) — словацький вчений-слов'янознавець, історик, лінгвіст.

Данило Михайлович Кавунник-Велланський. З поводу п'ятдесятилітніх роковин його смерті (1774—1847)

Вперше — в «Записках наукового товариства імені Шевченка», 1897, т. XV, розд. 5. Підпис: *П. Граб*.

Велланський (Кавунник) Данило Михайлович (1774—1847) — філософ-ідеаліст, один з перших натурфілософів у Росії.

Одоевський Володимир Федорович (1804—1869) — російський письменник і музикознавець; був одним із організаторів шеллінгіанського гуртка «любомудрів».

Окен Лоренц (1779—1851) — німецький природознавець і натурфілософ, ідеаліст.

Павлов Михайло Григорович (1793—1840) — професор Московського університету, фізик, мінералог, спеціаліст у галузі сільського господарства; перебував під впливом натурфілософських поглядів.

Надеждін Микола Іванович (1804—1856) — відомий російський критик, історик, етнограф; професор Московського університету. Філософські погляди Надеждіна мали в цілому ідеалістичний характер.

Давидов Іван Іванович (1794—1863) — професор Московського університету, прибічник натурфілософської школи Шеллінга.

Полевой Микола Олексійович (1796—1846) — російський письменник, журналіст, історик, видавав прогресивний журнал «Московский телеграф». В останній період діяльності перейшов на реакційні позиції.

Сенковський Осип Іванович (1800—1858) — російський реакційний письменник і журналіст.

Руніч Дмитро Павлович (1778—1860) — член головного правління училищ, попечитель Петербурзького учбового округу, реакціонер і мракобіс.

«...на тих початках виховались не тільки Хомяков з Кириєвським, але також Бакунін з Белінським». — Грабовський правильно вказує на те, що філософською основою ідеології як слов'янофілів Хомякова і Кириєвського, так і «западника» Бакуніна був німецький ідеалізм. Що ж до Белінського, то він у перший період своєї діяльності також зазнав серйозного впливу ідеалістичних поглядів, але скоро порвав з ідеалізмом і в 40-і роки виступив як переконаний матеріаліст у філософії.

Фотій (1792—1838) — архімандрит, один із головних представників кріпосницької реакції 20-х років XIX ст.

Аракчєєв Олексій Андрійович (1769—1834) — всесильний временщик при Павлі I і Олександрі I, завзятий реакціонер і деспот.

Шишков Олександр Семенович (1754—1841) — російський реакційний письменник і державний діяч, засновник консервативного літературного товариства «Беседа любителей русского слова».

Ростопчин Федір Васильович (1763—1826) — російський реакційний державний діяч, московський військовий губернатор в 1812—1814 рр.

Каразін Василь Назарович (1773—1842) — відомий громадський діяч і вчений; з ініціативи Каразіна в Харкові в 1805 р. був створений університет.

«Після звісного 14 грудня...» — тобто після повстання декабристів, яке почалось 14 грудня 1825 р.

Магницький Михайло Леонтійович (1778—1855) — реакційний царський чиновник.

«...як українець Сковорода був єдиним філософом з XVIII століття на всю Росію, так українець Кавунник-Велланський був першим філософом в Росії в столітті XIX...» — Це, звичайно, невірно; Грабовський не враховує того, що у розвитку філософської думки в Росії видатну роль відіграли Ломоносов, Радішев, декабристи, Белінський, революціонери-демократи.

Московські переклади творів Шевченкових. Огляд

Перший розділ статті був опублікований в ж. «Зоря», 1896, ч. 5, другий — у тому ж журналі (1897, ч. 14). Третій розділ, написаний в грудні 1897 р., у свій час не був надрукований, очевидно, тому, що «Зоря» перестала виходити. Цей розділ вперше опубліко-

ваний М. С. Возняком у «Наукових записках» Львівського державного університету ім. І. Франка (т. III, серія філологічна, вип. перший, 1946).

В статті гостро критикується «Кобзарь» Т. Шевченка в перекладі російських поетів под ред. Н. Гербеля», СПб., 1859, вид. 2-е, а також переклади творів Шевченка на російську мову, зроблені І. О. Белоусовим і М. А. Чмирьовим.

У своєму справедливому обуренні проти невдалих перекладів поезії Шевченка Грабовський іноді припускається і помилкових тверджень (зокрема щодо «далекості» української мови від російської).

Гербель Микола Васильович (1827—1883) — російський поет, перекладач і видавець.

В. Крестовський — літературний псевдонім російської письменниці *Хвоцинської-Зайончковської* Надії Дмитрівни (1825—1889).

Плецєєв О. М. — див. прим. в I томі до зб. «Твори Івана Сурика».

Мей Л. О. — див. прим. там же.

Берг М. В. — див. прим. в I томі до зб. «Доля».

Курочкін М. С. — див. прим. в I томі до зб. «З півночі».

Галицькі кацапо-рутенці — тобто москвофіли.

«Хто, напр., знає Гребінку, яко письменника московського...» — Грабовський тут недооцінює твори Гребінки, написані російською мовою. Як відомо, кращі з них були високо оцінені В. Г. Белінським і Іваном Франком.

Белоусов Іван Олексійович (1863—1930) — російський поет і перекладач, автор кількох мемуарних творів. За погані переклади поезії Шевченка критикував Белоусова і О. М. Горький. В 1907 р. з приводу другого, доповненого тома «Кобзаря», який був виданий в тому «Знанні», О. М. Горький писав Белоусову: «Переводи — из рук вон плохи, и, если мы издадим Шевченка в таком виде, нас будут бить за искажение поэта» (М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 29, Гослитиздат, 1955, стор. 26).

«Навіщо також було нівечити «На великдень на соломі», коли є людський переклад, зроблений Суренком?» — Мається на увазі переклад цього вірша, зроблений Іваном Захаровичем Суриковим — див. прим. в I томі до зб. «Твори Івана Сурика».

Ольхін М. О. — див. прим. в I томі до зб. «З чужого поля».

Трефолєв Леонід Миколайович (1839—1905) — російський поет.

Чмирьов Микола Андрійович (1852—1886) — другорядний російський письменник, перекладач.

К Пушкінському вечеру в народній аудиторії

Вперше — в тобольській газеті «Сибирський листок» від 26 вересня 1899 р., № 76. Підпис: *Грабовський*.

«Император Александр I, прочитавши это стихотворение, просил благодарить Пушкина за те добрые чувства, которые оно вызывает».— Такий факт дійсно мав місце: Олександр I хизувався тоді показним «лібералізмом». Грабовський згадує про цей випадок, очевидно, з цензурних міркувань.

«Чужой язык» и «чужие нравы» здесь ровно ни при чем».— Грабовський натякає на те, що вбивство Пушкіна і Лермонтова було здійснено не без участі царського уряду.

Тарас Григорович Шевченко

Вперше — в тобольській газеті «Сибирський листок» від 19 березня 1900 р., № 22. Підпис: *П. Грабовський*.

Слід зауважити, що Грабовський, пишучи статтю, не мав багатьох потрібних матеріалів, а також мусив зважати на вимоги «невмолимої сибірської» цензури. Стаття була позитивно оцінена І. Франком в його рецензії «П. Грабовський про Шевченка» («ЛНВ», 1900, кн. VI).

«Народная аудитория» — так називався міський клуб у Тобольську.

«Помещик всюду возил Шевченка с собою и в Варшаве отдал его в обучение к портретисту Лампи...» — Як показали останні дослідження, достовірних даних про перебування Шевченка у Варшаві і навчання у Лампі немає.

«... говорит сам Шевченко...» — Т. Г. Шевченко, «Журнал», 1857, 1 юля.

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819—1897) — український письменник, один з ідеологів українського буржуазного націоналізму. У своїх працях про Шевченка Куліш неправильно висвітлював літературну діяльність великого Кобзаря. Не маючи на засланні потрібних джерел, Грабовський частково користувався роботами Куліша, що й привело до ряду невірних тверджень.

«...родилась мысль проповедывать освобождение крестьян посредством христианского и национального просвещения».— Грабовський посилається на статтю П. Куліша «Історичне оповідання», в якій перекручується ідейний зміст творчості великого українського поета-революціонера.

Білозерська Олександра Михайлівна (літературний псевдонім

Ганна Барвінок) (1828—1911) — українська письменниця, авторка сентиментальних творів про жіночу долю. Грабовський тут явно переоцінює роль, «патріотичні пориви» Білозерської.

Гулак Микола Іванович (1822—1899) — український письменник і вчений, представник революційної частини Кирило-Мефодіївського товариства, ідейним натхненником якої був Шевченко.

«...горизонт автора сужен, мысль подавлена».— Грабовський, безперечно, помиляється в оцінці творів Шевченка, написаних після заслання.

«...дождавшись великого дня освобождения народа от векового рабства».— Маніфест про реформу був опублікований тільки 5 березня, чого, очевидно, Грабовський не знав. У статті «Пам'яті Т. Г. Шевченка» він уже вірно вказує на те, що Шевченко не дожив до оголошення маніфесту. Слова Грабовського про «велич» реформи 1861 р. — явна данина цензурі.

«В этом отношении писатели галичане стоят неизмеримо выше российских украинцев...» — І. Франко справедливо зазначав з приводу цього твердження Грабовського: «Розуміється, сей гострий суд паде хіба на деского з сучасних писателів, а не може відноситися до таких майстрів малювання народного українського побуту, як Мирний, Нечуй-Левницький, Карпенко-Карий і ціла плеяда молодих українських реалістів» («П. Грабовський про Шевченка», «ЛНВ», 1900, кн. VI).

Пам'яті Т. Г. Шевченко (1814—1861)

Стаття написана до 40-річчя з дня смерті великого українського поета, що повинно було відзначатись 26 лютого, але опублікована в тобольській газеті «Сибирський листок» тільки 3 червня 1901 р. № 43. Підпис: *П. Грабовський*.

У цій статті наявні ті ж самі окремі твердження, з приводу яких зроблено застереження в примітках до статті «Тарас Григорович Шевченко».

«...псевдо-Конисский...» — Йдеться про автора пам'ятки української історіографії і літератури «История Русов» (вперше надрукована в 1846 р.), яким деякий час помилково вважався білоруський архієпископ Георгій Кониський (1717—1795).

Маркевич Микола Андрійович (1804—1860) — український історик і етнограф.

Бантши-Каменський Дмитро Миколайович (1788—1850) — історик Росії і України.

Листи

Переважна більшість друкованих тут листів П. Грабовського була вже раніше опублікована. Першими публікаторами листів Грабовського були І. Франко і О. Маковей. В 1940 р. в ж. «Радянське літературознавство», № 5—6 О. І. Кисельов опублікував листи П. Грабовського до Б. Грінченка. Листи Грабовського до І. Франка, М. Павлика, Василя Лукича, К. Паньківського, до редакцій журналів «Народ», «Правда» та ін. опублікував М. С. Возняк у «Наукових записках» Львівського державного університету ім. Франка, т. III, серія філологічна, вип. перший, 1946. Шістнадцять листів Грабовського до К. Паньківського та два листи до І. Франка опублікували О. Дей та П. Пироженко в ж. «Жовтень», 1959, № 5. Вперше опубліковані в 3 т. тритомника листи Грабовського до В. Костюріна, до Б. Грінченка.

Листи розміщені в хронологічному порядку. Авторська дата подається звичайним шрифтом на тому місці, де вона стоїть у Грабовського. Якщо лист не датований, подається орієнтовна редакторська дата (в квадратних дужках) на початку листа. Редакторська дата ставиться і в тому разі, якщо авторська стоїть в кінці листа.

1

«Надсилаючи до Вас 24 власних вірші...» — Разом з листом Грабовський надіслав до І. Франка такі вірші: «Пісня» («Посумніла, похилилась...»); «Несподівано»; «Сироти»; «На пам'ять»; «Думка»; «Розлука»; «На 1891-й рік»; «Розумна хіть»; «Стогін»; «До дитини»; «До товариша»; «З життя»; «Піп-танцюра»; «До Великомучениці»; «До...» («Стрічались ми для сліз та горя...»); «Дайте!»; «До сестри»; «Пустка»; «Робітниківі»; «Сон»; «Швачка»; «На морі»; «Товаришеві»; «Мета».

«...вироблений Вами переклад Гетевого «Фауста». — Йдеться про переклад першої частини «Фауста» Гете, який здійснив І. Франко. Окремим виданням був надрукований у Львові 1882 р.

«...переклав-таки декотрі місця» — див. листи 3,5.

2

Якубович П. П. — див. прим. в I томі до зб. «Пролісок» — Рамшев. В 90-х роках Грабовський листувався з П. Якубовичем, який

тоді проживав на засланні в Кургані на правах заслання-поселенця. Листи Грабовського до Якубовича — невідомі; сім листів Якубовича до Грабовського були надруковані в ж. «Русское богатство», 1912, № 5.

«...з поводу праці проф. Петрова — «Історія літератури української XIX століття». — Праця проф. М. І. Петрова має назву: «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», К., 1884.

Мінський Микола (Микола Максимович Віленкін) (1855 — 1937) — російський поет, пропагував ідеї буржуазного індивідуалізму в мистецтві. Після 1917 р. — емігрант.

Фруг С. — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

Фофанов К. М. — див. прим. там же. В листі до Б. Грінченка від 19 квітня 1897 р. Грабовський високо оцінює Фофанова як перекладача (див. лист № 57).

«Прохав би надрукувати і передмову до цих перекладів». — Коротенька замітка про поета Якубовича (Рамшева), а також десять його віршів у перекладі Грабовського були надруковані в ж. «Жите і слово», 1894, т. II.

3

Губер Е. І. — див. прим. в I томі до зб. «З чужого поля».

Туманський Ф. А. — див. прим. там же.

З Жадовської. — Йдеться про вірш «Не кажи, буцім ні палу, ні жаги не маю я...» Жадовська Ю. В. — див. прим. там же.

З московської. — Йдеться про вірш: «Пиймо, — година розлуки...».

Гейне (по Некрасову) — вірш «Душно... ні щастя, ні волі...».

З Гете — вірш «О, тільки той, хто знав гірку розлуку...».

Міллер Ф. Б. — див. прим. в I томі до зб. «Твори Івана Сурика». Перекладений Грабовським твір у Міллера має назву: «Судья Шемяка».

Мей Л. О. — див. прим. там же.

«Літературно-наукова бібліотека» — серія видань — 15 томиків, що їх видав І. Франко у Львові в 1889—1892 рр. Згадані переклади Грабовського окремим виданням не виходили.

«Просвіта» — культурно-освітня громадська організація, заснована у Львові в 1868 р. Спочатку діяльність її мала ліберальний характер. Потім набрала націоналістичного напрямку.

4

«Українці-сектанти в Сибірі». — Під назвою «Сектанти-українці в Сибірі (Допис з Іркутська)» стаття була надрукована в ж. «Народ», 1892, ч. 2; ч. 4; ч. 5 і 6. Підпис: *Харько Воля*.

«Посилаю на сей раз коротеньке оповідання «Цуценя» — Оповідання не було надруковане. В цьому невеличкому творі Грабовський показує побут і звичаї сільського духовенства, змальовує образ дякона — п'яниці й бешкетника.

«...32 власних віршів...» — ввійшли до збірки «Пролісок» (1894, Львів).

«...кілька віршів було надруковано в 21 ч. «Зорі» (падолист [18]90 р.)» — Йдеться про такі вірші: «1. Малюнок»; «2. Малюнок»; «Стома», «До...» («Гаряче душа молилась...»), «Співчуття», «Щасливому». Підпис: Г. А. Панько.

«...в «Правді» друкувалися переклади Старицького...» — В ж. «Правда», 1868, № 10—11 був надрукований переклад вірша Пушкіна «Втоплений» («Утопленник») за підписом Гетьманець (псевдонім М. Старицького).

«Правда» — український літературно-громадський журнал буржуазно-ліберального напрямку; орган народовців; виходив у Львові в 1867—1880, 1888—1896 рр.

«Показчик» д. Комарова — «Бібліографічний показчик нової української літератури (1798—1893). Зібрав М. Комаров». Вперше надрукований в альманасі «Рада», 1883, ч. I. В тому ж році вийшов окремим виданням. Комаров М. Ф. — див. прим. в цьому ж томі до ст. «Дещо про творчість поетичну».

«...постараюсь прислати невдовзі переклад першої глави Пушкінового «Онегіна» — див. лист. 7.

«...я не розумію вчинку д. Чайченка». — Грабовський тут і далі говорить з приводу статті Василя Чайченка (псевдонім Б. Грінченка) «Галицькі вірші», «Правда», 1891, вип. VIII—X. Відповіддю на статтю Чайченка була стаття І. Франка «Говоримо на вовка — скажімо і за вовка» (І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. XVI, К., 1955).

«...тверді та усякі філи». — Йдеться про представників реакційної галицької партії, так званих москвофілів, які вислужувалися перед російським царським урядом, лишаючись одночасно вірогідними австрійської монархії.

«...я прохав би вислати... історію літератури д. Огоновського...» — Йдеться про «Історію літератури руської»; з 1887 по 1891 р. вийшли перші дві частини і «I відділ» третьої частини; третя і четверта частини вийшли в 1893—1894 рр. Огоновський Омелян (1833—1894) — професор Львівського університету, його «Історія літератури руської» являє собою компілятивне зведення біографічних і бібліографічних даних про окремих українських письменників з до-

кладним, часто дуже примітивним перекладом змісту творів, з оцінками націоналістичного характеру. Див. також прим. до листа 19.

«...чи надрукована моя стаття прозою, недавно послана до Вас?» — Йдеться про статтю «Українці-сектанти в Сибірі». Див. прим. до листа 4.

«Уклінно прошу приложену кореспонденцію надрукувати...» — Йдеться про «Коротенькі вістки з Сибірі (Кореспонденція)». Надрукована не була. Дата написання: «Январ 92 року». Вперше надрукована в 3 т. тритомника.

«Ось Вам і переклад першої глави «Євгенія Онегіна». — Переклад не був надрукований.

«...32 моїх власних віршів та оповідання «Цуценя» — див. прим. до листа 5.

«...переклади Павла Журби...» — Йдеться про переклади Грабовського творів Губера, Туманського, Гете, Гейне, Беранже та ін. (див. лист 3).

«Чи одержали... статтю Харка Воли?» — Йдеться про статтю «Українці-сектанти в Сибірі». Див. прим. до листа 4.

З Лонгфелло. — Йдеться про вірш «Кинув я стрілу, — звилась...» Лонгфелло Генрі Уодсуорт — див. прим. в I томі до зб. «Доля».

З Шеллі. — Йдеться про вірш «На добраніч, мій друже? О ні?...» Шеллі Персі-Біші — див. прим. там же.

«...Академічне Братство... видало своїм коштом повісті твердого русина Хилляка». — В 1882 р., в 10-і роковини заснування у Львові студентського товариства «Академічний кружок», це товариство видало три томи творів Володимира Хилляка під назвою: «Иероним Аноним. Повести и рассказы»; том четвертий вийшов 1887 р. Хилляк Володимир Гнатович (1848—1893) — священник, другорядний західно-український письменник, належав до партії москвофілів, писав «язничем» під псевдонімами: Иероним Аноним, Нелях В., Я Сам, Некий.

«Стійність їх дуже мізерна».— В умовах заслання, не маючи можливості повністю ознайомитись з творами Кропивницького, Старицького, Карпенка-Карого, Грабовський іноді висловлював про них помилкові судження.

«...хотів був послати переклад «Шильонського узника». Байрона. Я одсилав його в «Зорю»— див. прим. до листа 9.

9

«Посилаю на суд Ваш свій переклад Байронового «В'язня»... Посилав давно колись до редакції «Зорі».— Грабовський спочатку надіслав переклад «Шильонського в'язня» до ж. «Зоря», де він і був надрукований («Зоря», 1894, ч. 12). Не маючи відомостей від редакції «Зорі» про долю свого перекладу, Грабовський надіслав його після деякої переробки до Франка та до редакції ж. «Правда». Переклад був надрукований вдруге в ж. «Правда», 1894, т. XXII, без підпису.

На цей лист Грабовського збереглася незакінчена відповідь І. Франка:

Шановний Земляче!

Даруйте, що трохи опізнився з відповіддю на Ваш лист, присланий ураз із посилкою «Шильонського в'язня». Передивившись мої рукописи, я найшов ось які Ваші твори: 1) прозове оповідання про дякона (не даю титулу, бо перший листок десь закинувся, але, певно, є); 2) Шем'яка, поемка з Міллера (який се Міллер?); 3) зшиток (15 сторін) з перекладами з Губера, Жадовської, Гете, Беранже (14 віршів); 4) зшиток (18 стор.) Ваших оригінальних віршів, усіх 31; 5) перша глава Онегіна; 6) і 7) «Шильонський в'язень», у двох копіях, одна прислана з рік тому назад на руки Павлика; 8) зшиток (32 стор.) з 34 Ваших віршів («Шкода, нам рають і балакать», там же і «Піп-танцюра»); 9) зшиток з віршами Рамшева і др.; 10) кореспонденція — «Коротенькі вістки з Сибірі»; 11) кореспонденція про сектантів-укр[аїнців] була друкована в «Народі». Отсе і все, що в мене є,— тепер міркуйте, чи що з посланих Вами річей пропало.

Як бачу з Вашого листа, Ви не одержали мого обширного письма, писаного десь в фебр[алі] чи марті, як відповідь на Ваші запити про Галичину, про наші літературні і просвітні справи. Дуже жаль.

З усіх Ваших творів, які в мене є, я дам до «Народа» тільки

444

кореспонденцію з Сибірі,— інших річей не можу друкувати, бо «Народ» не поміщає белетристики зовсім. Я рад би дещо з Ваших річей видати окремою книжечкою, та не знаю, коли буду міг се зробити. Я чоловік незможний, журналіст, що з місячного жалування (85 гульд.) мусить вижити з жінкою і з дітьми, купити деяку книжку, сплачувати деякі довги, а тільки що з сього урву, можу обертати на видавництва, котрі звичайно не оплачуються.

10

«Посилаю Вам ще одинадцять перекладів з Рамшева...»— Йдеться про такі переклади: «На варті»; «Ніч зійшла блакитно-ясна...»; «Я для тих співаю, хто болить за брата...»; «До сестри»; «Під вовчі заводи пустині...»; «Лежу, мов труп покірливий!..»; «Не щастя мусив я натхнути...»; «Завісу тьми навіки знято...»; «Тихо світлий день зайнявся!..»; «Він весь тремтить в моїй руці...»; «Твій, земле, я...».

«...дев'ять віршів власних».— Йдеться про вірші: «До бандури»; «Не в обіймах рідні...»; «До українців»; «Як то тяжко позирати»; «Сучасним постам великоруським»; «Стогін»; «Коли бучний бенкет ти справляеш»; «Тяжко, бува, занудиться...»; «Ніч».

«...щоб вистарчило... на окрему книжечку, якщо забажаєте видати».— Поезії Якубовича (Рамшева) в перекладі Грабовського окремим виданням не виходили.

«...одно оповідання...»— «Цуценя». Див. прим. до листа 5.

«...одна стаття...»— «Українці-сектанти в Сибірі». Див. прим. до листа 4.

«...одна звістка — прозою»— «Коротенькі вістки з Сибірі». Див. прим. до листа 6.

«...обставини письменства руського»— тобто західноукраїнського.

«Здумав написати Вам повість прозою («Жертва часу»)»— Невідомо, чи була написана Грабовським ця повість.

«Друга глава «Онегіна» лежить не оброблена ще».— Інших відомостей про цю главу немає.

12

Василь Лукич (справжнє прізвище — Володимир Левицький, 1856—1932) — західноукраїнський громадський діяч і журналіст, редактор ж. «Зоря».

445

«...один з гуртовиків добув потім поважне місце межи істориками українськими». — Очевидно, *Вигалій* Дмитро Іванович (1857—1932) — після Жовтневої революції — дійсний член АН УРСР; в 70-х — на початку 80-х років брав участь у студентських гуртках. *Александров В. С.* — див. прим. в цьому ж томі до ст. «Споминки про д-ра В. Александрова».

«*Текінка*» — див. прим. в I т. до розд. «Оригінальні поезії...»

«*Тут встає світлий, чаруючий образ моєї сестри-побратими...*» — Надії Костянтинівни Сигиди. Див. у цьому томі статтю Грабовського «Надія Костева Сигида».

«...*Якутська різанина...*» — «Якутська трагедія». 22 березня 1889 р. в Якутську сталася кривава розправа представників царської влади над групою політичних засланців, які протестували проти нелюдських умов, створених під час відправки етапом. Шість чоловік було вбито, 28 — тяжко поранені і покалічені, віддані були до військово-польового суду. Цією кривавою різаниною керував якутський віце-губернатор Осташкін, який «имел целью исключительно вызвать сопротивление и на почве «энергического усмирения» укрепить за собой репутацию деятельного администратора, вполне уловившего дух системы». Засланці Балаганського округу (балаганці) одними з перших відгукнулись на ці криваві події, написавши гострий протест «Русскому правительству». Протест цей, складений Грабовським, підписали, крім нього, ще Краніхфельд, Улановська, Ожигов, Новаковська, Іванов. Протест «Русскому правительству» був відгектографований і розісланий у різні місця Росії різним особам, редакціям газет. В своєму протесті балаганці докладно наводили всі факти кривавих якутських подій, а також викривали причини цих фактів, що крились у самій системі самодержавства. Протест закінчувався словами: «...Кровь наших товарищей и протестующий голос ссылки вызовут... новый запас революционной энергии, большую степень напряженности в борьбе с деспотизмом, в борьбе за лучшее будущее нашей родины».

«*Після оборони д. Спасовича*». — *Спасович* Володимир Данилович (1829—1906) — відомий у свій час російський юрист і літератор; на процесі в справі протесту балаганців виступив оборонцем, і після його блискучої промови в сенаті 9 березня 1892 р. підсудним каторгу замінили засланням. Разом з О. М. Пипіним написав «Обзор истории славянских литератур» (1865).

«*Показчик д. Комара*» — див. прим. до листа 5.

«...з словарів мені вислано тільки *Піскунова*». — Словник має назву: «Словниці української (або Югової-руської) мови» («Словарь украинского (или южно-русского) языка». Праця Форту-

ната Піскунова, Одеса, 1873. Друге видання вийшло 1882 р. в Києві.

«...не любив як слід свого краю той, хто його ніколи не втрачував». — Тут Грабовський перефразовує перші рядки, якими починається роман у віршах А. Міцкевича «Пан Тадеуш»: «Литво, краю мій! Ти на здоров'я схожа! Яка ти дорога, лиш той збагнути може, Хто втратив раз тебе» (Адам Міцкевич, Вибрані твори в двох томах, т. 2. Переклад Максима Рильського, Держлітвидав України, К., 1955).

«...зложив поему «Бурятка» — в оригіналі має назву: «Бурятка. Оповідання. Зложив Г. А. Панько. 1891 року».

Полтавець — псевдонім С. П. Шелухіна (нар. 1864); за професією — юрист, писав публіцистичні статті, поезії (під псевдонімом С. Павленко); в 1891 р. редагував «Елісаветградський вестник»; після встановлення радянської влади на Україні емігрував за кордон.

«*На великдень*». — Можливо, Грабовський має на увазі оповідання «Христос воскрес» — див. прим. до листа 17.

«...*посилаю до «Правди» початок перекладу Байронового «Чайльда-Гарольда»...*» — Цей переклад в ж. «Правда» не був надрукований, ввійшов до збірки «З чужого поля» (Львів, 1895).

«...*одержав з книгарні 1-й том Галицько-руської бібліографії Левицького...*» — Книга має назву: «Галицько-русская библиография XIX столетия... (1801—1886). Составил Иван Ем. Левицкий. Том I», Львів, 1888.

«*Націоналізм — конечна умова поступу вселюдського...*» — Тут під словом «націоналізм» Грабовський розуміє національне самовизначення народів.

«*Діло*» — газета, орган буржуазно-націоналістичної партії «народовців», виходила у Львові в 1880—1939 рр.; після Жовтневої революції, особливо в 20-х роках, — орган воєвничого націонал-фашизму.

13

«*Перекладений початок Байронового «Чайльда-Гарольда»* — див. прим. до листа 12.

«*Повний переклад Байронового ж «Шільонського в'язня»* — див. прим. до листа 9.

«*Переклад Гребінчиного твору «Гетьман Свирговський»*. — В ж. «Правда» не був надрукований, ввійшов до збірки «З чужого поля» (Львів, 1895).

«*П'ять віршів власних...*» — З названих далі віршів у ж. «Правда» були надруковані тільки три: «На братній могилі»; «До українців»; «Багацько в нас було працівників пера...» (1894, т. XXI).

«Дальший переклад «Чайльда-Гарольда» постараюсь выслати невдовзі...» — Невідомо, чи був надісланий цей переклад.

14

«Надісланий переклад прошу видрукувати...» — Переклад невідомий.

«...після слів Д. Василевського...» — Василевський Лев (1870—1936) — польський публіцист і політичний діяч, батько радянської письменниці Ванди Василевської. Із статті Василевського «Новые течения среди галицких русин» («Русское богатство», 1893, № 8). Грабовський дізнався, що радикали «приступають к изданию газеты для рабочих». Намір радикальної партії здійснений не був.

«Русское богатство» — публіцистичний суспільно-політичний, науковий і літературний журнал, орган ліберального народництва, виходив у Петербурзі з 1880 до 1918 р.

«...прошу выслати мені твори А. Крымского...» — див. прим. до листа 16.

«...владнаю я збірничок своїх оригінальних віршів...» — Йдеться про збірник «Пролісок».

«Товариство ім. Шевченка». — Як літературне товариство було засноване у Львові в 1873 р., а з 1892 р. перетворене на літературно-наукове. Відіграло певну позитивну роль, зокрема у виданні літературно-наукових творів. Діячі буржуазно-націоналістичного табору О. Барвінський, О. Кониський, М. Грушевський прагнули зробити «Товариство» центром націоналістичної пропаганди.

15

«...статтю «Дещо в справі жіночих типів» прошу помістити в «Народі» чи «Хліборобові»...» — Названа стаття Грабовського була надрукована в ж. «Народ», 1894, № 7 і 8.

16

«Посилаю Вам «Лист до молоді української». — Стаття була надрукована в ж. «Народ», 1894, № 7 і 8. Дата написання статті: «Лютий 94 року».

«...з поводу дописі п. Ол. Андровича». — Йдеться про статтю Ол. Андровича «Організуємося!» («Народ», 1893, № 18). Автор статті, заперечуючи ліберально-культурницьку діяльність Б. Грінченка, яка зводилась лише до призвичаювання селян до української

448

популярної книжки, до «тихого, маленького діла», дозволеного царським урядом та одобреного цензурою, — ставить перед українською поступовою інтелігенцією завдання радикальніші — організувати народні маси, вияснити причини їх бідкування, «приступити до праці, нездоволеної начальством».

«Нова ера». — Так називалася реакційна політична угода, що була укладена в 1890 р. між частиною галицьких «народовців» (Ю. Романчук, Н. Вахнянин, О. Барвінський та ін.) і польською шляхетською верхівкою в Галичині. «Новоєрівці» боролись проти визвольних прагнень українських і польських трудящих, підтримували політику австрійського уряду, випрошуючи в останнього дрібні поступки на користь «народовської» інтелігенції.

«Послав Вам передше статтю «В справі жіночих типів» — див. прим. до листа 15.

«...збірник творів д. Крымского...» — Йдеться про видання «Повістки і ескізи з українського життя. Написав А. Крымський. Видано під доглядом М. Павлика. Коломия і Львів, 1895». До збірки ввійшло дев'ять творів: «Батьківське право»; «Перші дебюти одного радикала»; «Сирота Захарко»; «В народі» та ін.

Крымський А. Є. — див. прим. в цьому ж томі до ст. «Дещо до свідомості громадської».

«Р. С. Прошу вибачити, що не переписую чисто...» — Ці слова стосуються тексту статті «Лист до молоді української», що була додана до листа.

Златовратський Микола Миколайович (1845—1911) — російський письменник-народник. Грабовський зробив скорочений переклад оповідання Златовратського «Марівники» («Мечтатели»). Переклад не був надрукований.

17

«...переклад повісті Златовратського — «Марівники» — див. прим. до листа 16.

«...коротенький розповідок «Христос воскрес...» — Оповідання Грабовського «Христос воскрес» було надруковане в «Календарі товариства «Просвіта» на рік звичайний 1894», Львів, 1893.

«...з Кардуччі...» — Йдеться про вірш: «На п'яті роковини різні Ментанської». Кардуччі Джозуе — див. прим. в I томі до зб. «З чужого поля».

«...з ...М. Михайлова...» — Йдеться про вірш: «Міцно, палко всіх до лона...». До перекладу цього вірша Грабовський подав такі відомості про його автора: «Михайло Михайлов засуджений був докупі з Чернишевським в каторжні роботи і вмер у Сибірі; в письменстві

29 П. Грабовський, т. II

449

великоруському він займає одно з перших місць, яко поет-перекладач; його переклади з мов іностраних вважаються класичними і містяться, як взірці поезії, в читанках шкільних; перекладав між іншим і Шевченка. Оригінальних віршів писав мало і нічого з того, здається, не надруковано; не друкувалася, здається, і вірша, перекладена нами; повний збірник перекладів вийшов, між іншим, в останніх роках».

Паньківський Кость (1855—1915) — західноукраїнський громадський діяч, видавець «Дрібної бібліотеки», технічний редактор і адміністратор ж. «Зоря». Видав кілька збірок творів Грабовського.

18

«*Замок Альва*» — переклад з Байрона...» — Переклад надрукований в ж. «Зоря», 1895, ч. 15, пізніше ввійшов до збірки «З півночі» (Львів, 1896).

«...три переклади з Гейне...» — Йдеться про такі переклади: «Вони кохалися удвох...»; «На дальнім небосхилу...»; «Щодня надвечір ходила Султанівна чарівнича...» Переклади ввійшли до збірки «З чужого поля» (Львів, 1895).

«...«Ткачі» і др.» — Крім «Ткачів», Грабовський, очевидно, надіслав ще такі переклади творів Гейне: «Ми, бургомистри та сенат...»; «Нас омертвечив сон страшний...»; «Китайський цісар». Всі ці переклади ввійшли до збірки «З чужого поля» (Львів, 1895).

«*Написав невеличке оповідання прозою...*» — Очевидно, «Червоний Жупан». Було надруковано в ж. «Зоря», 1894, ч. 18.

«*Невідомі творці*» — стаття Грабовського, була надрукована в ж. «Зоря», 1892, № 18.

«*Текінка*» — див. прим. в I т. до розд. «Оригінальні поезії...»

19

«...не оказалось двох аркушів збірничка.» — Йдеться про першу збірку поезій Грабовського «Пролісок» (Львів, 1894), яка, певно, була надіслана авторові у вигляді окремих аркушів, тобто ще не зброшурованою.

«...Сурика (30 перекладів з життєписсю...)» — Виконані Грабовським переклади вибраних поезій російського поета Івана Сурикова ввійшли окремою книжечкою 1894 р. у Львові з докладною вступною статтею перекладача.

«...переклад «Шільйонського в'язня» — див. прим. до листа 9.

«...посилав до писателя Короленка, і той назвав його «прекрасним». — Одержавши переклад «Шільйонського в'язня», виконаний

450

Грабовським, В. Г. Короленко в листах до професора Київського університету І. В. Лучицького та своєї знайомої Е. Л. Улановської (що була на засланні у Балаганському окрузі разом з Грабовським) писав: «Несомненно одно, что перевод прекрасный» (В. Г. Короленко, Избранные письма, т. III, ГИХЛ, М., 1936).

«*Перша пісня Байронового «Чайльда-Гарольда».* — Окремо переклад не був надрукований, ввійшов до збірки «З чужого поля» (Львів, 1895).

«*Історія Січі Задунайської.*» — Йдеться про намір Грабовського зробити переклад праці Ф. Кондратовича «Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)», що була спочатку надрукована в «Киевской старине» (1883, т. V), а потім вийшла ще й окремим відбитком. Невідомо, чи здійснив Грабовський переклад цієї праці.

«*Червоний Жупан*» — див. прим. до листа 18.

«*Що тичеться праці д. Огоновського.*» — Грабовський має на увазі «Історію літератури руської».

«*Словарь за 93 рік*» — «Словарь російсько-український». Зібрані й впорядкували М. Уманець і А. Спілка, 4 томи, Львів, 1893—1898 рр.

«*Чи одержали давню замітку про українського писателя Порфира Кореницького*» — див. прим. в цьому ж томі до ст. «Порфир Кореницький».

«*Література «Петрова»* — «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» М. І. Петрова, К., 1884.

20

«*На крилах пісень*» — перша збірка творів Лесі Українки, видана 1893 р. у Львові.

«*Левада*» — літературний збірник, виданий Василем Лукичем 1892 р. у Львові. Збірник являв собою відбиток белетристичної частини з «Ілюстрованого календаря т-ва «Просвіта» на 1893 р.»

«*Замітні Русини.*» — Під цією рубрикою в збірнику «Левада» подавалися короткі відомості про життя та діяльність Н. Вахнянина, Д. Гладиловича, О. Партицького, Д. Савчака, О. Потебні, Я. Кухаренка та ін.

«*Сповідь Наливайка*» — переклад з К. Рилеева, був надрукований в ж. «Житє і слово», 1895, т. III, потім увійшов до збірки «З чужого поля» (Львів, 1895).

«*Оповіданнячко з якутського життя*» — нарис «Червоний Жупан».

«...дещо про пісню українську.» — Мається на увазі стаття «З далекої півночі», значна частина якої була присвячена роздумам про

474

451

українську пісню. Стаття вперше була надрукована в ж. «Зоря», 1894, ч. 21, листопад.

«Вороги» — скорочений переклад оповідання російського письменника В. І. Немировича-Данченка (1848—1927). Після 1921 р.— білоемігрант. Переклад надрукований не був.

21

«... я вважаю «твердих» за ворогів...» — Йдеться про представників реакційної партії так званих «москвофілів». Див. прим. до листа 5 («тверді» та усякі «філи»).

«Що пишеться народовців, то я виобразав їх «свічадом доброчинності». — Відірваний від суспільного життя України, зокрема Галичини, Грабовський не відразу розібрався у політичній програмі та суспільній діяльності буржуазно-націоналістичної партії «народовців». Зрозуміти реакційну суть галицького «народовства» Грабовському допомогли друковані виступи І. Франка, М. Павлика та інших прогресивних діячів.

«Найбільш боліло мое серце за «Правду». — Ці слова свідчать про остаточне розчарування Грабовського органом народовців — журналом «Правда», який відіграв ганебну роль у справі укладення реакційної угоди («нової ери») між частиною галицьких народовців і польською шляхетською верхівкою в Галичині.

«Бібліографія» Левицького — див. прим. до листа 12.

«...все ж його праця — річ вельми коштовна помімо усяких хиб...» — Йдеться про «Історію літератури руської» О. Огоновського (див. прим. до листа 5). Даючи в цьому листі та в листі 25 загалом позитивну оцінку «Історії літератури руської» Огоновського, Грабовський висловив своє незадоволення науковими засадами цієї праці, «формально-літературним» методом автора. Цьому відсталому схоластичному методі Грабовський протиставляв метод більш прогресивний — «історично-філософський» (див. лист 25).

«...д. Франко в «Зорі» видав сприяючий суд...» — В статті «Наше літературне життя в 1892 році» («Зоря», 1893, ч. 1 і 2) І. Франко назвав «Історію літератури руської» О. Огоновського «невичерпним скарбом багатоцінних біографічних і историко-літературних фактів і подробиць». В наступних своїх працях, зокрема в статті-некролозі «Професор Омелян Огоновський» («Народ», 1894, № 20—21, 23—24), Франко піддав критиці антинауковий, схоластичний «біографічно-бібліографічний» метод Огоновського, його ідеалістичну естетику, його націоналістичне трактування ряду явищ історії української літератури.

452

«...тим дуж сумно було читати про «шарлатанство» потім». — Грабовський має на увазі статтю-рецензію М. Драгоманова «Шевченко в чужій хаті його імені» («Народ», 1893, № 10, 11, 15), в якій було гостро розкритиковано О. Огоновського як видавця і коментатора «Кобзаря Тараса Шевченка» (видання Товариства ім. Шевченка, ч. I—II, Львів, 1893). Редакція ж. «Народ», повністю поділяючи доводи М. Драгоманова, його гостру критику антинаукового, сповненого численних помилок і неточностей видання творів Шевченка, здійсненого Огоновським, писала, що Драгоманов «показав фактично, як д. Огоновський подає молодіжці примір неучтва і шарлатанства» («Наука і проф. Ом. Огоновський», «Народ», 1893, № 16).

«Спомини» д. Невест[юка] — річ дуже неприємна...» — Йдеться про статтю співробітника ж. «Народ», лікаря за професією Якова Невестюка «Спомин з моєї пригоди в Росії» («Народ», 1893, № 17). Як видно з листа, спогади Невестюка не сподобалися Грабовському. Автор «Спомину» хоч і висловився досить критично з приводу діяльності царських жандармів, однак невірно, навіть дещо ідеалізовано розповів про становище політичних в'язнів у царських тюрмах. З цього погляду характерним є таке міркування Невестюка: «Впрочім, для політичного в'язня російська тюрма не страшна».

«Розправа д. Гр. Римаря з «Хлібороба». — Грабовський має на увазі статтю «Любов ближнього (Пам'ятка по бл. п. Григорію Римарі)», «Хлібороб», 1893, № 19—24. Римар Григорій — селянин, був писарем в с. Добрівлянах (біля Дрогобича), друкувався в «Хліборобі». В статті «Любов ближнього» Римар розповів про свій конфлікт з місцевим попом, про те, як за доносом попа він був арештований (йому інкримінувалася належність до «якогось тайного товариства соціального») і засуджений на два роки тюремного ув'язнення. Незважаючи на наявність окремих критичних моментів, стаття Римаря в основних своїх пунктах перейнята консервативними ідеями: в ній стверджується законність існуючої (царської) влади, заперечується революційна боротьба трудящих за своє визволення, проповідується християнська мораль.

«Чи не могли б з Росії вислати мені Вашу працю про читальні...» — Йдеться про книжку М. Павлика «Про русько-українські народні читальні» (Львів, 1887).

«Австро-руські спомини» — праця М. Драгоманова у двох частинах, вийшла у Львові в 1889 р.

22

«З чужого поля» — збірка перекладів Грабовського. Вийшла з друку 1895 р. у Львові накладом К. Паньківського.

453

Леопарді, Мур... Вазов, Ботев, Гарамбашич...— див. прим. в I томі до зб. «З чужого поля».

«Удова» — вірш болгарського поета П. Іванова.

«Батьківщина» — вірш належить видатному болгарському письменнику Івану Вазову.

«Споминки про Шевченка та Александрова». — Йдеться про статті Грабовського «Т. Шевченко в Нижньому Новгороді» та «Споминки про д-ра В. Александрова».

23

«Оце Вам дописочка, друкуйте...» — Йдеться про статтю Грабовського «Дещо до свідомості громадської». Надрукована в ж. «Народ», 1894, № 23 і 24. Дата написання: «Вересень 1894 року». Підпис: Панько.

«Не зважайте, що почав з Яреми, а скінчив Хоною...» — Йдеться про зміст статті «Дещо до свідомості громадської», яка починалась розповіддю про жорстокі переслідування царською цензурою українського друкованого слова, а далі містила досить просторий огляд переселенського руху з України в Сибір.

24

«Переклад билін вистачу» — див прим. до листа 25.

«Слов'янолюбство м[осковсь]ке». — Стаття Грабовського «Дещо про слов'янолюбство московське» була вміщена в ж. «Правда», 1894, червень. Підписана псевдонімом: *Харько Вець*.

«...посилаю Вам оце сумну заміточку» — статтю «Надія Костева Сигида (Сумна споминка)».

«...зладжу для Вас також книжечку про Чернишевського». — Грабовський написав статтю «Микола Гаврилович Чернишевський».

«Free Russia» — «Вільна Росія» — друкований орган англійського «Товариства друзів російської свободи», виходив в 90-х роках XIX ст. У ньому брала участь Е. Л. Войнич.

«...після оборони д. Спасовича» — див. прим. до листа 12.

«...допись про переселенців». — Мається на увазі стаття Грабовського «Дещо до свідомості громадської».

«З подякою читав Ваші вірші» — збірник поезій І. Франка «З вершин і низин», виданий другим, доповненим виданням 1893 р. у Львові.

454

«...«з низин» мені сподобалося більше, як «з вершин». — Висловлюючись так про збірку поезій І. Франка «З вершин і низин», Грабовський, очевидно, мав на увазі рецензію Г. Цеглинського на цю збірку. В своїй рецензії на перше видання збірки («Зоря», 1877, ч. 13 і 14) Г. Цеглинський доволно ділив поезію І. Франка на творчі «вершинні», куди зараховував поему «Панські жарти», яку вихваляв, та на творчі «низинні», куди відносив всю політичну революційну лірику, яку ганьбив і паплюжив. Грабовський, як бачимо, не погоджувався з тією оцінкою поезії Франка, яку висловив представник буржуазно-клерикальної критики.

«Прохав вислати Ваш начерк про театр». — Тут, очевидно, йдеться про написану І. Франком в 1894 р. широку розвідку «Русько-український театр (історичні обриси)», яка свого часу не вийшла з друку окремою книжкою (І. Франко, Твори, т. XVI).

25

«Посилаю Вам переклад 5 билін великоруських...» — з них три биліни були вперше надруковані в «ЛНВ», 1901, тт. XV і XVI, дві — в 2 т. триптомника.

Рибніков Павло Миколайович (1832—1885) — російський етнограф, відомий збирач билін, видав «Песни, собранные П. Н. Рыбниковым. Народные былины, старины и побывальщины», т. 1—4, М., 1861—1867.

Киреевський Петро Васильович (1808—1856) — відомий збирач російського фольклору. Вийшли «Песни, собранные П. В. Киреевским», М., 1861—1874.

Данилов Кириша — уральський козак, один із перших збирачів російського фольклору.

«...послав до Вас оповіданнячко з жіночого життя...» — Оповідання невідоме.

«Слівце на слівце» — критична замітка Грабовського, надрукована в ж. «Житє і слово», 1895, т. III.

Колесса Олександр (1868—1938) — професор Львівського університету, історик і етнограф буржуазно-націоналістичного напрямку.

Барвінський Олександр (1847—1927) — західноукраїнський громадський діяч і педагог, один з організаторів реакційної так званої « нової ери ».

Вахнянин Анатоль (Наталь) (1841—1908) — композитор, західноукраїнський громадський діяч, один з лідерів партії народовців.

474

455

«Рамшева зладжу Вам цілий збірничок...» — див. прим. до листа 10.

«...виправлю вже надруковані...» — Грабовський має на увазі десять перекладів творів Якубовича (Рамшева), що були надруковані в ж. «Житє і слово», 1894, т. II.

«...думаю також зладити переклади з Нікітіна». — Твори І. Нікітіна в перекладі Грабовського окремим виданням не виходили.

26

«Послав Вам 7-го жовтня статейку про переселенців...» — Йдеться про статтю «Дещо до свідомості громадської».

«Часопись прошу й надаліше посилати...» — журнал «Народ».

27

Сироти — вірш Грабовського, ввійшов до збірки «З півночі» (Львів, 1896).

«...з Пушкіна («Два ворони»)» — переклад («Ворон ворона пита») був надрукований у збірці «З півночі» (Львів, 1896).

Кулик Василь Степанович (1830—1870) — український поет, друкувався в «Основі». Див. прим. до листа 52.

Омелькович — справжнє прізвище: Олександрович Митрофан (помер 1881) — український письменник, друкувався в «Основі».

Петренко Михайло Миколайович (1817—?) — український поет-романтик, автор популярної пісні «Дивлюсь я на небо...».

Писаревський Степан (народ. у 80-х рр. XVIII ст.—1839) — український поет-романтик, автор пісень «Де ти бродиш, моя доле?», «За Неман іду».

Писаревський Петро Степанович (нар. бл. 1820—?) — український поет; автор поеми «Стецько» та кількох байок, що друкувались в альманахах «Сніп» і «Ластівка».

Корсун Олександр Олександрович (1818—1891) — маловідомий український письменник, видавець альманаха «Сніп» (Харків, 1841).

Лиманський — справжнє прізвище: Мова Василь Семенович (1842—1891) — український письменник.

Чужбинський — Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович (1817—1875) — український поет-романтик і етнограф.

«Писання В. Кулика». — Йдеться про видання: «Писання Василя Кулика», Львів, 1894.

456

«Поезії О. Маковея». — Йдеться про видання: «Поезії Осипа Маковея», Львів, 1895.

«З весняних пісень». — Цикл поезій Грабовського, був надрукований в ж. «Зоря» (1895 р., ч. 8, стор. 146), потім ввійшов до збірки «З півночі» (Львів, 1896, див. цикл «Веснянки»).

28

Костюрін Віктор Федорович (1853—1919) — політичний засланець, редактор тобольської газети «Сибирський листок» (офіційним видавцем вважалась його дружина — М. М. Костюріна).

«Сибирський вестник» — газета, виходила в Томську з 1885 р.

«Неделя» — щотижнева ліберально-народницька політична і літературна газета, виходила в Петербурзі з 1866 по 1901 р. Замітка Грабовського («Про колонію») в газеті «Неделя» не виявлена.

Зубковський — невідома особа.

Краніхфельд В. П. — політичний засланець. Див. прим. до листа 12 (Якутська різанина).

«Вийшло з друку вже три збірнички моїх українських віршів» — «Пролісок» (Львів, 1894), «Твори Івана Сурика» (Львів, 1894), «З чужого поля» (Львів, 1895).

«Критика поки що досить прихильно повітала мої спробунки». — Перші критичні оцінки поетичних творів Грабовського дали І. Франко, М. Школиценко, Д. Пісочинець та ін.

«Русские ведомости» — щоденна громадсько-політична газета, виходила в Москві з 1863 по 1918 р. До 1905 р. — орган поміркованих російських лібералів, після 1905 р. — орган контрреволюційної партії кадетів.

«...сметь свое суждение иметь...» — слова Молчалина з комедії О. Грибоедова «Горе з розуму».

29

«...нарис «В тайзі». — Надрукований не був.

«Заміточка про те, про се». — Певно, йдеться про статтю «До тих, хто має чим слухати (Побіжна заміточка)».

«...не дістав ні другого, ні третього». — Йдеться про збірнички: «Твори Івана Сурика» (Львів, 1894), «З чужого поля» (Львів, 1895).

«Чи друкувалася моя статейка про переселенців...» — Мається на увазі стаття П. Грабовського «Дещо до свідомості громадської». «Заміточка про переклади творів українських». — В ж. «Зоря» не з'явилася.

457

Заголовок — «Із дневника невольника» — належить І. Франкові. Крім того, І. Франко в журналі супроводив лист такою приміткою редакції: «Одержавши від одного земляка оцей твір — не твір, а документ важкого психічного настрою одного з молодих, талановитих українців, загнаного російськими порядками на Сибір, ми друкуємо його з деякими пропусками. Може, ш[ановний] автор, котрого ім'я тут не підписуємо з причин легко зрозумілих, поремствує на нас за те, що друкуємо не самі вірші, а й прозу, призначену, мабуть, для приватного вжитку. Та для нас вірші і проза в сьому творі однаково дорогі, а навіть вірші без прози подекуди не були б зрозумілі. Звертаємо на сей окрик сердечного болю і розпуки талановитого земляка увагу освіченої громади російської — не самої тільки української. Невже нема способу облегшити його важке життя хоч легальними способами, дружнім співчуттям, листами, книжками, порадою та підмогою?»

Маковей Осип (1867—1925) — український письменник і публіцист, з квітня 1895 р. — редактор газ. «Буковина».

«Посилаю Вам... 16 віршованих перекладів з великоруського». — В газ. «Буковина» не друкувались.

Галіп Теодот (нар. 1873) — автор збірки поезій «Думки та пісні», повісті «Перші зорі»; друкувався в газ. «Буковина»; в 90-х роках був одним з організаторів радикальної партії в Буковині; в 1919 р. входив до дипломатичної місії контрреволюційного уряду УНР.

«Посилаю новий збірничок...» — «З півночі».

«Потім цілком видрукуйте «Передмову». — «Передмова» до збірки «З півночі».

«Присвятив Ользі» — Ользі Василівні Зерновій (по чоловіку — Гавриловій).

Водовозов В. І. — див. прим. в I томі до зб. «З півночі».

«Дістав поезії Куликові, Маковейові» — див. лист 27 та примітки до нього.

«Хотів перекласти поему Едгара По «Крук» — див. лист 34 та примітку до нього.

«На півночі». — Йдеться про нарис «На далекій півночі», присвячений М. Г. Чернишевському.

Калина Антоні (1846—1908) — польський лінгвіст, слов'янознавець, професор Львівського університету.

«...чи дістали Ви переклад билин...» — див. прим. до листа 25.

«...про переселенців...» — Йдеться про статтю «Дещо до свідомості громадської».

«...сумна споминка...» — Йдеться про статтю «Надія Костева Сигида».

«Чи видрукували життєпись Чернишевського?» — Стаття Грабовського «Микола Гаврилович Чернишевський» надрукована в ж. «Жите і слово», 1895, т. IV.

«Про «Слівце на слівце» бачив звістку». — Про надрукування критичної замітки «Слівце на слівце» Грабовський довідався із ж. «Народ» (1895, № 6).

«Послав недавно до Вас лист з низкою віршів...» — Йдеться про лист 30 («Із дневника невольника»).

«Втулив до збірничка...» — Йдеться про збірку «З півночі» (Львів, 1896).

По (Рое) Едгар-Аллан — див. прим. в I томі до зб. «Доля».

«Марівники» — див. прим. до листа 16 (Златовратський).

«Ользі Васильовні Гавриловій в день іменин». — У збірці «З півночі» вірш не був надрукований.

«...збірничок, на взір альманаха» — невідомий.

«...переклад з Полонського — «Сонце та місяць». — У збірці «З півночі» не був надрукований.

«...прозові дріб'язочки для «Зорі». — В 1895 р. в ж. «Зоря» були надруковані такі замітки і нариси Грабовського: «Т. Шевченко в

Нижнім Новгороді» (ч. 5); «Іван Петро Новицький», «Твори Квітки-Оснів'яненка» (ч. 8); «До тих, що мають чим слухати» (ч. 14); «На далекій півночі (Думка в прозі)» (ч. 16).

«...статейка про переклади московські творів Шенченкових...» — стаття під назвою «Московські переклади творів Шевченкових. Огляд Павла Граба» була надрукована в ж. «Зоря», 1896, ч. 5.

«...оповіданнячко «В тайзі» — див. прим. до листа 29.

«...кілька слів про бесіду Ламанського?» — Йдеться про замітку «До тих, що мають чим слухати».

«Чи видрукуєте статті про Черн[ишевського] та Мих[айлова]...» —

Про статтю «Микола Гаврилович Чернишевський» див. прим. до листа 34. Стаття «Михайло Ларіонович Михайлов» була надрукована в ж. «Жите і слово» (1895, т. IV).

«...недавній мій лист з віршами». — Йдеться про лист 30 («Із дневника невольника»).

«...Едгара По «Крук» — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

«Посилаю чотири вірші для Вашої збірки «Наш альбом». — 3 віршів, що їх надіслав Грабовський І. Франкові, під рубрикою «Наш альбом» були надруковані: «До України»; «Ти чого так забилосья важко...»; «Я пав духом на час...» («Жите і слово», 1896, т. V).

37

«Переклав з Едгара По поему «Крук» — див. прим. в I т. до зб. «Доля».

«...спинітьс'я висилати поки що часопись...» — журнал «Народ». «Помер М. П.» — М. П. Драгоманов (6/IX 1841—8/VI 1895).

39

«Киевская старина» — щомісячний історичний і літературний журнал ліберально-буржуазного напрямку, виходив у Києві з 1882 по 1907 р.

Чайченко — псевдонім Б. Грінченка.

«Вірня та інше» — збірник оповідань та віршів українських письменників, Чернігів, 1895.

Гордієнко, Кум-хан. — Гордієнко, оповідання: «Кум-хан», «Пригода у повідь». «Петро Мирошніченко», Чернігів, 1895.

«Чорноморці у неволі» — оповідання; автор невідомий; Чернігів, 1895.

Грінченко. Пісні та думи, 2 кн. — видано в Чернігові в 1895 р.

Словарь Тимченка — Є. Тимченко, «Русско-малороссийский словарь», 2 томи, К., 1897—1899.

460

«Словарь Уманця і Спілки — весь» — див. прим. до листа 19. «Галицько-руська бібліографія...» — «Галицко-русская библиография XIX столетия... (1801—1886). Составил Иван Ем. Левицкий», т. II, Львів, 1895.

«На крилах пісень» — див. прим. до листа 20.

Кононенко Мусій Степанович (1864—1922) — український поет. Писав і під псевдонімом М. Школиченко. Автор ряду збірок поезій.

40

«Чи дістали Ви мого безглузлого листа...» — Йдеться про лист 30 («Із дневника невольника»).

«Задумав скласти збірничок перекладів з нашої мови на московську...» — Йдеться про збірник «Пісні України». Див. прим. до листа 62.

Забіла Віктор (1808—1869) — український поет-романтик, його вірші «Не щебечи, соловейку...»; «Гуде вітер вельми в полі» стали народними піснями.

«Чи дістали другу низку билин, між іншим, про Калина-царя?» — Переклади невідомі.

«...хотів ...зладити статейку про Писарева». — Невідомо, чи була написана ця стаття.

41

«...почнуть орудувати Турбацькі...» — Висловлюючись так, Грабовський мав на увазі 19-літнього гімназиста Льва Турбацького (1876—1900), який друкувався у ж. «Народ», в один і той же час належав до кількох партій, вимагав реорганізувати радикальну партію у так звану «колективістичну партію» (на зразок австрійської реформістської соціал-демократії).

42

«Разом спин двох видавництв і то — найкращих...» — Йдеться про журнали «Народ» та «Хлібороб».

Стефанович Яків Васильович (1853—1915) — революціонер-народник, один з засновників «Чорного переділу». У 1877 р. був одним з організаторів «Чигиринської справи», руху селян у Чигиринському повіті на Київщині. Був засуджений на каторгу, яку відбував у карійській тюрмі; пізніше був на поселенні в Якутській області. Про Грабовського Стефанович згадує у своїх спогадах — «Дневник карийца», вид-во «Новый мир», 1906.

461

«Живосилом повинчаний дяк». — Переклад цього оповідання був надрукований в ж. «Зоря» (1897, ч. 8) з такою приміткою перекладача: «Оповідання се, зладжене д. Полницьким, очевидно, на підставі документів судових, містилося в жовтневій книжці «Киевской старини» за 1895 рік; як річ цікаву з погляду історично-побутового подаю його читачам в українській мові. — П. Граб».

«...невеличка заміточка «Якої книжки бажає селянин український?». — Замітка до нас не дійшла.

«В статті д. Копача про «Сон». — Мається на увазі стаття І. Копача «Огляд поеми Т. Г. Шевченка п. з. «Сон» (з р. 1844)» («Зоря», 1895, ч.ч. 17—22).

«Здивувала мене поява дневника...» — Йдеться про лист 30 («Із дневника невольника»).

Немирович-Данченко В. І. — див. прим. до листа 20 («Вороги»).

«Читав рецензію на збірничок — «З півночі». — Йдеться про рецензію М. Вороного («Зоря», 1895, ч. 23), а з приводу «москалізмів» — головню про рецензію Д. Пісочниці на збірку Грабовського «Пролісок» («Зоря», 1894, ч. 22).

«...замітки про Мороза та Овена». — «Споминка про Данила Мороза» та «Данило Овен». Були надруковані в ж. «Зоря» (1896, ч. 22).

«...чотири віршованих переклади...» — «Крук», «Аннабель-Лі» Едгара По; «Не гуляшому на втіху...», «Знову сонце, зелень, квіти...» І. Чавчавадзе. Були надруковані в ж. «Зоря» (1897, ч. 11; ч. 12, ч. 17). Потім увійшли до збірки «Доля» (1897).

«Сподіваюсь достати також польські переклади Сирокомлі та зробити суд». — Невідомо, чи здійснив Грабовський свій намір. Сирокомля Владислав (псевдонім Людвіга Кондратовича; 1822—1862) — польський письменник.

«Ладжу збірку московських перекладів з різних поетів українських» — «Песни Украйны». Див. прим. до листа 62.

«...децю післав до редакції журналу «По морю и по суше» — див. прим. в цьому ж томі до ст. «Дешо про творчість поетичну». Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — український поет, один із зачинателів модернізму.

«Покинута в лісі дівчина» — казка, написав Б. Грінченко (Одеса, 1896).

Савич Олександр (1846—1902) — маловідомий український поет; написав поему «Ганнуся», збірку віршів «На Вкраїні» та ін.

«Складка» — альманах на спомин В. С. Александрова, Харків, 1896. Спорудив К. О. Білиловський (Білило).

Етнографічний збірник — «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Зібрав Б. Грінченко та інші», Чернігів (т. I, 1895; т. II, 1896; т. III, 1899).

«Громадський голос» — газета, орган західноукраїнської радикальної партії, почала виходити з 1895 р.

«Записки» — «Записки наукового товариства ім. Шевченка».

«...хотів ще написати децю про Квітку...» — 1897 р. в ж. «Зоря» (ч. 2) була надрукована стаття Грабовського «Нові причинки до життєписі Г. Ф. Квітки».

«Понизший шматочок паперу перешліть... п. Івану Франкові». — Йдеться про лист 50.

«...дві вірші» — «Переспів (Геть щоденні близенькі цілі)»; «З Поля Верлена (Хмура осінь. Голосіння...)».

«Невелику економічну заміточку посилаю до «Зорі». — Йдеться про статтю «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини».

«...п'ять заміточок». — Всі перелічені в листі статті були надруковані в ж. «Зоря» (1897, ч. 2 і 3).

«Посилаю для «Зорі» два переклади з Льонгфеля...» — «Сон невольника», «Норманський барон». Були надруковані в ж. «Зоря» (1897, ч. 12).

«...з ...Борнса» — «Лорд Грегорі»; «До стокроти»; «Поклик Брюса до дружини». Були надруковані в ж. «Зоря» (1897, ч. 14).

«...опріч гарної перерібки «Івана Ячменя», зробленої Куликом». — Перекладений В. Куликом твір Роберта Бернса — «Іван Ячмінь (Пісня Вигна-а)» був надрукований в ж. «Правда» (1874, ч. 8).

«...про освіту людову». — Мається на увазі стаття «Дещо про освіту на Україні».

С. Дашкевич. — Певно, Грабовський має на увазі буковинського журналіста Сильвестра Дашкевича (помер 1894), який після смерті Федьковича став редактором газети «Буковина».

Манжура Іван Іванович (1851—1893) — український поет-демократ.

Тишинський Петро Іванович (1832—1896) — український письменник і композитор.

Подолінський Михайло (1844—1894) — західноукраїнський громадський діяч і педагог, співробітник «Зорі».

«А про Тишинського сказали всього — кілька слів». — Тишинський Олександр Амфіянович (1835—1896) — український громадський діяч ліберального напрямку; бувши студентом Харківського та Київського університетів (1857—1860), належав до таємного студентського товариства; кілька раз був під арештом; разом з Л. Глібовим видавав газету «Черниговський листок» (1861—1863). Про смерть О. А. Тишинського, що сталася 28 січня 1896 р., редакція «Зорі» спочатку вмістила коротеньку посмертну оповістку («Зоря», 1896, ч. 7); тільки згодом в цьому журналі з'явилася простора стаття — «Олександр Тишинський», автором якої був Б. Грінченко («Зоря», 1896, ч. 17).

«Лагоджу... статейку про справи галицькі в один московський журнал...» — Стаття невідома.

Наумович Іван (1826—1891) — священник, громадський діяч і письменник, один з провідників «москвофільського» табору в Галичині.

Шурат Василь Григорович (1871—1948) — поет і літературознавець, з 1929 р. — дійсний член АН УРСР.

«...прекрасний переклад «Івана Ячменя», зроблений Куликом» — див. прим. до листа 52.

«Я... переклав недавно «Стокроть», «Поклик Брюса до дружини» та «Лорд Грегорі» — див. прим. до листа 52.

Вперше лист був надрукований в замітці І. Франка «Сумна відомість» («Життя і слова», 1897, т. IV), яку і подаємо.

«Сумна відомість. Починаємо оцю хроніку сумною звісткою. Один із талановитих молодих письменників українських, звісний також читачам «Життя і слова» під назвою Павла Граба, пробуває вже довгі літа на далекій Сибірі. Важкі се літа, що, немов тяжкий молот, викували його поетичний талант і піддали йому ті проймаючі та zarazом здержані і глибокі тони, що так і стогнуть, і плачуть у його піснях. Мало що не 10 літ уже покутує він у тім пеклі за несповнені гріхи; зразу жив у Іркутську, та відси за якусь арештантську історію його заслано на віки вічні в одну з найстрашніших сибірських нор, у Вілоїськ, безсмертний у російським мучителю, як місце, де замучено Чернишевського. Се прокляте місце пам'ятне буде і в нашім українським мучителю. Внаслідок коронаційного маніфесту царського даровано й нашому письменникові полегкість: його переведено в Якутськ, о 1000 верстов на захід від Вілоїська і дозволено йому жити на селі де-будь у східній Сибірі. Звісно, ся полегкість може бути правдивим засудом на смерть, коли губернатор захоче запроторити чоловіка в який далекий, глухий улус, де йому не буде ні товариства, ні лектури, ні праці, ані помочі в хоробі. Страшно подумати, що така доля може ждати й нашого талановитого письменника, а до того, в такім стані, в яким він є тепер. Ось якими словами малює він свій вступ у нове життя «з полегкістю»; приводимо дословно його лист, який ми одержали перед кількома днями.

(Далі І. Франко наводить лист П. Грабовського з Якутська від 17 грудня 1896 р.).

Доконали людоїди ще одну молоду силу, понівечили гарний талант, що міг би був зробити чимало доброго серед своєї рідної суспільності. І нема тої сили, щоби хоч тепер, засудженого на смерть самою природою, вирвала його з пазурів варварської адміністрації, облеглила йому муки конання! Терпи ж, наш нещасний, сердешний

товаришу! Неси до могили свій важкий хрест та знай, що тут, далеко, в рідному краю, тебе знають і люблять і що ім'я твоє яснїтиме в рядї тих наших мучеників, що, наче стяг бойовий, ведуть і вестимуть цілі покоління до боротьби з усякою самоволею, з усяким гнітом, чи то індивідуальним, чи національним!»

«...привид чорного крука...» — образ крука, віщуна неволі, створеного Едгаром По в поемі «Крук». Див. прим. в 1 т. до зб. «Доля».

«Злаштував я новий збірничок перекладів...» — збірку «Доля». Була надрукована 1897 р. у Львові, накладом редакції «Зоря».

55

«Посилаю Вам новий збірничок переспівів...» — збірку «Доля».

«Лагоджу збірничок московських перекладів з різних поетів українських...» — «Песни Украйны». Див. прим. до листа 62.

«...гадаю відіслати одному поетові російському...» — Очевидно, йдеться про поета і публіциста Василя Львовича Величка (1860—1904), який в цей час був редактором газети «Кавказ». З цього приводу в листі П. Якубовича до Грабовського від 4 травня 1897 р. знаходимо таке свідчення: «Вашу мысль обратиться к Величко по поводу Вашего сборника («Песни Украйны». — *Ред.*) вряд ли можно назвать удачной. Он теперь редактор «Кавказа», человек занятой да, кажется, мало и симпатичный. Как поэта, я его совсем не ценю; если бы сборник Ваш состоял из грузинских, армянских, персидских и т. п. поэтов, он еще, пожалуй, соблазнился бы, но какое отношение имеет Величко к малорусской поэзии?» («Из переписки П. Ф. Якубовича», «Русское богатство», 1912, № 5).

56

«Посилаю Вам другу замітку про переклади творів Шевченкових» — див. прим. в цьому ж томі до ст. «Московські переклади творів Шевченкових».

«...а переклади з данських та норвезьких поетів...» — «Лежу мертвий, — навкрест руки...» Є. Ореструпа; «Гай заворожено, лист не тремтить...» Г. Драхманса; «Над ставком у темну воду...» Г. Вергелянда; «Страшно буря завиває...» Й. Вельгавена. Вперше були надруковані в ж. «Зоря» (1897, ч. 23). Потім ввійшли до збірки «Доля» (1897).

«...про освіту на Україні...» — Мається на увазі стаття П. Грабовського «Дещо про освіту на Україні».

466

57

«Криничку» і другі книжки дістав...» — «Криничка. Оповідання та вірші. Зібрав Б. Гринченко», Чернігів, 1896. До збірника ввійшли твори Шевченка, Гребінки, Гулака-Артемовського, Щоголева, Федьковича та інших.

«...з «лишеного всех прав состояния» ставши «крестьянином из ссыльных»...» — Рішенням сенату від 9 березня 1892 р. Грабовський був засуджений на заслання «с лишением всех прав состояния». В 1896 р., згідно з маніфестом, що був виданий у зв'язку з коронацією Миколи II, Грабовському було надано право приписатись до якоїсь сільської громади, і він став числитись «крестьянином из ссыльных». Формально діставши деякі пільги, Грабовський фактично перебував у такому ж тяжкому становищі.

«...переклади Шевченкових творів, зроблені Чмирьовим та Мизком...» — Грабовський має на увазі «Кобзарь» Т. Г. Шевченка в перекладі Н. А. Чмырева, М., 1874.

«...одна замітка була надрукована...» — Йдеться про статтю «Московські переклади творів Шевченкових», яка була надрукована в ж. «Зоря» (1896, ч. 5).

«...другу одіслав недавнечко...» — Друга частина цієї статті була надрукована в ж. «Зоря» (1897, ч. 14).

«...зважається я скласти збірник московських перекладів на українську мову...» — Написано помилково, треба читати: «з української мови», бо далі й говориться саме про переклади з українських поетів на російську мову. Збірник цей був названий Грабовським «Песни Украйны». Див. прим. до листа 62.

Гушалевиц Іван (1823—1903) — маловідомий український письменник, належав до «москвофілів».

Чубинський Павло Платонович (1839—1884) — український етнограф; автор збірки поезій «Сопілка».

Лепкий Богдан (1872—1942) — український письменник, примикав до декадентів («Молода муза»), в останні роки життя стояв на войовничих буржуазно-націоналістичних позиціях.

Бобенко Андрій (псевдонім Андрія Бібика) (1854—1920) — український поет.

Фет (Шеншин), А. А. — див. прим. в 1 т. до зб. «З чужого поля». Переклав на російську мову вірш П. Гулака-Артемовського «До любки».

Іванов-Класик Олексій Федорович (1841—1894) — російський поет-самоук.

Бальмонт Костянтин Дмитрович (1867—1942) — російський поет, символіст.

467

Перебендя — псевдонім Кониського Олександра Яковича (1836—1900), українського письменника, одного з ідеологів українського буржуазного націоналізму. Відірваний від українського громадського і літературного середовища, Грабовський помилявся в оцінці Кониського.

58

«...після заборони Спасовича...» — див. прим. до листа 12.

«...тутешній сільській громаді...» — Павлівській сільській громаді.

«...туди кличе один товариш...» — В. Ф. Костюрін. Див. прим. до листа 28.

«...лаштую окреме видання творів шотландського співця Роберта Бернса...» — Окремим виданням вийшла поема «Хома Баглай» (переробка поеми Бернса «Том О'Шантер»), Чернігів, 1898 р.

«...розпочав новий збірник віршів...» — збірку «Кобза».

«...лагоджу статейку в «Божий мир»...» — Невідомо, чи була стаття Грабовського написана і послана до редакції. «Мир божий» — щомісячний російський журнал, видавався в Петербурзі з 1892 р. по 1906 р.; містив твори переважно реалістичного напрямку; з другої половини 90-х років навколо журналу стали групуватись легальні марксистки.

«1-й том драм Карого...» — Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). «Драми і комедії», 2 томи, Одеса, 1897. Зміст 1-го тома: «Бурлака», «Бондарівна», «Розумний і дурень», «Наймичка», «Мартин Боруля».

«Розмова про сільське хазяйство» — 3 серії популярних книжечок «Розмова про сільське хазяйство» (про чорний пар, плодозміни і т. ін.); виходила в Одесі (1—3 книжки, 1897 р.) і в Петербурзі (4-а книжка 1901 р., 5-а книжка 1903 р.).

«Посилаю Вам свою фотографію...» — Разом з листом Грабовський надіслав свою фотографію з таким написом: «Українцеві від українця, липень 97».

59

«...візьміть... мого «Хому Баглая»...» — див. прим. до листа 58 («...лаштую окреме видання творів... Роберта Бернса»).

«...доводиться підвозити москаля»... — У зв'язку із забороною в царській Росії друкувати переклади іноземних поетів на українську мову доводилося не зазначати, що то переклад, не називати ні автора, ні перекладача.

Вергеланд Г. — див. прим. в I томі до зб. «Доля».

468

Пегрі Ада — див. прим. там же, а також до листа 81.

Горемикін — іркутський генерал-губернатор.

Парло — парня у лазні.

60

«Складаю новий збірничок»... — Очевидно, йдеться про збірку «Хвиля». Вперше у скороченому вигляді збірка «Хвиля» опублікована в серії «Бібліотека поета»: П. Грабовський, Вибрані поезії, «Радянський письменник», К., 1941.

«Складаю... переклади творів шотландського поета Бернса окремо...» — див. прим. до листа 58.

«...збірничок перекладів нашої поезії мовою московською...» — «Песни України».

61

«Посилаю Вам децю з дріб'язків...» — Разом з листом Грабовський надіслав до К. Паньківського переклади віршів Петефі («Не дам собі ради...»), Суйнборна («Нехай дме Лютий з усіх сил...»), Кауфмана («На вершині ліс чорніє...»), Ганни Амброзіус («Солом'яна стріха, убогі віконця...»), Олени Енгельгардт («Між горами промінь гасне»), Андре Теріє («Мов кайданик, в тісній клітці...»), Ейхендорфа («Мені снилась рідна хата») та ін.

«Детское чтение» — дитячий журнал; видавався з 1896 р. по 1906 р. В журналі брали участь відомі письменники — Д. Мамін-Сибіряк, К. Станюкович, О. Серафимович.

Яворницький Дмитро Іванович (1855—1940) — український історик, археолог, етнограф і письменник, відомий дослідник Запоріжжя; за радянської влади — дійсний член АН УРСР.

62

«...збірник перекладів нашої поезії на мову московську...» — Йдеться про збірник «Песни України». Грабовський переслав цей збірник Грінченкові.

«Поезія славян» — «Сборник лучших поэтических произведений славянских народов в переводах русских писателей, изданный под редакцией Ник. Вас. Гербеля, СПб., 1871».

Кониський — див. прим. до листа 57 (Перебендя).

Олена Пчілка — псевдонім української письменниці Ольги Петрівни Косач (1852—1930).

469

«Славич» — псевдонім маловідомого західноукраїнського письменника і публіциста Володимира Стебельського (1847—1891); спочатку входив до партії «народовців», потім — «москвофілів».

«Марія Сіонська» — очевидно, псевдонім Модеста Гумацького; відомостей про цього західноукраїнського поета поки що не знайдено.

«...про московські переклади творів Шевченкових (третя в ряду)...» — Йдеться про третю частину статті «Московські переклади творів Шевченкових».

«Нові вірші Тарасові». — Йдеться про статтю «Слов'янам. Нові вірші Т. Г. Шевченка».

«Згодом пришло замітку про «Київ[ську] старину». — Невідомо, чи була написана і вислана ця замітка. Можливо, Грабовський збирався написати рецензію на роман «Перед бурей» М. Старицького. Див. про це в листі 68 («...я збирався «разделать» той роман і всю «К[иевскую] С[тарину]» взагалі»).

«...я додав ще одинадцять віршиків — всі з Борнса». — Разом з остаточно виправленим текстом поеми «Хома Баглай» Грабовський надіслав Грінченку ще такі одинадцять перекладів: «Пісня»; «Кохані»; «Коли б ми так дуже палко...»; «Ой Іване, моя втіхо...»; «Власну маю я дружину»; «До...»; «Боязка дівчина»; «Лиха доля»; «На горниці»; «Болить серце моє»; «Важко б'ється серце». Поема «Хома Баглай» вийшла з друку 1898 р. в Чернігові; останні одинадцять перекладів були вперше надруковані в ж. «Радянська література» (1939, № 10).

«...написав до одного видавця». — Можливо, до В. Л. Величка. Див. прим. до листа 55 («...гадаю відіслати одному поетові російському...»).

«Хому Баглая» друкуйте, як я його виправив...» — див. лист 65 та прим. до нього.

«...проф. Стороженко видрукував один віршик...» — Стороженко Микола Іллч (1836—1906) — професор Московського університету. Публікація, в якій Стороженко помилково приписав Шевченкові вірш Костомарова «Слав'янам», була вміщена в ж. «Киевская старина» (1897, октябрь). Див. також статтю Грабовського «Слов'янам».

Іеремія Галка — псевдонім М. І. Костомарова. Збірник творів Іеремії Галки вийшов 1875 р. в Одесі.

«Мазепу» з іншими книжками дістав...» — «Гетман Мазепа». Историческая монография Ф. И. Уманца, СПб., 1897. Відзив Грабовського про цю книжку див. у листі 68.

«...цілий збірничок назвіть — «Кобза». — Збірка під назвою «Кобза». Співи і переспіви. П. Граба» була видана Грінченком 1898 р. у Чернігові.

«...маю замір перекладати з цього поета видати окремою книжечкою...» — Твори Петефі в перекладі Грабовського окремою збіркою не виходили.

«Віршик «Вітання Франкові»...» — Очевидно, був написаний для збірника, присвяченого 25-річчю літературної діяльності І. Франка. В збірник вірш не ввійшов.

«...поему Мордовцеву». — Йдеться про поему Д. Мордовця «Козаки і море», СПб., 1897.

«Про Вашу справу з Старицьким нічого сінько не чув». — Б. Грінченко вмістив у «Зорі» (1897, № 18 і 19) статтю, в якій обвинював М. Старицького в несаможитності його п'єс, у плагіаті, в залицуванні з інших авторів (Александрова, Глібова, Левицького, Панаса Мирного та ін.). Старицький покликав Грінченка на третейський суд, який і відбувся 23 серпня 1898 р. Сторони помирилися.

«Перед бурей» — «Перед бурей». Исторический роман из времен Хмельнищины, М. Старицького. Надрукований в ж. «Киевская старина» (1897, № 1—12).

«...книжечка Загірної про шахти». — М. Загірня, «Під землею. Оповідання про шахти», Чернігів, 1897. М. Загірня — псевдонім Марії Миколаївни Грінченко (1863—1928) — української письменниці. Автор оповідань, науково-популярних творів; перекладач. «Складки» зі своїми віршами не бачив». — В альманасі «Склад-

ка» (СПб., 1897) були вміщені такі вірші Грабовського: «Дітям»; «Пустка»; «До...»; «Народові єврейському»; «Всі жита грозою збило...»

«...переїхати до Барнаулу він «не нашел возможным разрешить». — Про заборону Грабовському переїхати до Барнаула томський губернатор повідомляв таємно іркутського губернатора: «...Ввиду сосредоточения в городе Барнауле значительного числа лиц, состоящих под надзором полиции и внушающих притом своим поведением сомнение в их политической благонадежности... я, во избежание могущих произойти вредных последствий от скопления в одном месте большого числа политически неблагонадежных лиц, полагаю бы ходатайство просителя Грабовского о дозволеннии ему выехать в г. Барнаул подлежащим отклонению» (3 фонду № 25 іркутського генерал-губернатора, справа 74).

«...сиди і «нічогоїсінко не жди» — слова з поезії Шевченка «Минули літа молодії».

«...спромігся на десяток віршів для збірника, що хоче видати Стар[ицький] на спомин Котляревського». — В «Киевской старине» (1897, кн. XII) Старицький вмістив лист до редакції з пропозицією видати літературний збірник, присвячений пам'яті Котляревського, у зв'язку з сторіччям виходу «Енеїди». Збірник під назвою «На вічну пам'ять Котляревському» вийшов у Києві 1904 р. З поезій П. Грабовського у збірнику були вміщені «Пісня про сорочку», переклад з Томаса Гуда, і вірш «Не дивуйтесь, що співи мої...»

«Послав Вам збірку своїх віршів...» — збірку «Кобза».

Билиловський Цезар (1859—1934) — український поет, автор популярної пісні «В чарах кохання...»

«Славич і Марія Сіонська» — див. прим. до листа 63.

«Якщо цензура пустить мій збірничок...» — збірку «Песни Украйны».

69

«Посилаю Вам новий збірник віршів». — Можливо, йдеться про збірник «Вітка», про який згадує Грабовський в листі 81. Збірник не був надрукований, автограф — невідомий.

«Посилаю Вам фотографію свою...» — Разом з листом Грабовський надіслав свою фотографію з таким написом: «Любому братові Борисові Грінченкові від П. Гр. на добру пам'ять. Якутськ, 20 серпня 98 р.».

70

«Пришліть... «Зорю» сьогорішну...» — Грабовський, очевидно,

472

тоді ще не знав, що з січня 1898 р. замість «Зорі» почав виходити «Літературно-науковий вістник».

71

«Чи видали збірку про Франка в Галичині, а в нас ту, що збирався скласти Старицький». — Перша книжка вийшла у Львові в 1898 р. під назвою «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники». Друга вийшла в Києві в 1904 р. під назвою «На вічну пам'ять Котляревському».

«Складаю нову збірку переспівів». — Йдеться про збірку «Хвиля» (1899). Свого часу не була опублікована. Частина переспівів із цієї збірки була надрукована у книзі: Павло Грабовський, Вибрані поезії, К., 1941 (серія «Бібліотека поета»).

72

«Слобожанщина» — збірка поезій Я. Щоголева, Х., 1898.

«...жит[тепис] Котляревського». — «Иван Котляревский. Описание его жизни», Полтава, 1898. Видання Полтавського губернського земства, без підпису (автор — Б. Грінченко).

«Була у мене приятелька...» — Очевидно, прізвище її Чагіна.

«Н. Тан» та «А. Б.» — Очевидно, Тан-Богораз Володимир Германович (1865—1936) — російський лінгвіст, етнограф, письменник. Криптонім «А. Б.» не розкрито.

Ситін Іван Дмитрович (1851—1934) — один з найбільших видавців у дореволюційній Росії, видавав популярні книги з усіх галузей знань.

74

«Колоски» — «Колоски. Збірник казок та оповідань. Упорядкував Б. Грінченко» (Чернігів, 1898).

«Про вісню». — Популярна брошура. Написав П. Махновський (Чернігів, 1898).

«Батькове віщуння» — збірник, містить вірші: «Батькове віщуння» Любенького, «Мати й орел» Я. Щоголева, «Чумацькі діти» П. Куліша і оповідання «Горпина» Марка Вовчка (Чернігів, 1898).

«Як дбаєш, так і маєш» — «Як дбаєш, так і маєш (про господарство). Популярна брошура. Написав М. Ганько» (Чернігів, 1898).

Малярме Стефан (1842—1898) — французький поет, основоположник і теоретик символізму.

473

«Статті про Ветлину, Лесю Українку та Щоголева». — В «Літературно-науковому віснику» (1898, кн. III) були надруковані статті: Осипа Маковея — «Тимотей Бордуляк» (Т. Ветлина); Івана Франка — «Леся Українка»; Г. Хоткевича — «Яків Іванович Щоголев (Огляд його життя й діяльності)».

«С.-Петербуржские Ведомости» пішло Вам другим разом». — Невідомо, про який саме номер газети говорить Грабовський.

«Для Вашого Чернігівського альманаху пришло що-небудь». — Невідомо, чи послав що Грабовський. В альманасі «Хвиля за хвилю», виданому Грінченком в 1900 р., творів Грабовського немає.

«Збірка, про котру питаєте...» — Йдеться про збірку «Хвиля». Див. прим. до листа 71.

«З Борнса... переклав найкращий його твір «Старча гуляня...» — переклад вперше опубліковано в «ЛНВ», 1900, т. XI

Метерлінк — див. прим. в цьому ж томі до зб. «Хвиля».

Верлен Поль — див. прим. в I томі до зб. «Доля».

Тетмаєр Казимир (1865—1940) — польський письменник.

Старий Перебендя — див. прим. до листа 57.

75

«...про Ветлину, про Лесю Українку та Щоголева» — див. прим. до листа 74.

«...без звичайної нашої хаотичності, яку добачаємо в п. Огоновського...» — в книзі «Історія літератури руської».

76

«...моєї покійної побратими Наді...» — Надії Костянтинівни Сигиди.

«...з «Літературно-наукового» вісника... довідалися». — В «Літературно-науковому віснику» (1899, т. VI) була надрукована стаття Осипа Маковея «Павло Грабовський (Дещо про його життя і діяльність)».

77

«...взяв у одній редакції». — Очевидно, в редакції «Восточное обозрение» (Іркутськ).

«...пришло першу главу свого прозового твору». — Невідомо, чи здійснив Грабовський свій намір.

«...два переклади з українського...» — з Щоголева «Песня ткача» і Богдана Лепкого «О, не мечтай, мой друг бесценный...»

474

79

«...складаю брошури про тутешню ветеринарну справу». — Грабовський працював у ветеринарному відділі Тобольської міської управи. Крім брошур-звітів про ветеринарну справу, багато його статей про стан народного господарства Тобольської губернії було вміщено в додатку до газети «Тобольские губернские ведомости» («Отдел сельского хозяйства и кустарной промышленности»).

«...коректну місцеву часопись...» — «Сибирський листок» або «Тобольские губернские ведомости».

Деркач (Любимов) Георгій Йосипович (1846—1900) — антрепренер; очолював українську трупу, яка давала вистави здебільшого по містах Сибіру, Середньої Азії та Закавказзя. 1893—1894 рр. був з українською трупою на гастролях у Франції.

«...напишу в місцевій часописі про значення Шевченка». — Стаття Грабовського «Тарас Григорьевич Шевченко» була надрукована в газеті «Сибирський листок» (1900, № 22).

«...збірничка пісень Федоровича» — збірник українських пісень. Упорядкував Олександр Федорович, Одеса, 1896.

«...замітка І. Ф.» — В «Літературно-науковому віснику» (1899, кн. VI) Іван Франко вмістив рецензію на книжку ліберального народника А. Фаресова «Народники и марксисты», що вийшла в Петербурзі у 1899 р. Рецензент позитивно оцінює книжку.

Левецький Микола Васильович (1859—1936) — український ліберально-буржуазний діяч, організатор так званих хліборобських спілок, до яких здебільшого входили куркульські господарства.

«...народного производства». — Під «народним производством» (в лапках) Грабовський розуміє відсталі форми господарювання, які відстоювали народники 90—900-х років. Цими ж народниками пущений і термін «народное производство».

В. В. — Воронцов Василь Павлович (1847—1918), один із значніших ідеологів ліберального народництва.

І. Липа — Іван Львович Липа (Петро Шелест) (1865—1923) — маловідомий український поет і етнограф, за професією лікар.

80

«...хіба стаття І. Ф. не є таким доказом?» — Йдеться про рецензію І. Франка на книжку А. Фаресова «Народники и марксисты» (див. лист 79).

«...в наш час жорстокого марксизму та всякого декадентства...» —

475

Це слова із замітки (некролога) В. Мирвця «Осип Осипович Доорольський», надрукованої в «ЛНВ» (1900, т. X).

«...або вважати ідеалізм незгідним з марксіською доктриною».— Очевидно, тут Грабовський змішує поняття ідеали марксизму з ідеалізмом як філософською системою. Він вживає тут слово «ідеалізм» саме як поняття про глибоку ідейність тих людей, про яких писав: «Тепер все, що тільки єсть у Росії живого, рухливого та працюючого, йде під окликом марксизму» (див. лист. 79). В цьому ж розумінні Грабовський у вірші «Мало нас, та се — дарма» говорить:

Мало нас, та се — дарма;
Міцна віра рушить скали...
Тим загибелі нема,
Кому світять ідеали.

«Справжній український націоналізм...» — Під цим терміном Грабовський розуміє національно-визвольний рух українського народу, його боротьбу за знищення соціальної і національної нерівності.

«...написав замітку». — Грабовський має на увазі статтю «Тарас Григорьевич Шевченко».

Генерал Федоровський Микола (1838—1918) — голова петербурзького «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг». Грабовський згадує у своїй статті про Федоровського в зв'язку з потребою в дешевому виданні творів Шевченка для народу.

Сцілла і Харібда — в старогрецькому епосі морські потвори, що живуть по боках вузької протоки і поглинають людей, які пропливають через неї.

«Останній № Ваших виданнів у мене 41». — З половини 1894 р. Б. Грінченко організував у Чернігові видання науково-популярної і художньої літератури для народу. Під номером 41 вийшла книжечка Грицька Коваленка «Клопіт у селі Білашівці», Чернігів, 1899.

81

«Посилаю переспіви з поетів естонських, шведських і вірменських». — Які саме переспіви надіслав Грабовський — невідомо. Це мало його переспівів з поетів естонських (Л. Койдула, А. Піріківі, М. Веске, Г. Луйга, Ф. Крейцвальд та ін.), шведських (О. Фредрік, І. Валлін, Д. Аттербом, Г. Фредінг та ін.), вірменських (А. Ісаакян) друкувалися в 1901, 1907, 1910, 1911 рр. на сторінках «Літературно-наукового вістника».

476

«незабаром пришло повний переклад першої збірки Ади Негрі «Fatalita». — В коротенькій замітці «Пам'яті П. Грабовського» («ЛНВ», 1903, т. XXI) повідомлялося: «Незабаром вийде накладом Українсько-руської видавничої спілки окремою книжечкою збірка перекладів покійного із поезій Ади Негрі». Збірка перекладів не була видана. Окремі поезії А. Негрі в перекладі Грабовського друкувалися в різний час в журналах «Зоря», «Літературно-науковий вістник», а також ввійшли до збірок «Доля», «Хвиля».

Деген Євген (пом. 1905) — російський літературний критик, писав статті про західноєвропейську літературу. Його стаття «Йоганна Амброзіус» була надрукована в «ЛНВ» (1901, т. XIV).

Амброзіус Ганна (Йоганна) — див. прим. в I т. до зб. «Кобза» — «На селі».

«...я додав також 2 переспіви з сеї німецької поетки». — Очевидно, йдеться про такі переспіви: «Що співцеві треба знати...» і «Одно собі небо над нами...» («ЛНВ», 1907, т. XXXIX).

«...дещо з її поезій було у моїх рукописних збірках «Хвиля» та «Вітка». — У збірці «Хвиля» (1899) Грабовський вмістив такі переспіви з Ганни Амброзіус: «О вірю я: ми стрінемося знов...»; «Ти хочеш знати, чого я гірко плачу...»; «Листя додолу спадає...»; «О краще б вам руки мої закувати...»; «Не турбуй мене доріканнями». Про збірку «Вітка» див. прим. до листа 69.

82

«...одружився з одною тутешньою дівчиною» — Анастасією Миколаївною Лук'яною, що вчилася тоді в Тобольській фельдшерсько-акушерській школі.

83

«Понад Дніпром» Карпенка-Карого — драматичні картини, надруковано в журналі «Киевская старина» (1899, кн. 2).

84

«Одурить, осміє, морозом очі окує» — рядки з поезії Шевченка «Минули літа молодії».

«Великих слів велику силу» — з «Посланія Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...».

30 П. Грабовський, т. II

477

«...посилаю два віршики для альманаху...» — Йдеться про альманах «Дубове листя» (на згадку про П. Куліша), К., 1903 р. В ньому надрукований вірш Грабовського «Божий світ, оповитий красою...». Додані до листа два урочисті ювілейні вірші («На спомин П. О. Кулішеві» і «Славному Ратайові П. О. Кулішеві») набагато слабші, — тому, мабуть, вони і не ввійшли до альманаху.

«...вони далеко слабші від попередніх зразків його геніальної творчості». — Це твердження Грабовського невірне; поетові-засланцеві, напевне, не були відомі такі твори Шевченка, як «Княжна», «Марина», «Неофіти», «Марія» та ін.

«Видання «Благотворительного» общества». — Йдеться про науково-популярну та художню літературу, яку видавало для народу «Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг» (засноване 1898 р. в Петербурзі).

«Из уст народа» — «Из уст народа, Малорусские рассказы, сказки и пр. Зібрав Б. Грінченко», Чернігів, 1901. Книжка є, власне, продовженням (IV том) «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях».

«...почну писати... ту хроніку життя...» — див. прим. до листа 77 («пришлю першу главу свого прозового твору»).

«...не називаючи авторів...» — Своєрідна конспірація у зв'язку з цензурною забороною друкувати переклади іноземних авторів українською мовою.

14 грудня. — Ця дата стоїть замість закресленої «14 жовтня», але далі в наступному рядку дата «14 жовтня» не закреслена; очевидно, Грабовський, дописуючи лист, забув її виправити.

«...посилаю Вам свою автобіографію». — Автобіографія Грабовського була надрукована в «ЛНВ» (1903, т. XXII).

«...та деякими іншими речами». — Матеріали з архіву харківського губернатора (спр. 136/211) свідчать, що при першому арешті в семінарії у Грабовського були відібрані: гектографована стаття «Интеллигенция и народная масса», лист із Сибіру від політичних засланців, чорнові начерки під заголовком «Будущее» та інші матеріали.

Якутська різанина («Якутська трагедія») — див. прим. до листа 12.

«...після заборони Спасовича...» — треба розуміти «оборони». Див. прим. до листа 12 («після оборони д. Спасовича»).

VII том творів Спасовича. — «Сочинения В. Д. Спасовича». СПб., т. VII, 1894, стор. 291—309.

«...децо про моє життя було в «Л.-Н. Вістнику» — див. прим. до листа 76.

«...з додатком «Листовні». — «Листовня» — українська пам'ятка кінця XVII — початку XVIII ст. «Книга, глаголемая «Листовня» — порадник, як складати різні листи. В 1901 р. цей рукопис у Чернігові із своєю передмовою видав Б. Грінченко.

«...про заходи жінки я нічого ніколи не знав...» — Дружина Грабовського Анастасія Миколаївна потай від чоловіка написала Грінченкові листа з проханням позичити карбованців 200—300 для підтримки здоров'я Павла Арсеновича.

«Левада», галицько-руський альманах — фіктивна назва, лише титульна сторінка, накладена на книжку журналу «Літературно-науковий вістник». Цю конспірацію редакція робила тому, що «Літературно-науковий вістник», який виходив у Львові, в Російській імперії дозволялось одержувати не всім.

«Зінько Сиваш» — попередня назва повісті Грінченка «Під тихими вербами».

«...прочитав початок Вашої нової повісті». — Йдеться про повість Грінченка «Під тихими вербами», надруковану в «Киевской старине» (1902, кн. 2, 3 і 4).

«А подивися та спитай...» — з поезії Шевченка «Якби ви знали, паничі».

Оуен Роберт (1771—1858) — один з найвидатніших представників утопічного соціалізму.

М. В. Рклицький — товариш Грабовського по революційній роботі і заслання. Рклицький залишив інтересні спогади про Грабовського (див. збірник «Література», 1928).

«...розпочну широке оповідання...» — Очевидно хвороба і передчасна смерть не дали Грабовському здійснити свій намір.

«Ваші драматичні твори дістав». — Б. Грінченко, Драми й комедії, Чернігів, 1902.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

П. А. Грабовський. <i>Фото. Тобольськ. 1895—1896 рр.</i> . . .	16—17
Автограф першої сторінки збірки «Хвиля»	32—33
Автограф перекладу вірша Томаса Гуда «Ластівочка з ви- рію...»	64—65
П. А. Грабовський. <i>Фото. Тобольськ. 1902 р.</i>	112—113
Автограф статті «Микола Гаврилович Чернишевський» . . .	176—177
Автограф відозви «Русский народ»	224—225
Автограф листа І. Я. Франка до П. А. Грабовського	288—289
Автограф листа П. А. Грабовського до І. Я. Франка	352—353
Будинок в Тобольську, в якому жив і помер П. А. Гра- бовський	384—385
Могила П. А. Грабовського в Тобольську. <i>Фото 1939 р.</i> . . .	416—417

ЗМІСТ

	Стор.
«Хвиля» (1899 р.)	
Передмова	7
<i>Роберт Бернс</i>	
Старчача гульня. Кантата	9
<i>Томас Гуд</i>	
I. «В працюванні наша сила»	21
II. «Ластівочка з вирію...»	22
III. «Град летить. Нахмарило...»	23
IV. «Всю ніч пильнували її ми...»	24
<i>Феліція Гіменс</i>	
«Мені сниться воля мила...»	24
<i>Роберт Нікколь</i>	
«Ти витала тут, доле щаслива!»	25
<i>Альфред Теннісон</i>	
«Рученьки навхрест поклав ти на груди...»	26
<i>Шекспір</i>	
«На самоті, в моїй лихій неволі...»	27
<i>Томас Мур</i>	
I. «Увечері дзвін як задзвоне...»	27
II. «Тебе... тебе забути нам?»	28
III. «Забув співець кохання молоде...»	28
<i>Андрій Парк</i>	
«Люта зима за вікном...»	29
<i>Едгар По</i>	
«Був лицар великої вроди...»	30
<i>Лонгфелло</i>	
I. «Не кажіть мені з журбою...»	30
II. «На горі тінь нічна лягла...»	31

<i>Вальтер Скотт</i>	
«Чи можна ж нам людиною назвати...»	33
<i>Христина Россетті</i>	
«Як лежатиму я в домовині німій...»	33
<i>Шеллі</i>	
I. «На березі сівши морському...»	34
II. «Чи не буде хоч завтра нам краще?»	35
<i>Вільям Вордсворт</i>	
I. «Вона сама собі жила...»	35
II. «Нема як діти: світ не світ...»	36
<i>Густав Адольф Беккер</i>	
«Я не пам'ятаю, що мені приснилось...»	37
<i>Вольтер</i>	
«Згиньте швидше, колишні облуди!»	38
<i>Луїза Аккерман</i>	
«Щораз як у любощах заласних...»	38
<i>Метерлінк</i>	
«Що се чути? О, се — мрії...»	39
<i>Леконт де Ліль</i>	
«Нащо ми в світі живемо?..»	40
<i>Коппе</i>	
«Сльозинка тремтить в моїм зорі...»	40
<i>Хозе Марія де Ередіа</i>	
«Одвічним снігом вкриті гори!»	41
<i>Віктор Гюго</i>	
I. «Дитино! Молись за нещасних...»	41
II. «— Як будем тікати ми, сівши в човни...»	42
<i>Еміль Кляр</i>	
«Чи бачив ти...»	42
<i>Стеккеті</i>	
«Не в час гульні...»	43
<i>Ада Негрі</i>	
I. «Ти мені признався, що мене кохаєш...»	43
II. «Ї тягло до брам в церквах готичних...»	44
III. «Знов бачу я тебе, хатино вбога...»	45
IV. «Кругом пусто»	46
V. «Під дощем ти, старче, простягаєш...»	47
VI. «Згадаю я тебе в час ночі...»	48
<i>Ганна Амброзіус</i>	
I. «О, вірю я: ми стрінемося знов...»	48
II. «Ти хочеш знать, чого я гірко плачу...»	49
III. «Листя додолу спадає...»	49
IV. «О, краще б вам руки мої закувати...»	50

V. «Не турбуй мене доріканнями...»	50
<i>Путкаммер</i>	
I. «Гаряча кров бурхливо летється...»	50
II. «Золотяться жита в полі...»	51
<i>Юлій Штурм</i>	
I. «Раз мені приснилось літом...»	51
II. «Чи пташка питає...»	51
<i>Розеггер</i>	
«Наше серце — наче арфа...»	52
<i>Теодор Штурм</i>	
«З лотоків вода не летється...»	52
<i>Ада Крістен</i>	
I. «Ти один зрозумів мою тугу...»	53
II. «Що наші муки проти долі...»	53
<i>Гейбель</i>	
«Чудний наш світ; не знаєш сам...»	54
<i>Кауфман</i>	
«На вершині ліс чорніє...»	54
<i>Вергелянд</i>	
I. «Замовк співець»	55
II. «Ні, не спинять серця втрати...»	55
<i>Фітгер</i>	
«Підходив час лихої стужі...»	55
<i>Сомко Халупка</i>	
«Грає хвиля по Дунаю...»	56
<i>Митро Деметер</i>	
«Вільно пташка літа в полі...»	60
<i>Людевіт Штур</i>	
«Глянув ранок білий...»	61
<i>Кароль Пфуль</i>	
«Знов бачу я твої зелені гори...»	62
<i>Михайло Костелиць</i>	
«Не вітер студений...»	62
<i>Вацлав Ганка</i>	
«Ти куди все ллешся, Лабо...»	63
<i>Франц Прешерн</i>	
«Проїшли, пройшли ви, молоденькі літа...»	64
<i>Томан</i>	
«Шуми, шуми, срібляста Саво...»	64
<i>Вячеслав Штульц</i>	
«Хай темніють видноколи...»	65
<i>Юрій Якишич</i>	
«Палить та ріжете все на світі...»	65

<i>Левстик</i>	
«Дівчинонька брала воду...»	66
<i>Кароль Тупи (Яблонський)</i>	
«Де б не був ти, синку милий...»	67
<i>Петро Славейков</i>	
«Не співається мені...»	68
<i>Полежаєв</i>	
«Не билину в степу...»	69
<i>Рафаель Еріставі</i>	
I. «Коли б лишень мрії справдились мої...»	69
II. «Кинь дзеркало, цур з ним, голубко...»	70
III. «Як побачиш красу-диво...»	70
<i>Церетелі</i>	
«Як чорна тьма, та зло, та заздрість люта...»	71
<i>Туманян</i>	
«Коли б я здужав громом кари...»	71
<i>Шах-Азис</i>	
«Пісня почувалась мені чарівна...»	72
<i>Ованесян</i>	
I. «Не кидай, співаче, бандури своєї...»	72
II. «Наче сон, весна минеться...»	73
<i>Михайло Томпа</i>	
«Де ти, весно, з своїм шумом...»	73
<i>Еміль Абрані</i>	
«Ми встанем — смерті нам нема...»	74
<i>Олександр Ендреді</i>	
«Часом буває, хочеться збути...»	74
<i>Юлій Рєвицький</i>	
«Я стою перед труною...»	75
<i>Олександр Кішфалюді</i>	
«Як підбитий, олень скаче...»	76
<i>Михайло Чоконай</i>	
«Літом се сталося. Північ була»	76
<i>Кароль Кішфалюді</i>	
«Чи я скоро вас побачу...»	77
<i>Коломан Тот</i>	
«Хмара сонце закриває...»	78
<i>Йосип Левай</i>	
«Що день божий — пізно, вранці...»	78
<i>Кароль Шукєї</i>	
I. «Ми кохались... Давно се було...»	79
II. «Не зазнав я долі...»	80

<i>Андрій Сабо</i>	
I. «Знов я бачу край коханий...»	80
II. «Нема сумніш осінньої негоди...»	81
<i>Людвіг Барток</i>	
«Блимне зірка — ми вже в парі...»	82
<i>Євген Ком'яті</i>	
«Чим загоїть серце хворе...»	82
<i>Григорій Цуцор</i>	
«Сумно дивився, тяжко журився...»	84
<i>Янош Арані</i>	
I. «Люди бузька упіймали...»	85
II. «День точниться... З одчаєм позираю...»	86
<i>Іван Вайда</i>	
«Добре б, добре серед гаю...»	86
<i>Шандор Петєфі</i>	
I. «За тебе я боровся, рідний краю...»	87
II. «Я не плакав, я нічого...»	89
III. «Яка ж бо то гарнесенька ся ніч!»	89
IV. «Порожнісінькі кишені...»	89
V. «Гомін, танці... Отакої!»	91
VI. «Серденьком шинкарка лине до бетяра...»	92
VII. «З неба спадають зорі ясні...»	92
VIII. «Я б їй сказав: «Голубко мила...»	92
IX. «Надії наші — се пташки...»	93
X. «Плаче інший, вік свій б'ється...»	93
XI. «Я нуджусь без тебе...»	94
XII. «Тяжко-важко в самотні...»	94
XIII. «Два шляхи — обидва биті...»	95
XIV. «Не того я зву щасливим...»	95
XV. «Зранку хмари — не світає...»	95
XVI. «Я втік відсіля б...»	96
XVII. «Не вихор буйненький...»	97
XVIII. «Не вспіли ми на сонечку погрітись...»	98
XIX. «Я сміюсь і разом плачу...»	99
XX. «Не хоч будь жінкою слабою...»	99
<i>Кароль Сас</i>	
«Що то божє, як заграє...»	100
<i>Павло Дюляї</i>	
«Нагулялось сонце...»	101
<i>Михайло Верешмарті</i>	
«Кохай свою країну мнлу...»	102
<i>Осип Етвеш</i>	
«Лист на гілці зелененькій...»	104

СТАТТІ, НАРИСИ

Надія Костева Сигида	109
Коротенькі вістки з Сибірі	120
Невідомі творці	123
Порфир Кореницький	133
Дещо в справі жіночих типів	135
Лист до молоді української	144
З далекої півночі	149
Дещо до свідомості громадської	153
Микола Гаврилович Чернишевський	167
Михайло Ларіонович Михайлов	181
Червоний Жупан	185
Слівце на слівце	190
Т. Шевченко в Нижнім Новгороді	193
Споминки про д-ра В. Александрова...	196
До тих, що мають чим слухати	199
На далекій півночі	202
Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини	205
Дещо про освіту на Україні	211
Сумна сторінка	214
Дещо про творчість поетичну	215
Слов'янам. Нові вірші Т. Г. Шевченка	220
Данило Михайлович Кавунник-Велланський	222
Московські переклади творів Шевченкових	229
К Пушкінському вечеру в народній аудиторії	252
Тарас Григорьевич Шевченко	257
Памяти Т. Г. Шевченко	265

Листи

1891

1. До І. Франка. Квітень	275
2. До І. Франка. [Липень]	276
3. До І. Франка. [Серпень—жовтень]	277
4. До І. Франка. [Листопад]	278
5. До І. Франка. [Листопад]	279

1892

6. До І. Франка. [Січень]	283
7. До І. Франка. [Кінець січня — початок лютого]	283
8. До І. Франка. [Лютий—березень]	284
9. До І. Франка. [Квітень]	289
10. До І. Франка. [Травень]	290

1893

11. До редакції журналу «Народ». [1-червня]	292
12. До Василя Лукича. [10 серпня]	292
13. До редакції ж. «Правда». [10 серпня]	299
14. До М. Павлика. Листопад	300
15. До М. Павлика. [Грудень 1893 — січень 1894]	301

1894

16. До М. Павлика. [9 лютого]	302
17. До І. Франка. [Лютий]	303
18. До Василя Лукича. [5 квітня]	304
19. До К. Паньківського. 5 травня	305
20. До К. Паньківського. 6 червня	307
21. До М. Павлика. 7 червня	308
22. До К. Паньківського. [Липень]	310
23. До М. Павлика. 3 жовтня	312
24. До І. Франка. 1 листопада	312

1895

25. До І. Франка. 4 січня	315
26. До М. Павлика. 5 січня	317
27. До К. Паньківського. 6 лютого	318
28. До В. Костюріна. 27 лютого	319
29. До К. Паньківського. 7 березня	321
30. До І. Франка [Травень]	322
31. До редактора газети «Буковина». 6 травня	333
32. До К. Паньківського. 7 червня	334
33. До К. Паньківського. 6 липня	335
34. До І. Франка. 7 липня	337
35. До К. Паньківського. 18 липня	338
36. До І. Франка. 3 серпня	339
37. До М. Павлика. 5 вересня	342
38. До редакції газети «Буковина». 6 вересня	343
39. До Б. Грінченка. 30 листопада	344

1896

40. До І. Франка. 1 січня	345
41. До М. Павлика. 1 січня	346

42. До М. Павлика. 30 січня	346
43. До К. Паньківського. 30 січня	347
44. До І. Франка. 31 січня	349
45. До К. Паньківського. 29 лютого	350
46. До Б. Грінченка. 28 квітня	352
47. До К. Паньківського. 2 червня	352
48. До Б. Грінченка. 1 липня	353
49. До К. Паньківського. 30 липня	354
50. До І. Франка. 30 липня	355
51. До К. Паньківського. 30 серпня	355
52. До К. Паньківського. 30 вересня	356
53. До І. Франка. 15 листопада	356
54. До І. Франка. 17 грудня	358

1897

55. До К. Паньківського. 1 березня	359
56. До К. Паньківського. 4 квітня	360
57. До Б. Грінченка. 19 квітня	360
58. До Б. Грінченка. 26 липня	362
59. До Б. Грінченка. 7 вересня	364
60. До К. Паньківського. 20 вересня	365
61. До К. Паньківського. 19 жовтня	366
62. До Б. Грінченка. 29 жовтня	366
63. До Б. Грінченка. 29 листопада	367
64. До К. Паньківського. [22 грудня]	368
65. До Б. Грінченка. 27 грудня	369

1898

66. До Б. Грінченка. [Початок 1898 р.]	371
67. До Б. Грінченка. 5 лютого	371
68. До Б. Грінченка. 31 березня	372
69. До Б. Грінченка. 19 серпня	376
70. До Б. Грінченка. 10 жовтня	377
71. До Б. Грінченка. 18 листопада	377

1899

72. До Б. Грінченка. [Січень]	379
73. До В. Костюріна. 13 лютого	381
74. До Б. Грінченка. 14 лютого	382
75. До І. Франка. 24 лютого	384
76. До Б. Грінченка. 23 липня	385
77. До Б. Грінченка. 24 вересня	386
78. До адміністрації «Літературно-наукового вістника». 24 вересня	388

1900

79. До Б. Грінченка. 2 січня	389
80. До Б. Грінченка. 17 березня	392
81. До редакції «Літературно-наукового вістника» 22 квітня	395
82. До Б. Грінченка. 3 серпня	395
83. До Б. Грінченка. 31 серпня	396

1901

84. До Б. Грінченка. 6 січня	400
85. До Б. Грінченка. 20 квітня	404
86. До Б. Грінченка. 3 серпня	405
87. До Б. Грінченка. 8 вересня	405

1902

88. До Б. Грінченка. 3 лютого	411
89. До Б. Грінченка. 16 березня	413
90. До Б. Грінченка. 19 березня	415
91. До Б. Грінченка. 5 липня	417
92. До Б. Грінченка. 24 листопада	417

Примітки	419
--------------------	-----

Список ілюстрацій	480
-----------------------------	-----

Редактор *Ф. Ф. Скляр*
Художники *Б. П. Бродський, Д. Д. Грибов*
Художній редактор *Б. Л. Тулін*
Технічний редактор *Н. С. Глембоцька*
Коректор *Л. Г. Зіневич*

Павел Арсеньевич Грабовский

СОЧИНЕНИЯ

Т. II

(На українском языке)

Здано на виробництво 20/III 1964 р.
Підписано до друку 23/V 1964 р.
Формат паперу 84×108¹/₂. Фізичн. друк. арк. 15.375.
Умовн друк. арк. 25.215. Обліково видавн. арк. 26.343+10 вкл.
Ціна 1 крб. Замовлення № 474. Тираж 14 000.
Т. П.— 1964 — поз. 14.

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Київська книжкова друкарня № 4
Державного комітету Ради Міністрів Української РСР
по пресі,
Київ, пл. Калініна, 2.